

952
П68

ПРАВДА

(ЧАСТЬ ЛИТЕРАТУРНО - НАУКОВА.)

Рочник XI-ий.

Т О М П.

Шід редакцією

Маркила Желехівського.

Накладом Товариства имени Шевченка у Львові.

У ЛЬВОВІ.

З друкарні Товариства имени Шевченка,
під зарядом Фр. Сарницького.
1878.

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА

БІБЛІОТЕКА

УКРАЇНИ

2873342

I.

Сьогочасне літературне прямовання.

Був час, коли Україна й Великороссія мали и могли мати одну загальну літературу, и той час тягнувся довго й довго, кілька сотень літ.

Найдавнійший період літератури на Україні був византийсько-болгарський. Давній Київ був тодішнім літературним центром. Христіанство поперед усього перейшло з Греції в Київ, а з христіанством перейшло з Греції та з Болгарії и византийсько-болгарське письменство. Болгарська книжність розвилася поперед усього на Україні: там появились твори київських митрополітів: Иларіона, Леонтія, Георгія, Іоанна II., проповіді св. Феодосія Печерського, Кирила Туровського, літопис св. Нестора, поученіє Володимира Мономаха, Руська Правда, Слово о Полку Игореві и т. д. З Києва болгарська книжність пішла на далекий північний край, в Новгород, в Суздаль, в Владимир на Клязьмі, пішла сама, без присилування. Літературне діло в ті давні добрі часи робилось само по

собі, без офіційного присилування, йшло куди хотіло и куди могло. Літературний язык був не народний, а чужий, болгарський, він був разом з тим и церковним языком як на Україні, так и в Великороссії, и дуже було натурально, коли книжки написані на Україні переходили в Великороссію, а з Великороссії йшли навпаки на Україну. Всі книжки були написані однаковим ненародним языком, и читали їх тільки духовні, бояри та князі. Не вважаючи на ясні сліди українського языка й народного духу в Слові о Полку Игореві, в літописі Нестора и в инчих українських літописах, все таки сі твори були написані языком однаковим з языком творів північної Русі.

В XVI. віку на Україні появились школи: в Острозі (1580 р.), в Києві, в Вільні, у Львові. Україна з білою Руссю одійшла до Польщі, а через Польщу, через польські школи, туди зайшла з Європи европейська просвіта під образом схоластики й классицизма, та просвіта, що тоді панувала по всій Європі. Польські ксєндзи та єзуїти заводили польські школи скрізь по Україні та по білій Русі для того, щоб пропагувати католицизм, польську національність та унію. Для противодіяння польській пропаганді українські пани та духовні закладали свої школи и заводили в їх ту наукову систему, котра панувала в польських школах. В ті школи заводили грецький та латинський языки, а з языками висалась у школи и классична література та філософія.

Схоластично-класичний період в українській старій літературі починається од кінця XVI. віку и починає широчитись од того часу, як київський митрополіт Петро Могила переробив київську бого-явленську школу при Брацькому монастирі на висчу школу в 1631 році, коли вона почала зватись Київомогиянською колегією, а потім Київською академією. В Київській академії давнє византийсько-аскетичне прямування змінилось на схоластично-по-лемічне. Богословія викладалась по системах Петра Ломбарда, Фоми Аквіната та инчих європейських схоластів, по системах, опертих на грецькій філозофії. Риторика викладалась по латинських шкільних школах, складених по Аристотелеві, Димитрії Александрійському, Цицеронові й Квінтіліянові, и була по формі зовсім класична. В Київ з Європи перейшли містерії. Професори академії й самі писали містерії, а студенти грали їх в самій академії. Окрім полемичної та драматичної літератури церковного характера, на Україні завелася й нецерковна література: то були вірші й оди, писані сім'ябічними стихами. Схоластично-класичний період довго тягся на Україні и дав навіть зовсім не духовних писалників, як Сковорода, отець Клементій. Деко-трі пієси Сковороди и всі вірші Клементія написані українським язиком. Од того часу, як Богдан Хмельницький оддав Україну московському цареві Олексієві, київські вчені перенесли схоластично-класичне літературне прямування в Москву, де до

того часу панувала ще византийсько - болгарська література: Епифаній Славинецький, Симеон Петровський-Ситніанович, Симеон Полоцький, Дмитрій Туптало Ростовський и багато инчих київських учених перейшли в Москву и перенесли туди нове, свіжіше літературне прямування. Симеон Полоцький писав вірші, духовні комедії, навіть оди в честь цареві Олексієві, ёго сімь і на всякі празники. Сі всі вірші були зібрані в ёго збірникові, що звався Риемологіон: Симеон Полоцький переложив віршами весь псалтир, по котрому вчився писати віршами сам Ломоносов, великоруський писалник, од котрого почався новий класичний період великоруської літератури. Драми Симеона Полоцького та Дмитрія Ростовського грали на театрі, як при царському дворі, так и при школах в Москві, в Ростові, та в Новгороді.

Язык сёго другого періода української літератури був инчий, ніж язык першого періода: він був в основі церковно-славянський, але в ёго багато ввійшло слів українських, білоруських та польських. Не вважаючи на те, сей язык все таки був церковно-славянський, близький до того языка, котрим писали в Великороссії в XVI. та в XVII. віку. Українські й великоруські писалники розуміли одні других, коли українські вчені так легко пересадили своє літературне діло на московський ґрунт. Правда, вони знайшли в Москві проти себе опозицію, але більше за свої ідеї, за знакомість з ла-

тинською наукою. То була опозиція темноти, хоч и православної, проти європейського духу. Як бачимо, и в сей період література могла бути спільною для України й для Великої Росії, не вважаючи на невеликі одміни в мові та в ідеях.

Правда, на Україні вже дуже пробивалась національність в літературі, хоч не по ідеях, але по мові. Так після Слова о полку Ігореві, зовсім народного по духові, схожого на українські пісні (дивись „Слово о Полку Ігоревѣ“ Потебні. Филолог. Зап. 1877. VIII.), ми вже бачимо Пандекти попа Миколи 1305 р., знайдені профессором одеського університета п. Качубінським у Львові в одного каноника, написані через сто літ після Слова о Полку Ігореві вже українським язиком; бачимо Пересопницьку євангелію, переложену на Волині, в Пересопницькому монастирі, в 1445 році, на український язик; твори Климентія при Мазепі, Козацькі літописі, декотрі вірші Сковороди, драму Теофана Прокоповича Милость Божія на Україну через Богдана Хмельницького излянная....

Але ці твори не йшли в Велику Росію. Очевидячки тут була претичина в формі — в українському язичі, зовсім непохожому на великоруський. За те решта української літератури, писаної церковною мовою, йшла без зашину на північ. Література в XVI. та в XVII. и навіть XVIII. віку в Україні з Москвою ще могла бути спільною.¹⁾

¹⁾ Ми не можемо не докоряти великоруським вченим, котрі

Од половини XVIII. віку, починаючи од великоруського писалника Ломоносова, великоруська класична література вже більше розходиться з українською схоластично - класичною. Ломоносов вчився за границею в німецькому університеті,

в своїх „Історіяхъ русской литературы“ без сороба мостять давню українську літературу київського періода: и Феодосія Печерського, и Нестора, и Кирила Туровського, и Слово о Полку Игореві, и київських вчених, що вийшли з Київської академії: Симеона Полоцького, Меледія Смотрицького, Славінецького, Дмитрія Туптала. Ім треба починати свою „Історію русской литературы“ з великоруських б и и н, новгородських та псковських літописів, а потім переходити до Серапіона Владимирського, Слова Даниїла Заточника, до Мамаєва побоїща та Максима Грека, Курбського, Івана Грозного, и не заціпати Нестора, Слова о П. И., Руської Правди. Треба сказати, що великоруські вчені в своїх „Історіяхъ русской литературы“ дуже неконсеквентні. В Караулова, Галахова Порфирьєва, О. Миллера, ви знайдете всю давню українську літературу византийську и трохи схоластично - класичної, але за те про українські колядки не знайдете нічого; про українські народні пісні, на цілий том великоруського народного виділа, пів листочка; не знайдете й помину про козацькі українські літописі Самовидця, Величка, про Климентія, Сковороду. Нову українську літературу, писану по українському: Котляревського, Квітку, Куліша, Костомарова, Шевченка, Вовчка, Стороженка — вони зовсім уже не приймають в свої руські історії. Коли не приймає Самовидця, Квітку, Шевченка, то на що ж береє собі Нестора, Вл. Мономаха, Слово о Полку Игореві? Треба пригадати ще чудніший факт: в Польщі декотрі учителі польської словесности були загарбали собі в свою літературу Слово о Полку Игореві, Нестора и весь київський період, маючи його за польський, але як Москалі наїхали в польські гімназії и навезли в своїх великоруських

вивчив європейську класичну літературу в самому джерелі и переніс її в свій край вже очищену од церковного богословського духу. Окрім того він покинув сім'ябичну міру в віршах и прийняв то-ничну, підходячу під дух славянських язиків. Од Ломоносова починається в Великороссії класична література світська. За ним пішов Сумароков, Херасков, Державин й инчі. Язик сих писалників вже більше наближається до народного великоруського язика, хоч и вдержує стару церковно-славянську основу. Класична великоруська література починає швидко розвиватись в столицях, в Петербурзі та в Москві, коло царського двору, під його протекцією, а часом и по його приказу. Цариця Єлисавета просто приказувала Сумарокову писати драми для придворного театра. Катерина II. закликала Фон. Визіна та Державина в свій дворець, давала Державину табатирки з червінцями, дарувала йому губернаторський уряд... В Петербурзі заклали академію наук, а цариця Єлисавета заклала в Москві університет. Великоруська класична література розвивалась все більше та більше під крилом руських монархів та придворних магнатів.

„Історія літератури“ того самого Нестора й Слово о Пѣлжу Игореві, то польські учителі хоч-не-хоч мусіли повикидати київський період з польської літератури. Наскочила коса на камінь, и виявилось, що й поляки и великоросси просто граблять українську літературу то в границях 1772 року, то XI віку. Се виходить якась географічна література! Так само роблять великоруські історики з українською історією!

В той час Україна, що до просвіти, була забута руськими царями. Давня Київська академія zostавалась з своїм схоластично-клясичним духом. Сковорода писав свої твори в клясично-аскетичнім моральнім тоні, а Галичина одійшла в 1772 році під австрійську державу и додержала те клясично-церковне прямовання аж до 30 років теперішнього віку, коли Іосиф Левіцький та Лісенецький в 1838 році писали вірші зовсім в тоні киево-могилянським. На Україні просвіта падала и ні один петербурський цар не квапився її піддержати висчими та середніми школами.

Одначе, не важаючи на те, що література в Великороссії й на Україні почала розходитись все далі та далі, вона все таки ще не розійшлась дуже далеко. Дух її був и там и тут ненародний, ненаціональний и нереальний. И на півночи и на полудні греміли однакові оди, панегирики, реторичні вірші та клясичні драми. И по язикові обидві літератури недалеко розходились між собою. Язык Ломоносова, Державина, Сковороди, Прокоповича (в драмі Милость Божія), Іосифа Левіцького, Лісенецького дуже похожий, тільки в великоруських клясичних писалників він чим далі, тим більше набирається народніх великоруських слів, в українських — він мішається з народніми українськими словами. Нема нічого дивного, коли твори Ломоносова й Державина могли читати на Україні и навіть в Галичині: вони ні духом, ні язиком не були

зовсім незрозумілі на Україні, бо й на Україні ще писали давнім церковним мало реформованим язиком, а в Галичині стара святоюрська партія й досі пише церковно-бурсацьким язиком, на котрий й собаки брехали б з переляку, як би хоч трохи тямилі в літературі.

В перших десятиках XIX віку ми бачимо якусь вавилонську мішанину прямування й мови в великоруській літературі, під впливом європейських літератур. До 30го року президент Росийскої академії наук, Шишков, літератори Греч та Булгарин з усієї сили намагаються вдержати старий классицизм и з великою злістю лають нових писалників Карамзина, Пушкіна й инчих за їх зраду старому классицизмові. Рядом з классицизмом Жуковський переносить з німецького ґрунту романтизм и стає дядьком чортів та відём в великоруській літературі, як він сам каже про себе; Пушкін та Лермонтов копірують Байронового Чайль-Гарольда та Манфреда и вносять півреалізм в літературу. В той таки час геніяльний українець, Гоголь, почавши з народно-романтичних повісток з українського народного та давнього козацького бита, закладає нову школу, зовсім реальну, и наводить великоруську літературу „Вечерами на хуторі“ на народну й національну стежку. Всі ці літературні течії пливають паралельно одна при другій, змагаються, борються, доки Гоголь не засліпив своїм талантом и классицизма и романтизма и не заклав

нової реальної та національної великоруської літературної школи. Ся вся література поплила на Україну: її потягла за собою великоруська школа на Україні.

Стару київську академію переробили в 1825 році, вивели виклади на латинській мові, и замість українського язика, як було б дуже натурально й розумно, завели виклади на великоруському язичі. Так само російський уряд реформував и духовні семінарії, завівши, на місце латинських, великоруські виклади. В 1806 році Каразин виклопотав право на закладини в Харкові університета, так само великоруського. З великоруськими школами потяглася на Україну и великоруська література всякої масті... А тим часом на Україні од самого початку XIX віку почалася вже українська література. В 1796 році вже вийшли пісні Енеїди Котляревського. Князь Цертелєв, Максимович, Лукашевич видали народні українські пісні. Коло 1820 року Котляревський видав Наталку Полтавку та Москаля Чарівника. За Котляревським виступив Квітка, Гулак-Артемовський, Гребінка, Куліш, Костомаров, а далі геніяльний Шевченко. В Галичині, де не було великоруської літератури, українська література розвивалася самостійніше й нормальніше: там стара партія держалася схоластично-класичного прямування старої Київської академії, а в паралелі з нею од 1837 року виступила нова українська школа в особі Маркіяна Шашке-

вича, що почав писати чистим народнім українським язиком.

На Україні великоруські школи игнорували народний український язик. Уряд не пускав ёго в школи. Петербурські царі видавали укази, забороняючі печатати українські книжки, повисилали українських писалників то в Сибір, то на Кавказ, то на далеку північ в Великороссию. Великоруська журналистика знущалась над нашим язиком та літературою. Трудно й до сего часу розвиватись українській літературі в Руському царстві. А тим часом українська література з разу стала на таку стежку, на котру великоруська література ступила тільки в особі Гоголя и ёго школи: та стежка була реальна, національна й народна. Як тільки українські писалники почали писати українським мужичим язиком, те нове прямування, так сказати, само далось в руки: мужичим язиком можна було писати поперед усього про народ, бо пани вже говорили великоруським язиком, а за сим сама по собі пішла идея про національність та реальність в літературі. Сам Котляревський, задумавши написати українським язиком щось з классичного мира, як тільки почав писати українські вірші, то під ёго пером и вийшов Еней — український парубок, а Дидона — дівчина, и вийшла перелицьвана Енеїда на українські нориви.

Що в українській літературі далось само по собі, а з Шевченком стало твердо й неповорушно,

те в великоруській літературі даюся далеко трудніше. Великоруським писалникам приходилось мати діло з традиційною класичною літературою, з духом великоруської нації дуже консервативним у всему и, само по собі, и в літературі; приходилось приймати традиційний літературний язик перемішаний з церковно-славянським, од котрого він ще й досі не обчистився. Але, не вважаючи на те, після Гоголя появилась ціла фаланга великоруських писалників нової школи: в основі сеї школи лежать принципи реальности, національности та народности. По сим принципам йде тепер нова великоруська література після Гоголя и мусить ити, бо ті принципи правдиві и вже давненько панують в європейських літературах. Такі дужі таланти, як Чарльс Діккенс та Теккерей в Англії, Ф. Шпільгаген та Авербах в Німеччині, Еркман-Шатріян, Флобер, Доде та Золя в Франції, зовсім затвердили літературу на реальному, національному, и, по троху, на народному ґрунті.

Українська література йде сією стежкою з самого початку XIX віку, стала на сю дорогу ще тоді, як в великоруській літературі не було й мови про національність та народність. Котляревський, Квітка, Артемовський писали чистим народним язиком, брали сюжети з народного бита ще до того часу, як один українець Гоголь тільки що закладав своїми творами реально-національну й на-

родну літературу в Великороссії, а другий український геній, Шевченко, вже виявив в своїх творах національно-народне прямування в таких рельєфних фарбах, яких ми не бачимо в великоруській літературі и навіть в європейських літературах.

Подивимось тепер, яку роботу загадує для кожної літератури теперішнє прямування літератури.

Перший принцип кожної нової літератури — то принцип р е а л ь н о с т и. Реалізм чи натуралізм в літературі потребує, щоб література була одкидом правдивої, реальної життя, похочим на одкид берега в воді, з городом, чи з селом, з лісами, горами и всіми предметами, котрі знаходяться на землі. Реальна література повинна бути дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива життя, хоч и тонка, похоча на мрію, як самий одсвіт. Ми далеко стоїмо од того ультра-реального погляду на літературу, котрий запанував недавно в великоруській літературі, од часу критичних творів Писарева, що література повинна бути простою копією натури, простою фотографією, та й годі. Такий погляд довів великоруських писалників, як напр. двох Глебових, до коротеньких фотографій з народного бита, в котрих нема й кришки художности ні штучности. Тут винен реальний аж меркантильний дух нашого часу и такий самий національний дух Великороссії. Ультра-реальні фотографії, як и абстрактні філософські образи або ідеали, дуже однобочні, дуже прозаїчні, буденні, черстві й тверді, як

недобре вварена страва, и такі самі на смак, як сира страва; од їх не дише пишним духом ідеалізма, фантазії, серця, пишним духом щирої поезії. Сей висчий дух поезії вносить в звичайну людську жизнь, в мертву природу геній писалника, що переварює в своїй душі, в своєму серці всі факти буденного життя, звичайно дуже прозаїчного, всі образи, взяті з натури; надихає своїм духом, нагріває своїм серцем, наливає своєю горячою кровю, або наливає злістю, жовчею та ненавистю, обсилає сміхом сатани и запечатує печаттю свого проклону. Поетичні образи в реальній поезії, то результат обидводіяння натури й художника, то спільна праця сили натури й сили художника, котрий надаряє своїм духом образи, перепущені через свою душу, додає натурі ніби куті свого меду. Людська жизнь, в більшій частці, то — вода, а вари воду вода й буде, як каже приказка. Художник засипає ту юшку своїми крупами, часом такими, яких не дасть вся згорнутість, вся купність живої людської громади, бо він буває и продуктом тисї громади, и воздіачем на неї, висчим од неї. Тим то художник повинен бути в своїх творах дзеркалом громади, але дзеркалом високої ціни, в котрому б одбивалась жизнь правдива, але очищена й гарна в естетичному погляді, добре спорядкована й згрупована, освічена висчою ідеєю, и щоб була при тому жива, як сама жизнь.

Таким фокусом для своєї громади повинен бути

реальний художник писалник, таким осередком випнутого або увігнутого скла повинен бути и український художник писалник для України. В ёго душі повинна одсвітитись и перетворитись українська жизнь, що кипить або що плісніє кругом ёго. Коли писалник хоч трошки чує себе українським громадянином, часткою українського народа й українського громадянства, він повинен мати за святу повинність одсвічувати в своїй фантазії, в своєму серці ту громаду, що роїться кругом ёго, радіти її радістю, плакати її слізмами, а не перелазити в чужі города и підставляти свою душу під картини чужої, неукраїнської жизни. Український писалник не повинен клопотатись, що ёму буде мало роботи на Україні. Українська жизнь — то непочатий рудник, що лежить десь під землею, хоч за ёго вже брались и такі високі таланти, як Шевченко; то безконечний матеріял, що тільки ще жде робітників, цілих шкіл робітників на літературному полі. От перед ним розгортуються широким, широким полотнищем народна, мужицька жизнь од Кавказа й Волги, до самого лимана Дунаю, до Карпат и за Карпати, до далекого Гроднянського та Мінського полісся. Нам скажуть, що народ дає убогий матеріял для літератури, що в ёму мало розвита индивидуальність, що поет не знайде в ёму багато усяких типів та характерів, що народна жизнь дуже стихійна, а селяне похожі один на другого, як одна комахка на другу. Нехай буде й так, але український народ все таки

дасть багато матеріала для українських писалників. Од Кавказа за Карпати не може бути жизнь народа зовсім однакова. Кубанський козак, потомок запорожців, саратовський та астраханський селянин дуже одрізняється од венгерського. Карпатський гуцул лемко та бойко дуже одрізняється од хлібороба киянина та полтавця, бо на Карпатах навіть не сіють, ні жнуть, а збирають в свої житниці сир та масло, як давні патріархи. Гроднянський, мінський, могилевський, волинський, седлецький поліщук вже й костюмом мало похожий на свого земляка наддніпрянца, в своїх рудих або білих магерках, в своїх сірих свитках, в узеньких штанах та в личаках. Повісті Осипа Федьковича, в котрих описується жизнь українських селян на Буковині, на Карпатах, показують, що їх бит дуже не похожий на бит степових українців. Український народ, розкинутий на такому широкіму просторі, може бути широким сюжетом українського писалника реаліста.

Козаки, міщане та городяне повинні так само не минути уваги важливого українського писалника. Козацький бит на Кубані, в Полтавщині, в Черніговщині зовсім оригінальний и повинен дати сюжети не одному українському літератові. Окрім козаків та міщан на Україні проживає багато дрібної шляхти и православної й католицької, що платить панам за землі чинш. При тому українська література ніяк неповинна минати жидів и повинна одмалювати їх так, як вони стоять в натурі до громад, до панів,

до попів, до руського уряду. Висчі верстви української громади, українські пани на Східній Україні и по-над Чорним морем, католицькі пани в Західній Україні, малярські пани за Карпатами, все се повинно одсвітитись в українській літературі и чим правдивіше, тим більше буде користи з такої літератури: ввесь бит панів, вся їх жизнь, їх відносини до народа, їх політичні й релігійні тенденції, їх національність и відносини до української національності — все се докладно повинна одсвітити в собі українська література. Вона ніяк не повинна минути й українського духовенства, з великоруськими архиереями, з монастирями; не повинна минути и тих урядників, котрими набиті непотрібні нікому канцелярії на Україні, и профессорів всякої масти, и українських и великоруських, и польських и малярських. Словом сказати, все що захоплює етнографічна границя української народности, все се повинно бути и конечно буде матеріалом для реальної української літератури, не викидаючи й чужоземців инчої національності, бо їх уже багато напхалось на Україну. Вони вже давно живуть між нами и нажили собі такий світогляд, котрий їх одрізняє од їх таки землянів, що живуть в себе дома, між своїм народом, як на пр. поляки й великоросси, и робить їх часто небезпечнішими й шкодливішими для української національності и для народа, ніж їх земляки, що живуть в себе дома жизнью, спільною з жизнью свого народа....

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
У ЧЕРКАСАХ
www.nplu.org

87334

Другий принцип с'єгочасних нових літератур, то принцип національності. Принцип національності складається з двох прикмет: з надвірної, зверхньої — народного язика, и осередкової — глибокого національного психічного характера народа. Народний язик то тіло національності, національний психічний характер то її душа. Реальна українська література повинна бути на народній українській мові. Як не чудна ся гадка в прикладі до инчих європейських літератур, але для української літератури нема тут нічого чудного. Було б смішно сказати, що, наприклад, французька література повинна бути на французькій мові, але що стосується до України, де панує в школах и між панами великоруський, польський або малярський язик, де в Росії на Україні запанувала великоруська література, в Австрії польська, німецька та малярська, — тут нема нічого смішного. На основі принципа національності, українські писалники повинні обписуваги жизнь української громади тільки по українськи. Тільки на українській мові література може піти широко й глибоко в українську массу и зробити свою цивілізуючу миссію. На инчих язиках література на Україні буде служити тільки висчим верствам національної української громади, а з таких шарів, що не говорять по українськи, вийде все таки дуже малий процент на всю массу української нації, мужиків, міщан та козаків, що не вміють говорити инчим язиком, окрім українсь-

кого. Реальна українська література не на українській мові буде тільки цяцькою та играшкою для українського паньства.

Разом з язиком українська література, окрім форми, повинна бути національною и своїм вмістом: вона повинна виявити психічний український національний дух та характер. Кожна європейська література виявляє характер своєї нації, и виявляє так, що доглядливий, вважливий чоловік з разу впізнає, до якого народу належить який нибудь літературний твор (коли він щиро національний), не заглянувши на підпис автора. Східні літератури носять на собі слід широкої, блискучої палкої фантазії. Така сама печать лежить и на літературах південної Європи, на італіанській, іспанській; їх колорит гарячий, палкий, як південне сонце, пишний, як пишна тамошня природа. Висока фантазія, гаряче серце, гаряче як огонь кохання, демонська ревність, релігійний фанатизм, аж пащить в поезії Данта, Тассо, Петрарки, Бокачіо, Кальдерона. Демонська гордість, аристократизм, або філозовський глибокий аналіз, семейний принцип: сі всі прикмети аглицької національності виявилися в творах Байрона, Вальтер-Скота, Дікенса. Сентименталізм, або правдиве чуття серця, мистицизм з філозофським покривалом поклали особливу печать на твори Шиллера, Гете, Шпільгагена и німецьких романтиків. Недостача елегантности, естетичности, фантазії й глибокого серця з разу дає впізнати вели-

коруські поетичні твори, по більшій частці холодні, як полярний лід, и монотонні, як снігове колярне поле. Пушкінові поеми неначе чудові циячки, вирізані з меду, и такі холодні, як лід. Такі самі твори гр. Толстого, Пісемського, Гоголя, Достоевського,¹⁾ Н. Чепенського, Г. Чепенського, и т. д. Нам скажуть, що то об'єктивність, а українцеві все те здається ледом. Українська література виявила в собі національний український дух та характер: широку гарячу фантазію, глибоке ніжне серце, тиху задуму, сміх з слізми, гумор. Все се виявилось в народніх українських піснях, в їх мотивах, зачіпаючих самі глибокі струни серця. Такі національні психічні прикмети ясно и виразно виявились в творах національного українського поета Шевченка: в котрого, окрім фантазії, кожна стрічка, кожне слово ніби обмочене в чуття, ніби тільки що вилинуло з самої глибини серця. Окрім психічного характеру, українська література виявляє й соціальний дух нації, котрий дуже одрізняє ёго од инчих європейських та славянських націй. Глибокий демократизм пронизує українську жизнь од самого початку української історії до останніх нових ча-

¹⁾ При глибокому психічному аналізі, фантазія Достоевського на пр. така убога, що депривадила ёго до комічних образів: в своїх повістях — „Идіотъ“ и „Бесахъ“ він малює сні героїв, де ліберальні ідеї з'являються в образі „трихин“, що влазять в тіло героя, та в образі бісів, що кинулись на стадо свиней. — Правда, що фантазія! А яка елегантність!

сів. В давні часи українська громада жила своїм республіканським саморядом та самосудом, як за давніх вічових князів, так и за козаків, и замерла тільки в часи знесення Запороської Січі 1775 року, коли було вбите Россією останнє українське саморядне народне віче в Січі, остання купа чи громада в цілій Славянщині. Той дух не замер в українському народі и до нашого часу, не вважаючи на панщину, на знесеня козаччини, на знесеня вибірного права сільських та мійських громад; той демократичний дух уже виявся в українській літературі та в українській інтелігенції и виявляється ще виразніше в теперішні часи, за що українську літературу й інтелігенцію постигла урядова кара од великоруського паньства та централістичного абсолютизма. Той соціальний дух уже виявився и в українській літературі: вона вся демократична, чи стоїть вона на реальній основі теперішнього життя, чи зачіпає минувшу історію козацького періода. Тут причина не в одній тільки формі — в українській мужичій мові, котра інстинктивно потягла за собою демократичний дух в літературу; тут лежить ще друга, глибока причина — в демократичному характері української нації. В имя принципа національности нова українська література виявляла скільки теперішнє національне життя на Україні, стільки й минуше, а найбільше з періода козацького, коли Українська народна жизнь виявилась в виразнійших формах и в близьких до нашого

часу, ніж давній віковий та княжий період української історії. Минувше життя України зачіпали наші писалники: Костомаров, Куліш, Стороженко, Гребінка, Шевченко, навіть великоруський писалник Гоголь. Очевидячки, там була якась жива сила, що притягала до себе увагу луччих українських розумів, окрім причин політичних. То була сила, котра тепер замерла на Україні: то була обява народного соціального духу в урядових та громадських формах, присутних природі українського національного духу, то був и протест проти чужих форм, котрими хотіла залігати Україну то Польща з своїм аристократизмом, то Москва з своїм панським централістичним деспотизмом. Національний демократичний дух української літератури становить її зовсім на противному боці, наприклад врівні з польською, щиро панською та клерикальною літературою, або врівні з малярською, и більшою половиною великоруської літератури — зовсім аристократичної в творах графів Л. Толстого, А. Толстого, князя Мещерського, навіть Гончарова (Обривъ) и фаланги писалників в Русскому Вѣстникові.

Окрім національного психічного та історичного характеру, що вже виявився в українській літературі, українська література повинна виявити в собі ще одну національну прикмету: власний народний громадський та сіманий характер. Українська громада не любить покорятись особовій власті: вона

любить и виносить власть збірну, власть цілої громади, а не одного чоловіка. Принцип особости — то національний український принцип. Людська особа на Україні не любить счезати в инчій чужій особі, ні за що в світі не одкажеться од свого я, и хоч буває часом придушена, але вона не буває задушена. Хто з чужоземців бував на Україні, проживав в неї, той примічав, що українському селянинові нічим не можна догодити, ні доброю платою, ні добрим обходінням. Він усе буде поглядати на вас скося, бо він м у с и т ь вам покорятись та служити, чого ёму дуже не хотілось би по ёго національній натурі. Особость на Україні дуже розвита, не тоне ні в громаді, ні в сім'ї. Звідсіль виявиться в українській літературі ще одна фарба, котра мусить мати вплив на будущу долю українських сільських громад, на соціялистичне сформування сільської жизни, сільського бита так, щоб не одняти од индивидуума багато особистого простору, особистих прав, особистої волі.

Приступимо теперички до третього, найновішого принципа сёгочасних літератур, до народности в літературі. Тепер, коли европейські літератури стали вже національними, вони ще далеко не стали народними, конечно в самому широкому розумінню сёго слова. В европейських літературах вже проявились народні поети, що описують жизнь мужиків таки мужичою сільською мовою: Еркман-Шатріан у Французів, Борнс — у Англичан, Ауер-

бах и багато інших — у Німців, Кольцов, Н. Успенський у Великоросіїв. Але не вважаючи на те, згадані нами літератури ще далеко не стали народними. В давніх європейських літературах, що виростили на класичному й романтичному ґрунті, ще багато зосталось старого, традиційного и в формі и в вмісті, и в язиці, и в дусі самої поезії, од чого їм дуже трудно одчепитись. Мужичі сільські слова й вирази, образи мужичої поезії європейські літератури приймають, не можна сказати, щоб з великою охотою. Реальні французькі теперішні писалники, брати Гонкури, Е. Золя, що почали обписувати міщанську жизнь, зачепили сільську и почали набивати мужичих слів в свої твори, довго не подобалися Французам, а Золя, не вважаючи на свій блискучий талант, и досі бореться з романтичними писалниками, з традиційним літературним смаком Французів, и поборов не бігне, як половину своїх літературних супротивників. Французькі критики просто гвалтують проти ёго, за ёго мужичий та міщанський язик, за ёго реалізм в поезії. Великооруські солідні органи, як „Вѣстникъ Европы“ и навіть „Отечественныя Записки“ так само напалися недавно на Максимова й Немировича-Данченка за те, що вони пишуть зовсім мужичим, сільським язиком, до котрого не привикла великоруська просвічена публіка, а петербурський комітет грамотности, оповістивши премію за біографію Петра I., просто поставив умову, щоб язик біографії не був підробляний під мужичий,

хоч конечно біографію будуть читати не пани, а мужики...

Так то принцип народности, як самий недавній, ще не зовсім прийнявся в теперішних європейських літературах, хоч почав уже вбиватися в палки и всисатися в літературу, як вода в суху землю. Європейські літератури вже стають и повинні стати швидко зовсім народними.

Що ж таке народність в літературі? Як її розуміти?

Принцип народности в літературі складається з кількох елементів: Перший елемент — се народний язик, яким говорить народ, чи, просто сказати, мужики. Там де література розвивається на давньому літературному язичі, що має багато слів вже вимерлих в устах живого народа, або забрав слова з инчого язика, як великоруський з церковно-славянського, там народний, мужичий язик повинен всисатись в літературний, книжний язик, ввійти в ёго з мясом, з кістками, з жилами и зовсім переформувати ёго на инчий живий народний лад. В нових літературах, як українська, чеська, болгарська и инчі, народний мужичий язик повинен лягти як грунт, повинен лягти увесь в сирому становищі, який він є в устах народа та в ёго устних творах. Живий народний язик вносить в книжки инчий граматичний склад. Замість довгих книжних періодів (в німців часом задовшки з листок), котрими ніколи не говорив ні один народ на світі, народна річ вносить

в книжки рубану, уривчасту мову, швидку, шпарку й живу, як сама жизнь. Нехай про одно те саме діло розкаже вчений чоловік таки українським язиком и про те саме діло розкаже сільська цікава баба. Вчений чоловік безперемінно буде сукати довгі стрічки по книжному звичаю, а сільська баба так чесне язиком, як кресалом, що аж посипляться искри поезії. Синтаксис її мови буде шашкований, повний викрикників, не розвятий граматично, але живий, искрянний. Для літератури взорцем книжного язика повинен бути именно язик сільської баби, з її синтаксисом. Книжний літературний український язик повинен вироблюватись на ґрунті живого сільського язика, вигрібаючи з ёго нову термінологію, змінючи суффікси, приставляючи їх до кореня народного язика; він не повинен шукати нових слів в инчих славянських язиках, хоч би и в церковно-славянському, а розвиватись на основі народних українських вимов: наддніпрянської, галицької, поліської, навіть чорноруської (коло Вільна) и білоруської (коло Могилева, Мінська та Витебська), котрі мають один, спільний з українським, лексикон слів. Народні провінційальні вимови дають часом несподівано дуже добрі терміни для літературного українського язика.

В основі поетичного книжнього язика повинен лягти язик народної пісні, так щоб вірші поета були зовсім похожі на вірші народної пісні. В декотрих літературах и тепер уже поети починають

наближати вірші до народної пісні. Так з великоруських поетів зовсім народними віршами писали Кольцов и Некрасов. В українській книжній поезії народна пісня зразу лягла в основу, як пишний оригінал. Шевченко в своїх творах поклав в основі народну пісню и підняв народну поезію високо, не змінюючи ні на кришку ні її форми, ні змісту, так що Еміль Дюван в журналі *Revue de deux mondes* призначає Шевченкові таку роль, відносно до українських народних козацьких та гайдамацьких пісень, яку мав Гомер для грецьких народних героїчних поем; Шевченко, як каже Дюван, зумів зібрати й скупити народний епос и повести ёго далі в шире народному дусі. Хто перший раз брав у руки Шевченка, той помилявся, думаючи, що то народні пісні. Білше бути народним поетом вже нема куди!

Другий елемент народности в літературі — се епічні та ліричні форми народної поезії. Окрім прозаїчного й поетичного народного язика, принцип народности в літературі захоплює ще глибше, захоплює ті блискучі поетичні фарби, котрими обсіпана прозаїчна народна мова, котрими закидані українські народні пісні, вся народна поезія в казках, приказках, загадках, колядках та шедрівках. В прозаїчній мові и в народних устних поетичних творах є свої ідіоми, свої епічні та ліричні форми, и в кожній національності свої окромні, часом зовсім непохожі на инчі. На скільки народ багатий фантазією, серцем, розумом, на стільки вираз-

ніші в ёго ідіоми, блискучіші епічні та ліричні форми. Бідніший духом народ має бідніші поетичні епічні форми, часом грубі, часом недоладні.

Українська устна народна поезія дуже видіється своїми блискучими фарбами. Вона вся закидана букетами поезії, так що тямучий український висалник, не нагинаючись, може сміливо загрибати цілі оберемки квіток и обсіпати ними свої твори.

Епічні та ліричні поетичні форми в українській народній поезії виявляються в цілих картинах, в метафорах, в символізмі, часом в глибокій іронії, а часом в гіперболах. Розгорніть багаті збірники народних українських пісень и ви з-разу примітите те багатство, котрим пересипані народні думи, пісні, приказки, загадки, колядки. От перед вами розгортуються цілі картини, де людська жизнь, людське чуття, людське горе й радість прирівнюються до низьких картин, взятих з природи. В козацьких думках, наприклад, кривава битва прирівнюється до вира; поле, закидане трунами, до поля, закиданого снопами, — зовсім так як и в Слові о Полку Игоревім. Нещаслива людська жизнь прирівнюється до зораного поля, виораного мислями, заволоченого чорними очима, политого слізми. Важке становище людської душі описується в піснях, як крута камяна гора. Шум діброви, гудіння бору, шум темної хмари, широка пустиня моря служать в піснях символами великого горя, а тихий шелест листу

в лісі назначує людський поговір, людську славу. Зелений гай, літня дощова хмара, невеличка річка з бродом, ставок служать символами світлого становища людської душі радості, кохання. Сади в цвіту — то щасливе кохання, сади без цвіту, або з опавшим цвітом — то нещасливе кохання. Широкий степ, широке море часто бувають в піснях символами волі. Нещаслива, трудна жизнь, нещасливе кохання часто обписується в піснях в образі перепливання бистрої річки, або потопання в Дунаї, тоді як човник та веселце стрічаються там, де говориться про щасливе женихання та про кохання. Похилине од вітру дерево назначує журбу, пряме дерево веселість. Вся українська природа, всі рослини й птиці служать в народних піснях и в живій розмові поетичними символами. Кучерявий дуб — то веселий парубок; червона калина, висока тополя, вишня та черешня — то дівчина; порубана калина — то дівчина, що вийшла заміж. Голубка воркує — то дівчина співає, голубка гуде — то дівчина сумує; зозуля кує — то дівчина плаче. Голуби в парі, качки на ставочку — то щасливе кохання, виход за між за милого. Важка хода лебедів та гусей по воді — то гірка жизнь из нелюбом. Орел, що високо літає, вороний кінь, що в полі витраває, злучається з такими випадками в жизни козака, коли він сидить в неволі и завидує широкій волі. Ясна зоря, ясне сонце — служать символом дівочої краси; новний місяць — то парубоча краса.

Иронія й гіпербола виявляється в народній поезії в своїх окромних формах, дуже виразних, різких та ущипливих. Про гордого чоловіка напр. кажуть, що він пишається, як собака в човні; про нечесного кажуть, що він чесний, як жидівський патинок. З лінивого сміються, що він так квапиться до роботи, як жид молотити. Про поганого кажуть, що він гарний, як свиня в дощ, як собака на морозі, як копиця в дощову годину; що він процвітає, як макуха під лавкою; що він білий, як циганська литка, що в його очи карі, як морква, стан тоненький, як бодня, шия, хоч обіддя гни, мордою, хоч пацюки бий, ніс, як цибуля, руки, як макітри, рот як верша; як вигляне в вікно, то собаки три дні брешуть; як подивиться, то молоко кисне.

Краса дівоча й парубоча в українській народній поезії обмалёвується окромними незвичайно пишними й поетичними фарбами. Про гарну дівчину кажуть, що вона гарна, як квіточка, як ясочка, як зірочка, як у саду вишня та черешня, як тополя, як червона калина в лузі, як ластівка, як зозуля в гаю, як сіно в годину, як мак, як сонце, як золото. Про гарне дівоче лице кажуть, що з його хоч води напийся, хоч видивись, хоч малюй. Про гарні дівочі брови кажуть, що вони тоненькі, як шнурок, як шовкова нитка, що вони гнуться колесом, що одна брова варта вола, другій брові й ціни нема: гарні очи обписуються, як терен вкритий росою, як вишня на дощі, гарні губи, як

рожовий лист, як листочок барвінку, як мед. Дівчина співає, як соловейко, як ластівка щебече. Гарний парубок обписується в піснях, як був кучерявий як зелений байрак; в ёго лице румяне, вуси чорні, чуб як барвінок, він рівний як хвоїна, стрибкий, як живчик, як живе срібло, повний як огірочок, чорнявий, як чорнобровець, гарний як гвоздик, кучерявий як васильок, як любисток, як барвінок, гарний як повний місяць; як гляне соколом, орлом, то в дівчини серце вяне, а на дівчині вінок цвіте.

Нам прийшлося би багато листів списати такими багатими епічними та ліричними формами української народної поезії та народного языка, колиб ми схотіли виписати їх з українських збірників народних пісень. Українські писалники повинні обсіпати свої твори сими перлами народної поезії, як золотою ряскою. Вони дадуть їх творам гарячий поетичний народний колорит, и колорит живий, в рівні з котрим твори, писані книжним робляним язиком, будуть похожі на мумії, з їх гнилими тисячелітніми покривалами, що пахнуть трухлятиною.

Третій елемент народности в літературі то самий дух народної поезії, котрий доконечне чи так чи инак виявиться в творах національних писалників, котрих не можна навіть назвати народними, бо кожний автор син свого народа, плоть од плоти ёго и кість од ёго кости. Білша чи менча

сила народної фантазії, народнього серця, естетичности, одкинеться в творах писалників проти їх волі. Найзначніша прикмета української народної поезії — то глибоке чуття, котре проходить через кожну народну пісню и зачінає в серці глибоку думу, піднімає тиху задуму, але не безвихідне горе, що не має жадної надії. Та глибока душевність дуже виразно одбилась в Шевченкових творах. Естетичність українських пісень, а найбільше дівочих та жіночих, така висока, неначе їх складала натура не простого сільського мужика, а натура просвічена, з великим естетичним смаком. Українська народна муза ніколи не підбирає епітетів та синонімів неграціозних, навіть в річах простих, буденних, не тільки в делікатних; ніколи не дозволить собі сказати, наприклад, про соловейка або про дівчину, такими словами, як каже великоруська народня пісня: „Ужь ты глупенькій, нерозумненькій дуракъ соловейко!“ або: „Ужь ты пьяница, пьяница, душа красная дѣвица!“ (Быть русск. нар. Тераценка л. 252.)

Сама насмішкуватість, злість, проклін, жарт, сатира, що потрібують часом міцних, притискуватих слів, не виявляються так грубо, як напр. в великоруських піснях, але прикриваються гумором, гарним дзвінким складом віршів. Звісні весільні пісні, в котрих дружки кепкують з старостів та світлок, покажуть нам різнь між українським и русь-

ким гумором народної пісні. На Україні дружки сміються з старостів:

Наш староста з міста,
В ёго голова з тіста,
Зуби з петрушки,
Очі з чернушки;
А на лиці діри,
Повлазили щури,
Голова сніжками вшита,
Борода гонтом підбита.

Але зараз після таких жартів дружки, маючи природню естетичність, просять в старости вибачення:

Наш староста старенький,
Як голуб сивенький.

Великоруські дружки просто лають свата й сваху на всі застави:

Да тебе свату большому
На ступень ступить — ногу сломить,
На другій ступить — другу сломить,
На третій ступить, голову свернуть.
Да трясло бы тя, повытрясло!
Да сквозь печь провалитися!
Да въ мясныхъ щахъ (борщі) сваритися!
Я кладу жалобу что на сватью на большую,
На лукавую, на вилявую,
На змѣю семиглавую!
Семиглавую, семихвостую!
Чтобы тебѣ, сватьюшка,
Сыновой бы тѣ разбойниковъ!
Дочерей посидѣлочекъ...
Умереть бы тебѣ сватьюшка!

Се такі жарти великоруської народної музи, котрих українські свати не знесли б и мабуть би повтікали з хати, попереду прочитавши дружкам прозаїчну молитву.

Духовність та широка свобода особости кладуть на українську народну поезію дуже характерний колоріт, котрим вона дуже одрізняється од своєї великоруської сестри. В українській народній пісні поезія піднімається в гору, як птиця під небо. Вона ідеальна. Вона ніколи не черкається крилами об грубі матеріальні інтереси, а коли черкається, то поминає їх як недостойні. Великоруська народна поезія не цурається матеріальности. Північний черствий практицизм натворив таких епічних дуже непоетичних форм, яких зовсім нема в Українській мові та в поезії. В великоруських піснях про гарного парубка говориться, що він: „поглядить какъ рублемъ дарить“. На Україні се буде зовсім навиворот: про злого чоловіка кажуть, що він „гляне, неначе пятака дасть!“ Гарна дівчина в Великороссії співає про свою красу: „я ступить — ступлю во сто рублей; а другой ступлю — во тысячу; а ужь третьему и цѣны нѣтъ!“ Про парубка співають: „Онъ изъ гривенки на гривенку ступаеъ; съ полтинничкомъ (пів карбованця) по улицъ гуляєъ, цѣлковиномъ (карбованцем) ворота запираеъ, по пяти рублей дѣвушекъ дарить!“ Така картина, де парубок ступає по гривнах, в українських піснях неможлива річ и не мала б жадного ефекта. Як би в те-

перішніх жидів була народна поезія, вона намалювала б як раз такі ідеали. Гарний парубок в великоруських піснях описується такими фарбами :

Бѣлина онъ — снѣгу бѣлаго,
Красота онъ — сонца краснаго,
Брови черны — черна соболя,
Очи ясны — ясна сокола...
На головушкѣ кудерушки
Будто жарь да разгораются,
Бумажками дорожки устиляеть.

В українських піснях остатні оба вірші зробили б дуже не поетичну дизгармонію. Рудий, як жар, парубок.... и ходить по папірових грошах! Українська муза одвернеться од краси срібних та папірових грошей під ногами парубка або дівчини и заспіває ідеальну пісню про инчий ідеал, щиро духовний и гуманний :

В далекої багатой воли та корови,
А в близької хорошой чорненькій брови.
А я тую багатую людям подарую,
А з бідною хорошою и сам помандрую.

Не ходи, не люби,
Не носи грошей,
Не люблю, не піду
Бо — нехороший! (Труды Чубин. V. л. 175.)

В українській народній поезії ми бачимо широку свободу серця, свободу кохання и повну свободу особости. Давня вічова та козацька соціальна рівність, не придавлюючи особости, виявилась в народній поезії и досі виявляється, як прикмета націо-

нальна й народна. Хто читав козацькі думи, той знає, яка рівність, яка свобода особости виставляється в їх, як народний идеал: в думі козак Голота знущується над багатою козацькою старшиною, над дуками срібляниками, хоч у ёго шапка з діркою зверху, одежа вітром підбита а з сапаянців виглядають пальці. Така сама рівність товариства виспівується и в чумацьких піснях, в котрих отаман не чваниться своїм отаманством, а бере чумака за рученьку й жалує ёго, а чумак зве отамана своїм батьком. В ліричних українських піснях ми бачимо ши року свободу дівочої й жіночої особости, рівність права в коханні та в жениханні дівчини з парубком, бачимо протест сина й дочки проти батька й матері, невістки проти свекрухи. В ліричних піснях дівоче кохання вольне, як пташка в небі: ёго не можна ні купити, ні задарити. Дівчина вибірає собі парубка, як парубок дівчину. Недурно ж на Україні в народі ходить давній переказ, що колись дівчата самі сватались за парубків: кажуть, що дівчина було прийде в хату, де вона назнає собі парубка, покладе хліб на столі и сяде на лаві. То був знак, що вона хоче заручитись з господарським сином. Як до неї господар не промовляв и слова, то був знак, що ёго син не хоче женитись з нею, але кажуть, що люде мали за гріх давати гарбуза дівчині. (Канев. пов. Стеблів.) В піснях невістка протестує проти злої свекрухи и її сина:

Вари, вари, свекрушище, вареники з маком,
Чорти б убив твого батька з сином Тетерваком.

Коли б мені Бог поміг свекрухи діждати,
Заставила б стару суку халандри скакати.
Скачи, скачи, свекрушище, хоч на одній ніжці,
А щоб знала, як годити молодій невістці.

В українській народній поезії зовсім не буде зрозуміла така, наприклад, пісня, як отся великоруська, де кохання обписується, як „гроза“, як нахвалка парубка :

Пригрозилъ мнѣ чужъ отецкій сынъ
Три грозы да три великія :
Первую грозу — ступилъ на ногу ;
Другую грозу — пожалъ праву руку ;
А третю грозу пригрозилъ,
Онъ взглянулъ по звѣриному.
Отъ того страху — отъ полоху
Мое цвѣтно портишечко (одежа)
По шитью распоролося,
Мое золото монисто (намисто)
Все по спайкамъ распаялося,
Мои скатные жемчуги (перли) перебраные
Раскатились по одной, по жемчужинѣ.
(Терещенка 381.)

Се великоруська дівчина малює собі мрію про свій ідеал, про кохання парубка, котрий подививсь на неї по звіриному так, що в неї одежа попоролась, ростопилось золото й намисто й перли потріскались... картина чудна для української музи и дуже нагадує деспотизм турецьких панів в їх гаремах над нещасними рабнями, або кохання розбійника з ша-

блею в руці над головою дівчини. Українська дівчина одказала б такому опудалові :

Чи ти гордий чи ти пишній?
Чи гордо несесся?
Не ходи, не люби,
Не залицяйся;
Не люблю, не піду,
Не сподівайся.
Не ходи, не люби,
Не носи грошей,
Не люблю, не піду,
Бо не хороший.

Не ступай на ногу,
Не ляжу з тобою,
А ляжу з козаком
Під сірим сіраком. (Труд. Чуб. V. 175.)

Нічого похожого на такий великоруський деспотизм в поезії не можна знайти в українських піснях, бо вони вилились з інших народних психічних основ. В великоруській сім'ї панує деспотизм батька над цілою сім'єю, над жінкою, над дітьми, и натурально, що той деспотизм виявляється и в піснях, де тільки виступають на сцену стосунки чоловіка до жінки. В складі української й білоруської сім'ї нема такого деспотизма, тим то нема ёго и в поезії, коли мова мовиться про стосунки парубка до дівчини, чоловіка до жінки.

Так то кожда сёгочасна література повинна покласти собі основою три принципи : реальність, національність та народність. У всіх європейських

літературах вже до того діло йде в одній білше, в другій менче. В Франції з Віктором Гюго загре старий романтизм, з Е. Золя, Флобером, Доде, Гонкурами, Шатріаном виступає на сцену реальне, національне й народне прямування. В старих європейських літературах народне прямування трудніше прищиплюється, бо воно мусить видержувати боротьбу з давнєю, багатою талантами, традицією; в нових славянських демократичних літературах народність в літературі йде скорійшою ходою (окрім польської), а в українській, або напр. в чеській, вона зразу запанувала в літературі майже інстинктивно; їх вивів на сцену сам мужичий, сільський язик.

Література, основана на трьох показаних нами принципах, має для н.ції велику вагу и тільки така література, а не инча. Класична література була просто играшкою панів та царських дворів, або їх наймичкою, бо мусіла кадити для їх фирміям в одах, в панегириках. Романтична література зробила не більшу службу для громади: вона так само забавляла панську фантазію чортами, кладовищами, відьмами, монастирями, лицарями, поки зовсім не найнялась в наймити понам, езуїтам та панам централістам. Література реальна, але без народної підкладки, буде служити тільки висчим верствам громади и стоятиме осторонь од маси, од народа: її народ мало розумітиме, або й зовсім не зрозуміє, бо там він не знайде нічого рідного для себе — ні форми своєї устной літератури, ні змісту, ні духу. Тим часом народність

в літературі по формі й по вмістові зробить доступнішими для народа навіть такі літературні твори, в котрих буде обписана жизнь висчих верств людського громадянства. И тільки реальна, національна та народна література разом в трёх принципах, може стати в великій пригоді для всієї нації, з верху до низу: може мати велику вагу и великий вплив. Така література буде правдивим, пехибним дзеркалом, в котрому громада побачить себе, яка вона є, роздвється на себе, оцінує себе. Ціла нація в такій літературі може примітити свої достоїнства и свою недостачу, свій добрий бік и свої хибности; знайти похвалу собі, чи ганьбу. Тільки така література матиме великий вплив, як на розумове розвиття, так и на соціальну реформу громадянства, бо вона покаже соціальні відносини висчих верств до середніх та низчих, паньства до мужицтва.

Література, основана на тих трёх принципах, повинна розвиватись и на Україні. Вона вже настала и повинна міцнішати й рости. Вона повинна обсягати етнографічну гряницю української породи и на тім ґрунті добувати собі материял и впливати на громадянство; вона повинна промовляти до нації її природним живим язиком, а не чужим, або позиченим в инчих старих язиків, не трухлятиною, вишкребаною з старих паперів, переїдених мишами, якою пишуть люде старої партві святоюрців та москвофилів галицької та угорської Русі.

Що ж тепер сказати про ту прояву на світі, коли силою пересовують літературу одної породи з її етнографічних гряниць на етнографічну територію другої породи? Ми назвемо таке пересовування некористним, непотрібним. Ми назвемо ёго недобрим ділом в тім разі, як силою пересовують літератури однієї породи на породу инчу. Література висчих європейських пород и непрохана сама по собі йде між народи молодші, низчі по культурі, бо вона має силу. Про великоруську літературу того не можна сказати... Нам потрібна своя українська літераурга.

МОЇ ДАВНІ ЗНАЄМІ.

(Етюди з життя.)

V.

Павло Бодько.

26. лютого 1862 р. справляла Огавська громада Тарасови роковини. Був и я там. Ну, звісно, як водиться, трошки и тее... Муху добру вбили : тягли й варенуху й шампанське, й вишнівку й глинтвейн ; усього було досить, що хто бажав, те й садив. Ну й „насадились“ таки добре ! Як слід помянули поета „по християнському“... Я й не стямив вже, як вернувся до дому, як добрався до своєї постелі и як Опанас уклав мене спати, бо сам я не здолів и розперзаться.

Ото ж чи заснув я, чи ні, коли чую, щось під бік мене штовхає.

— „Який там враг лізе?“ спитав я зо сна.

— „Се я, Опанас; вставайте швидче!“

— „Чого, пожежа, чи що?“

— „Хай Бог боронить... вставайте ! треба!“

Я страх як не люблю, коли мене розбуркують у ночі. И, и, и!.. дуже не люблю ! Та й хто ёго любить!.. Сказано : нема нічого милійшого, як той

сон, а особливо первий сон; тільки що вспишся, а тут тебе куєвдять!.. Як ёго не сердиться!.. Що ж, що я лікар! хіба вже лікар, дак и не чоловік, хіба в лікаря дак и серця вже нема? Горобець — на що вже маленька пташина, а й він уміє сердиться... Стоїть, правда, у моім лікарському дипломі прописане, що я запрягаю, щоб у всякий час, в усяку годину йшов, як зовуть, до недужого; та про се — байдуже!.. Ми лікарі на се не вважаємо! Зовуть до богатого — піду й о півночі, а до убогого й серед дня не з-разу знімуся.

Ну й не диво, що я розсердився на Опанаса за те, що розбудив; да таки и в голові ще шуміло.

— „Геть собі! гукнув я на ёго... спать хочу, аж очн злипаються.“

А він — знай своє робить: тягне з мене вкривало, да товче: „Вставайте, да вставайте швидче!“

— „Геть, кажу тобі Опанасе! а то вилаю!“

— „Вставайте! не можна, тут не переливки!“

— Е, подумав я, може воно.. тее... Тоді, бачте, препоганий час стояв: не проходиш ночі, щоб до кого не завернули оті непрошені „синёмундірні“ гості, що серед дня сидять собі наче блощиці в щелинах, а серед ночі турбуються, да хрещеному люду спати не дають. Дак ото и в мене така думка мигнула: що може й мене Господь за що покарав, та й насилає на мене гостей!.. Зараз з голови хміль вилетів; давай же швидко пригадувати собі, чи не сказав чого зайвого на роковинах? Здається: ні,

а проте хто ёго знає! Не вгадаєш, що можна, а чого не можна говорити!.. Говорив: що варенуху більш люблю ніж глинтвейн, дак се ж здається, нічого! Хиба що сміявся, як становий підстрелив свійську качку... або знов може за те, що я був на роковинах?.. Перебіраю собі в голові усі случаї, де той и сон дівся, та нищечком до Опанаса:

— „Трусить прийшли?“ та й озираюся на всі боки.

— „Ні, каже христячись Опанас, нехай від сёго Бог боронить! Але вставайте швидче, до недужого зовуть.“

У мене наче камень з душі звалився! З-разу повеселів. Тоді до Опанаса:

— „Ти б, кажу, сказав, що мене дома нема, або що й я сам на ладан дишу.“

— „Таки ж таки своє! Наче я сам не знаю! Сказав би, як би можна було, як би до инчого кого звали, а то чи знаєте, до кого кличуть?.. До самого Бодька! Не знаєте хиба, що за чоловік Бодько? Раз що багатий — пребагатий, добре заплатить, неменш десяти карбованців суне; а в друге те, що він чоловік не-аби який, вельможний! Попадете до ёго — тоді знаєте, яка слава прогуде! Тоді усі пани кинуться до вас, тоді у нас двері не зачинятимуться; от-що! Вставайте ж, да швидче, бо вже й так довго ждуть...“

— „Розумна твоя річ, Опанасе! давай чоботи й штани.“ Вбіраюсь, та й сам радію, що до такого пана зовуть мене.

— „Швидче! швидче! пильнуйте!“ підганяв мене Опанас; „кажуть: вельми панич занедужав... беріть бриль, осьде...“

— „Да цить вже! годі тобі бурліть... хиба тобі повилазило, що я вбіраюсь...“ розсердився я.

Вихожу, біля воріт коні ждуть... Поїхали.

Приїхав, вхожу, аж мої старіи Бодьки в такій тревозі, що й Господи! и лица на їх нема!

— „Що тут у вас?“ питаю.

— „Поможіть ради Христа!.. що схочете!. син вельми нездужає, вмирає; мабуть холера...“ заговорив Бодько.

— „Ох — ох — ох Господи!.. здається вже доходить! все блює да икає якось так чудно!“ зітхала Бодьчиха.

Пішли до недужого. На дубовому ліжку, під червоним шовковим укривалом, лежав чорнявий, аж трохи оливковий, паробіка літ 20, гладкий, да мордатий. сало аж висить, наче у годованого кабана.

Я похухав трохи собі в руки (звичайна лікарська обережність, щоб, бачте, холодною рукою не застудить недужого) та до ёго; зараз за живчик! нічого! добре бе, як слід; до голови — не горяча; за жижки взяв, за пучки, — так собі, наче трошки холодніш ніж слідує... Питаю:

— „Що у вас болить?“

— „Живіт тільки! більш нічого... ой — ой — ой! як болить!.. нудно, дуже нудно...“ одповів недужий.

— „А нуте, висолопіть язик,“ кажу до ёго.

Висолопив: нечистий, трохи білий... Придивляюсь пильнійш до недужого, щось наче в познаку, ніби десь я ёго бачив. Е — е! згадав, тоді до ёго :

— „Здається, кажу, ми з вами справляли учора роковини?“

Кивнув він мовчки головою, підвів трохи в гору пучку и глянув на той бік, де були старії. Я зрозумів ёго, та й кажу до старих: „Вийдіть, будьте ласкаві, в другу хату, міні треба роздягти зовсім недужого, да огледіть ёго, вислухать у грудях.“ Не змагались вони, вийшли.

— „Мабуть, на роковинах трохи переборщили!“ кажу недужому; а він міні:

— „Мабуть, що так.“

— „Ну, байдуже ж... Се діло світове... минеться... Добре вилежитесь, випете отсе, що я випишу, да к обіду й вибрикувати-мете! Тільки не стогніть дуже, наче молодиця, що родить збирається... Старих своїх тільки тревожите...“

Сів, написав ёму рецепт *vinī stīb.* що години по ложці, да добру чарку *ol. rescīnī*, а потім трошки хлорану-гидрату, щоб заснув. Вихожу до старих.

— „Що? як? не вмире? холера у ёго?“ питають.

Я тоді, хоч и молодий ще лікар був, а вже знав добре нашу лікарську премудрість: „не говорить того, що справді є, а завжді прибільшувати недуг“. Глянув я на старих „по лікарськи“, спустив трохи ніс та й кажу:

— „Гм! якби вам сказати!..“

— „Що? що? вмре? холера?“

— „Та ше, в добрий час поговорити, настоящей холери нема.“

— „А буде?“

— „Не можна тепер вгадати: побачимо, що вдіє лікарство. Ось рецепт, — най хто біжить мерщій до аптики, од сёго лікарства недужого и пронесе трохи, и спершу ще більш стогнати-ме, дак не трівайтесь, так воно й треба... Коли що, дак пришлете по мене, а тепер, — бувайте здорові!“

Вернувся я до дому, та швидче в перину. Як ось у ранці знов будить Опанас: „Вставайте! каже, до Бодька зовуть, недужому ще гірш стало.“

Прихожу — дивлюсь: погано! Недужий поблід, синє під очима, не спав, каже, не їв нічого, а тільки нудно, да блюота.

— Гм, думаю собі, се щось не те, що я думав, се щось инче, щож би воно таке? Думаю собі, передумую, зирк на недужого, аж він засунув пучку у ніс, та й шкребе там. — Я трохи не підскочив, так зрадів.

— „Чешеться, питаю, у носі?“

— „Да так чешеться, наче там короста.“

— „Е! цитьте ж!.. се дурниця!.. минеться... я думав, що се у вас того, що трохи перехавкнули; а тепер бачу, що ні; се увас helminthiasis. Тривайте ж!“ Зараз виписав pulv. semin. sinae и вже аж забожився старим, що холери нема й не буде.

Зраділи вони, подякували; я хотів йти до дому, аж принесли нам сніданє и пляшку доброго старого шересу. —

— „Отсе, кажу, річ до діла; похмилитися и Бог велів.“

Сіли ми в двох, черкаємо да розмовляємо. Звісно зараз звели річ на роковини, далі на визволенє крєпаків, на вбожество їх, на Україну, на темноту, неволю!.. Господи! як почав мій Бодько, дак вже нащо я тоді був сміливий, а від ёго річей и в мене волосє дибом встало, наче щетина у кнура!.. Чогочого він не говорив! Кляв и московське ярмо, и все-світню неволю, сулив, вирізати усіх панів, жидів, попів... „Кров, каже, вода! без купелю, каже, ніколи чоловік не буде чистим; нужда заведеться; так и народ; без кривавого купелю з роду з віку не мати-ме політичної волі! Без огню да без ножа нічого не вдієш!.. Волі и землі треба! земля не панська, а божа.“

Я хоч де в чім и не так гадав, одначе не суперечив, щоб не дратовать недужого. Да таки й приятно міні було, що нашого побіку прибуває! Та й прибуває ще з таких заможних, та вельможних людей! — „Е! думав я, коли вже й Бодьків син такий, дак певно, що незабавом и в наше віконце засвітить сонце.“

А Бодько, наче вгадав мою думку, та й каже: — „Тривайте! рік, богато — два, будемо усі рівні, усі вольні!.. Запанує наша мова, наша правда!..

Оживе Україна!. Знесемо панів, освітимо голоту — мужика.“

А я пю собі, та смакую... добрий бо був херес!

— „Випиймо в останнє за волю, за рівність, за національність, за демократизм!“ сказав Бодько підносячи до мене чарку.

— „Остання, кажу я, у попа жінка, а ми випемо ще нераз! На здорове!..“

Умовились, щоб завтра в сю пору знов я зайшов. Я знав, що гоїти більш нічого буде, що Бодько від semin sін. зараз видужає, але мені хотілося ближче спізнатися з таким українофілом, як Бодько.

На другий день тільки що переступив я через поріг, а старий Бодько так и креше по нашому.

— „Погано, Тетяно!.. мабуть хлопя дуба дасть,“ да так сумно на мене дивиться.

— „Хиба що?“ питаю з острахом.

— „Настояща холера!.. блює!..“

— „Господь з вами! де там та холера... коли б холера, досі б вже ad patres... а те що блює... байдуже; я умисне виписав таке: треба, щоб у шлунку вичистило.“

Дивиться на мене старий, всміхається, видно що не дуже вірить мені, хоч и хочеться ёму вірити.

— „Добре, каже, коли так, а як ні, тоді що?“

— „Та не тривожтесь, кажу, байдуже, минеться все... чи спав?“

— „Трохи задрімав.. довго не може спать.“

Прихожу до недужого: погано! поживк, поху-
дів мій парубок, зовсім охляв, ніг не потягне. От,
думаю собі, морока. Який же такий недуг, що я не
вгадаю!.. Сказати би що: Meningitis simplex —
дак би була блювота без нудоти; сказати б який
Typhus — дак ні! була б горячка, а тож холодні
й руки й голова... Хиба чи не Gastrodynia cordialgia
— бо під ложкою болить; біль инколи перестає, дак
би тоді язик був чистий... Думав, думав, нічого не
придумаю! Став на тому, що Gastrodynia — таї
годі. Виписав я недужому bismuth nitr. з morphii-ем,
велів зібрати блювотину и приніс її до дому, щоб
вислідити її и в микроскоп и химичним способом.

Вже мене й самого досада взяла: який ж отсе
лікар, думаю собі, що не вгадаю й недуга? Вчився,
вчився, а не вмію діагнози зробити!.. Кинувся до
книжок, давай їх перебірати, да перечитувати... Чи-
таю, а толку нема!.. Читаю про холеру, як її вга-
дувати, — здається, що в ёго холера; переверну
горячку — и на горячку походить; читаю про рака
у шлунку — и на ёго де-що походить...; возьму про
мозкові недуги — здається, що недуг у мозку... А ти
бий ёго сило небесна!.. аж голова ходором пішла!..
аж занудило!.. кинув книжки, лежу, та зо-зла люль-
ку тягну.

Опанас кличе обідати, а в мене про їжу й дум-
ки немає, Бодько не йде з голови...

— „Борщ на столі!“ каже Опанас.

— „Не хочу я їсти.“

— „Чому? хіба в Бодька наснідались добре; дак то коли було, — а тепер вже вечер на дворі.“

— „Байдуже, не хочу!“

— „Да чому ж?“ пристає Опанас.

— „Сказано: не хочу!.. пристає, мов мокре рядно: „чому да чому“... Коли б ти був не будив мене до Бодька, дак би с'єго й не було... все через тебе...“

— „А хіба що? не заплатив?“

— „Де тобі!.. гірше!..“

— „Виляв?“

— „Отсе таки!“

— „Дак що ж там таке?“

Мусів я ёму усе розказати, щоб швидче одкараскатись. А він вислухав мовчки, покивав головою, та до мене:

— „Гай! гай! лікарі ви, лікарі!.. Учитесь, учитесь; бігаєте и в клинику, и людей патрошите и назви травам знаєте по латині, а дійде до діла, дак всі ви ні тпру, ні ну!.. усі по-мацки гоїте людей!.. От я й не бачив вашого Бодька, а вислухав вас, — зараз и знаю, що в ёго за недуг...“

У мене й серце пройшло від Опанасової речі; я зареготав.

— „Смієтесь?.. смійтесь собі, нівроку вам; мені ще смішнійше з вас! Лікарі!.. тільки слава та, що лікарі!.. П'ять літ топтали стежку в университет!.. не п'ять пар чобіт збили, а до чого добились!.. Лікар, а не вгадає недуга!.. занудило чоловіка — зараз коли не горячка, дак в мозку щось!..“

— „Годі тобі, Опанасе! казаня казати... годі! а то кишки порву з реготу...“

— „Регочіть, байдуже! аби не плакали... да тільки розберіть, чого ви регочете? аж из себе регочете... Добірайте лишень борщ, нехай не зостається в мисці.“

— „Тривай бо!.. ти борщем зубів не заговорюй, а скажи, який недуг у Бодька?“

— „Захочу, дак и не скажу!.. думаете — не знаю! як раз!..“

— „А кажи ж швидче!“

— „Чого там швидче!.. не втече... поспієте з козами до торгу... У Бодька, щоб ви знали, тепер Bulimia!“

— „Що, що?!“ скрикнув, регочучи.

— „Не верещіть, та не кричіть, глухих тут нема. Кажу вам Bulimia! Хіба не чуєте?“

Я регочу, а Опанас мовчки хитає головою да так на мене дивиться, ніби хоче сказати: дурню ти!

— „Деж се ти, Опанасе, навчився лікарським назвам?“ питаю у ёго.

— „Де?! там, де й ви вчились.“

— „Я в університеті. Хіба й ти там був?“

— „А вже ж!“

— „Коли се так було?“

— „Тоді ж таки, як и ви байдаки там били.“

— „Хіба ти на лекції ходив?“ допитуюсь, неначе то й не знав, що Опанас живучи зі мною, у наймах у мене, доглядував мою квартиру, да варив мені їсти.

— „Так що, що на лекції не ходив?“ одповів він наче трохи з серцем, — „не ходив, да більше тямлю ніж ті, що ходили,“ додав він гордо. — „Ось годі вам зуби скалить, бачив я вже їх, сховайте да послушайте, що казати-му.“

— „Ну, ну, говори, де справді лікарству навчився?“

— „Кажу ж, де; там, де й ви... Не даром же я пять літ жив з вами у Києві. Ви було підете на лекції да чи слухаєте там, — чи ні, більше бали точите, а я дома за книжкою сижу, усі ваші книжки перечитав, ще и в людей брав; а то инколи и в клинику забіжу, и там послухаю... Мене усі професорі знали, не виганяли... Що, дивуєтесь тепер, а тоді думали, що я все сплю?“

Справді я починав дивуватися, слухаючи Опанасової речі и не знаючи: чи правду він говорить, чи глузує з мене; — а він повернувся за двері, приніс пражену курятину, поставив на столі, та до мене:

— „А ну те!.. призволяйте! можна и їсти и слухати, одно другому не зашкодить... Бачте: ви думали, що Опанас ваш тее... аж ні!.. Я без ваших лекцій навчився... И чи мало то вже я й помагав людям, особливо вашому брату — студентам! Тільки я ніколи не хвалився отсім... Нічим хвалитися!.. не люблю я носиться з тим, що знаю, а доведеться к слову — от як и тепер з вами, — не втерплю; воно й тепер би може не сказав, да жалко стало дивитись,

як ви бетесь наче риба об лід, а нічого не вдієте; бо звісно: воду вари — вода й буде... А виходить воно діло просте, тільки що вам ще не доводилося ні разу гоїти такий недуг... Та він и прокинувся у нас не що давно: літ пять, чи буде, чи ні... У Києві аж геть-то люде нездужають на ёго, тепер на ёго пошесть... от и сюда заскочило... Доїми? От и добре.. тривайте ж трохи — у мене ще й вареники є.“

— „Дякую Опанасе! не хочу!“

— „Чому не хочу! ікте! на що ж я їх ліпив? не пропадять же ім! ось нуте!“

— „А про Бодька — кажу вам не безпечтесь!.. даремна річ... у ёго: Bulimia!“

— „Ка'зна — що зверзеш ти Опанасе!.. Коли б у ёго була Bulimia, дак би чоловік аж трусився б да ів за трох, а то...“

— „Нічого й в рот не бере да все блює, перебив мене Опанас. — Так воно раз-у-раз буває... у ваших книжках про сю нову Bulimi'ю навряд чи прописано настояще; а я добре запримітив и знаю, що завжди недуг розпочинається так, и хоч що ви не давайте, нічим не вгамуете... хиба инколи переїхать в друге місце, дак недуг трохи ослабне... Там через рік — чи два нудота заніміє зовсім и тоді явиться вже настоящя fames canina.“

— Господи! подумав я, слухаючи Опанаса, от чоловік и не вчивсь по нашому, а чого він тільки не знає!.. Як чеше!.. наче настоящий профессор!..

Годі й сумніватись, бачу що Опанас веде річ до діла; він и сам се запримітив, та й замовк, звісно умисне, щоб я просив. — „Що ж далі, Опанасе?“ спитав я.

— „Далі те, чого ви й досі не зробили, и з чого треба було почать... Чи ви роздивились, чим блює Бодько?“

— „Ні ще!“ одповів я почервонівши; бо справді таки соромно було, що я й досі не роздививсь як слід.

— „То-то що ще... передражняв Опанас. А блювотиня принесли?“

— „Привіс. Онде у кухлику стоїть за дверми!“

— „А ке-те ёго сюди!“ Опанас взяв гладишку, розв'язав, зазирнув у неї и голосом авторитета сказав:

— „Так и є!.. так! на моє вийшло... чи знаєте, що тут є?“

Я подивився в гладишку, зверху плавали маюсенькі кавалочки чогось білого, не то піна, не то папір.

— „А що?“ спитав Опанас.

— „Нічого!.. одповів я, здвигнувши плечима; без мікроскопу не розбереш, що воно таке.“

— „Еге! не розбереш,“ приговорив докоряючи Опанас. „И лікар, и очі молоді — а без мікроскопу не розбере; а я й не лікар и старий чоловік, а й сліпуючи розберу.“

— „Ну дак говори швидче!“ сказав я, починаючи сердитись.

— „Ото бачите білі шматочки, — то не піна, а наче папір, чи знаєте, чого воно так?.. Е!.. то з либерализму! От-що!“

Я знов зареготав, Опанас розсердивсь.

— „От ви знов ржете, наче жеребець у стійлі... думка у вас така: Опанас з глузду зсунувсь!.. Овва!.. Може хто й справді зсунувся, да тільки не Опанас... Ось слухайте мовчки, ваша річ буде послі. Не що давно прокинулась у нас пошесть на либерализм: да така пошесть, що й сказати не можна. Се ви й самі добре запримітили, що тепер кожен либеральничас; навіть наш кварталний Роменський и той репетує про волю... про прогрес. Коли хоче, и він має тепер більш волі кресати по зубах, и він зробив прогрес; було за карбованця дякує, а тепер ёму хабаря менш трёх и не неси... Отже як ударились усі в оттой прогрес, да пішли репетувати, дак натурально більш усіх репетує молодіж. Тільки вона репетує не так як Роменський, або наш губернатор, а щиро, від серця; вона вірить, що й справді наступив час настоящей волі, настоящего прогрессу в Росії!.. а воно, коли хоче, дак нехай ще виясниться!.. не нам з вами дожити до настоящей волі в Росії!.. Хіба внуки чи не доживуть, а ми — ні!.. Ну и пішла пошесть на либерализм, да тільки от лихо — не було в нас основи для ёго, не було ні науки, ні знаня... Кинулись вчитися, читати... Да як читати! Просто запоєм!.. Ось гляньте, хто тепер не читає „Колокола“, або Бюх-

нера або Файербаха!?. Що ж! діло добре, дак, кажу ж вам, на лихо — нема у нас основи!.. Читаємо ми богацько, да що з того, коли прочитаного не переваримо у себе в мозку, навіть не розжуємо добре, а ковтаємо цілком... Від сёго починається нудота, блювота... се недуг більш психичний, ніж фізичний...“

Я слухав Опанаса, наче води в рот набравши. Колиж слово ёго робило передо мною ясній и ясній наш побит, наше „движеніє“... в моїй голові Опанасова річ підняла цілий рій думок... А Опанас далі:

— „Не всякий винесе сей недуг. У кого добрий мозок, міцний моральний організм, той винесе; той перенудиться, перехорує, и бува так, що й зупиниться недуг сам, силою розуму и досвіду, — а то — примусять лікарі переїхати куди на Північ, — ну щож, — поживе там чоловік, прийме чимало усячини, випе не одну повну лиха и видужає!.. Тільки як видужає!.. неволя, темнота, нужда, убожество народне не перестануть нудити ёго; ще більш будуть щимить ёму серце, да вже він не блювати-ме отими либеральними речами, а мовчки робити-ме своє діло... Такі случаи рідкі; більш того, що не видужують; хорує чоловік, перевезуть ёго в инчий „климат“ — там він трохи прохолоне, блювота вгамується, почнеться инша нудота!.. нудота на задрість.. а далі на чпни, ще далі на ордени, на гроші... Одно слово розіветься настояща ненаси-

тимість. Тоді гоїне просте!.. чого бажа недужий, те й давай йому!..“

Я мовчав и думав!.. глибоко, кріпко и богато думав; а Опанас заложивши на спині руки гордо дивився на мене. Да таки й було чим йому гордувати!..

Трохи згода я спитав:

— „Дак по твоєму и Бодько теж святе?“

— „А ви як думаете? Я зроду з ним слова не сказав, а готов хоч на який заклад, що він вдарився в українофільство... да тільки ні батько, ні пенька, ні громада ні школа не ту з ёго ниву виготовили, щоб на ній сіяти українофільство... Сіяти то можна, да тільки зійде й виросте кукіль — московський, або всероссийська дереза... А про те... хто ёго знає!.. не всякого вгадаеш... Може я й помиляюсь... Ке-те лиш роздивимося блювоту; вірнійше діло буде.“

Роздивились... Опанасова правда! Знайшли ми шматочки з „Колокола“, з Тарасового „Кавказа“, „Неофітів“ и инче. Я запевнивсь тепер, що Опанас великий лікар.

— „Чим же ёго гоїти?“ спитав я.

— „Нічим!.. він чоловік заможний, хай швидче іде за кордон: там або перемелеться и вернеться вигосний з українофільства або стане настоящим українофиллом.. Здається, буде перше; бо він паненя... От ви ёму й порадьте іхать на „води“... Ваші ж брати лікарі раз-у-раз так роблять: гоїть, гоїть, поїть и годує усяким аптичним зілем, догоїтья до того, що „ні в тин, ні в ворота“, тоді й посилає „на води“.

— „Та які ж тепер, Опанасе! „води“ серед зими!.. Бога ти побійся; мені очи заплюють, як я стану радити їхать на води.“

— „Як знаєте, — а треба їхать; хто сам не поїде, дак повезуть тільки не на „теплі води“, а на сніги да леди!“

— „Ну, се дурниця!.. не такий тепер час!..“

Опанас звірюкою глянув на мене и спитав:

— „А яке ж? По вашому виходить, що тепереньки и в нас нібито як у людей, — прогрес, цивилизация, воля, да яка вона воля?.. а по їхньому прогрес сам по собі, — а заслане без суда само по собі... разом и „вольне слово“ и за слово в Сибир... одно другому не шкодить... Ех ви молоді голови! мало ще жили, дак вірите и в московську волю; поживете ж довше, не те скажете...“

— „Ну ти собі філософствуй — скільки хоч, а се таки правда, що тепер не те, що було...“

— „Гірше стало,“ перебив Опанас.

— „Сількись! Хай и по твоєму... дак яке ж з Бодьком?“

— „На води“, одно слово „на води“, більше нічого...“

* * *

Хожу я да хожу до Бодька, даю йому всячину, а воно не помагає: сьогодні ніби то й легше, й блювота перестане, а на завтра ще гірше. Бачу я, що діло погане, що піде про мене худа слава,

практику свою — значить и хліб свій, загублю... треба якось викручуватись... От и став я заходити, то з того боку, то з другого... Спершу став радити самому недужому; кажу ёму:

— „Недуг ваш не аби який страшний, да треба ёму иншого климату... ви б може тее... за кордон махнули, на води...“

Що ж! він як гляне на мене, мов пятака дав!.. — „Хиба, каже, тепер така пора, щоб іздити на чужину байдаки бить!.. Хиба у нас дома нема діла? Хиба нам не треба людей? Діла по уши, а людей?.. чи богацько їх?.. У жменю забереш... а між ними и я не зайвий... Ні!.. тепер треба дома сидіти, да про своє рідне дбати, а не до Німців на переводню гроші возити...“

Що ёму на се казати? подумав я. Чоловік правду каже, хиба, без сорома казка, просто одрізати правду, тай годі?.. Ні! не яково! Ще вилає, або висміє... А тут знов думка и про практику... и її жалко... И так горяче, и так боляче... Е, думаю собі, тривай лишень!.. надумався!.. будуть и кози ситі и сіно ціле... Да днів через три й кажу старому Бодькові: „так и так!.. на свою совість не візьму, недуг не покидає вашого сина... Може б консиліум?“

Старий веселійше подивився: видно було, що консиліум и ёму мулив у голові, да не відважувався він про се сказати; бо, бачите, наші лікарі не люблять консиліумів; ображаються ними. — „Коли

зовуть консилиум, така думка у лікарів, значить мені нема вже віри...“ А в кого, як правду сказати, и є віра лікарів?..

— „Добре, добре!“ каже мій старий Бодько... „Позовім консилиум, безпечнійше буде... знаєте: ум добре, а два лучче... кого ж позовемо з лікарів?“

— „Се вже ваша воля!“

Зібрали й консилиум. Стали радити.

Німець - лікар Швейнзон каже: се не проста нудота, а *hydrocephalus acutus* и тут треба ждати помочи не від лікарств, а від заступна, да від лопати. Другий лікар Гроссеземинський — верзе, що тут тільки простий катар.

— „А ви як думаете?“ питають мене.

Я й кажу: „Здається, що тут не один мозок, не один шлунок нездужає, тут усього потроху є: тут увесь чоловік нездужає; тут недуг не тільки тіла, а недуг и души... се починається тільки недуг; новий недуг, котрого ще й наука добре не розкусила, котрий в кінци зведеться на зажирливість, або ненаситність, по нашому *Games sapina*.“

Лікар Гроссеземинський зареготався.

Лікар Швейнзон промовив: „о nein, nein!“

А лікар Дубинин потер собі лоб долонею, поглядив свою бороду, та як утне: „не вгадали ви панове! тут просто *Tussis convulsiva* и ніякі лікарства тут не допоможуть, а треба недужому кудись переїхати в инше місце...“

Я не втерпів, стиснув руками да до ёго:

— „Деж таки ви бачили, кажу, щоб кашлюк був без кашлю?“

— „Буває, буває!“ одповів мій колега.

Не зрозуміли ми и в чотирох, який у Бодька недуг, а проте дарма! — згодились на те, щоб написати недужому опій; „не попсиє“ — подумали ми и розійшлись собі.

Пе Бодько опій, а полегкости мало: через день, чи два й нема блювоти, а на третій ще гірше!.. Опанас мій сміється з нас.

Хто ёго знає, що б воно дальше було; певно, що ми довели б таки Бодька до кінця, зупинили б хоробу, пославши ёго туди, „идьже нѣсть ни печали ни въздыханія“, коли ж випав такий случай, що вирвав Бодька з наших рук.

Раз якось прибігає до старого Бодька, вже пізно в вечері, полицмайстер, тай каже: „так и так! Горенько нам! велике горенько!.. Ви знаєте, що я ваш щирій приятель, готов за вас и за вашу семью и в огонь и в воду... але... Боже мій!.. В Петербурсі довідались, що у вашого сина вельми заразливий недуг.“

Старий Бодько слухав и нічого не розумів; а полицмайстер підніс до очей хустку, щоб утерти слѣзи, та далі: „Ну, знаєте, уряд повинен пильнувати, щоб заразливу пошесть зупиняти, не давати її розходитись, щоб менше людей занедужувало... Конечно... можна б инакше зробити... але ж у нас

та м сидять такі сіпаки, що не дбають про те, якби краще... для них аби швидче, а як то воно для нас, для батьківського серця — про те їм байдуже... Що їм!.. написали тай усе! а нам то тут як?..“

— „Та до чого се ви річ ведете?“ озвався Бодько.

— „Ох, ох, ох!.. хиба не догадаєтесь самі!.. бодай ёго мені не говорити, а вам не слухати... Кажу ж вам, довідалися там, що у вашого сина заразливий недуг... не від мене довідалися! ей Богу, не від мене; я мовчав... От — бий мене святий хрест, коли я хоч слово кажу... у мене ж свої діти є, я сам батько...“

— „Та що ж таке?.. ніяк вас не зрозумію!..“ донитувався Бодько, а полицмайстер зітхає, да підносить хустку до очей...

— „Ось бачте, читайте!“ тай тиче Бодькові якусь то бумагу. „Велено зараз впрядити вашого сина аж у ту гаспідську Чухлому...“

Бодько й руки опустил!..

— „Се щось не так!“ промовив він дивуючись. „Тут певно якась помилка... Що ж, що хлопя нездужає, хочби й заразливим недугом, дак яке кому діло до сего крім батька да неньки? ми гоїмо ёго, консилієм збирали... Се щось не так; нехай я завтра піду сам до губернатора...“ говорив старий переляканим голосом; а полицмайстер до ёго:

— „До завтра не можна ждати... велено зараз — я коней привів... під ворітьми у вас поштова тройка; нехай панич збирається!“

— „Та що ви! Господь з вами! недужу дитину везти у ночі на край світа... се розбій!.. се значить убити хлопця... убити усю семью!.. що се ви!..“

— „Не моє діло... мені звелено...“

Як не суперечився старий, як не змагався, нічого не вдівав... Повезли панича...

Се вже не моє, не лікарське діло розказувати, як виряджала мати сина на чужу далеку сторону, як вона вбивалась, голосила, як дрібними, старими слізми змочила не одну хустку...

Повезли Бодька!..

Всі здивувались!.. здивувався и я; один Опанас не дивувався: „я, каже, говорив, що так буде; от на моє и вийшло... Треба було слухать мене, да посилать швидче „на води“, а то от и дождалися до пустого кінця... Та й вибрали ж місце! нічого сказати!.. у Чухлому!.. тьфу!..“

Минуло тринадцять літ!.. Не малий час!..

Не мало ми з Опанасом за сей час попопцентались по всіх усядах; були й по волі й по неволі, доводилось роскошувати и на панських перинах и на гнилій соломі за решоткою и під заячим холодком на лоні матері-землі... Всяко бувало: часом з квасом, порою з водою!.. За те чого и кого ми тільки не бачили, яких тільки людей не стрічали!.. „од Молдованина до Фина“! та де!.. бачили й Німця у ёго рідному кублі, шукали у ёго тієї хваленої

огрядности, та й не знайшли; були й бачили... Але! що з того, де ми були и що бачили!.. досить, що тільки через 12 літ „признали“, що й ми вже не діти, не блазні, не молокососи, а „совершеннолітні“, и зняли з нас, спаси-біг ім! „вовчий билет“, се-б то дозволили нам жити „на нашій не своїй землі“..

Добре!..

— „А куди тепер, Опанасе?“ спитав я свого Ореста, узявши бумагу „на проїзд в Україну“.

— „Куди ж!.. мабуть годі нам по світу блукати, годі цигановати... Коли завелись жінкою й дітьми, дак треба завести й кубло десь на однім місті... от що!..“

— „Та де ж ёго завести?..“

— „По моєму: гайда в святий Київ!.. та будемо там віку доживати!..“

— „Нехай и так!“

От и осілись ми в Києві.

Сижу я раз особі у вечері: діввора спить... Сумно чогось стало, прокляті невсипущі думки так и лізуть у голову, на годину спокою не дають, аж гудуть у голові, немов чмелі коло свого дупла... Примів би що зробив, щоб вони відкараскались, дак ні ж!.. Сижу наче остовпенів... коли ж двері по тихесеньку — скрип! — Глянь! Опанас просунув свою сиву голову, та до мене:

— „Ще не спите?“

— „Ні! не заснеш...“

— „А вгадайте, кого я сьогодні бачив?“

— „Бог тебе святий знає!..“

— „От-же не вгадаєте!.. хоч що — дак не вгадаєте...“

— „И не вгадувати-му!“

— „Еге! а цікава штука... ей Богу цікава... Бодька стрів...“

— „Якого?“ спитав я.

— „Отого, — що колись ви гоїли; памятаєте?..“

— „А як же!.. де ж він?“ Цікавість розігнала трохи думки. Справді бо цікава була річ про Бодька: раз — як то він звернувся з своїм недугою, а друге — що з ёго вийшло.

— „Тут у Києві живе,“ одповів Опанас. — „Я не признавався до ёго... Не яково було; дивлюсь — не той він: такий товстий, да такий спанілий, що аж бридко!.. Іде собі улицею, руки в кишені, и кругом дивиться... не по нашому, а по панськи...“

— „Ну й на здорове ж ёму... хай товстіє!.. Бач и не по твоёму сталося: й „на води“ не іздив...“

— „Дак що, що не іздив!.. а може й іздив... ви хиба знаєте?“ перебив мене з серцем Опанас.

А я, щоб подратувати ёго, й кажу:

— „Ти ж хиба забув, що казав: „не видужає“, а от и видужав...“

— „Се вам сорока на хвості принесла, що він видужав?“

— „Сам же ти кажеш, що товстий став...“

— „Аж бридко мені слухати — розсердивсь Опанас. Лікар, а верзе невідь що!.. хіба коли чоловік товстий, дак и здоровий?..“

— „А ти думав як?“

— „Нехай вже индики думають, а не я,“ одказав Опанас и пішов спати.

Тижнів через три вбігає до мене Опанас: такий радий да веселий, очи блищать, лице аж сяє, наче в великдень послі христосуваня.

— „А що! на мое таки вийшло!“ промовив він цмокнувши зубами и зробивши руками на одлів.

— „Що на твое вийшло?“ питаю я дивуючись.

— „Що?.. забули вже? память коротка стала!.. А те, що за Бодька моя правда: не видужав він; а сталося так, як я й сподівався, недуг ёго перейшов в Games sapina.“

— „Справді?“

— „Старий я брехати!..“

— „Як же ти довідався?“

— „Хіба я не Опанас? хіба я не Гудзь, щоб не довідався!..“ одповів він гордо. „Учора йду собі по Хрещатику — зирк! аж Бодько, — наче павлин шиве, а округ ёго цілий тиск жидів... Не втерпів я, пішов слідом за ними; прислухуюсь, про що розмовляють: а вони все про акції, да про облигації, да про банки, про цукерні, да про дивиденди...“

— „Ну, ну!..“

— „Не нукайте... ось табаки нюхну, да тоді...“

Чи не попробуєте лишень? от — табака, дак табака!
з роду такої не нюхав... ось нюхніть!..“

— „Ну як гаспиду!.. хйба не знаєш, що не вживаю... Говори швидче про Бодька!“

— „Нікуди хвататися, поспіємо з козами на торг!.. Дак ото, почувши таку річ, я зараз зрозумів, що сталось з Бодьком, — да назирцем за ним, назирцем; куди то, думаю, заведуть ёго жиди? Ідемо, а вони все одно: про гроши, да про проценти... Підходимо до биржи: — мій Бодько туди... Більш мені нічого й не треба було... Став я йти до дому, йду по житомирському шляху — аж на великому будинку дощечка з написом: „Бодько“, — дак мене й закортіло!.. А ну, думаю собі, зайду в двір, да в кухню... да як небудь, знаєте, на догад буряків!.. роспитаю у людей про Бодька: як він и що? — Тільки що сунувся в фіртку, аж на зустріч мені — чи знаєте хто? Дмитро Швець, що був лакейчук при старому Бодьку! Тепереньки зовсім не той став: то було таке плугаве, міршаве, присадковате, а тепер вилюдняло, настоящим чоловіком стало. Зразу пізнав мене: зрадив, наче батькові, позвав в дошта й давай росповідати про свого пана; хвалить — не нахвалиться, а в мене аж уши вянуть!.. „Мій пан, каже, тепер не то що — хоч кого за пояс заткне. Чин на ёму великий, трохи не генерал!.. два хрести має... а грошей!.. просто лопатою горне...“ Я й давай роспитувати ёго: „хйба, питаю, де служить?“

— „Яка там служба!... курам на сміх та служба... а грошей силу бере...“

— „Як же се?“

— „Е! як! бо в мого пана отут цар сидить!“ Швець постукав собі пучкою по чолу... „Умілий він, от- що! знає, де як повернутися!.. вже де яке нове діло, — без ёго й вода не освятиться!.. він и в банках, и в якихсь обществах, и на заводах... и на царській службі!“

— „Жонатий?“ питаю.

— „Не що давно оженивсь, літ пять буде, и діток двойко...“ Ну ще де то про що перекинувся я словами, да швидче до дому: щось занудило... Щож тепер ви скажете: чия правда?“

— „Аще не вложу перста моєго в рану его, віри не иму,“ одповів я Онанасові.

— „Дак се-б то я брешу?“

— „Я не кажу, що ти брешеш, а покіль сам не довідаюсь своїми ушима и очима, потіль нічого не скажу... Може Швець и набрехав, може Бодько й видумав, може він и доси таким, як я ёго знав ще в Отаві...“

— „Нехай и „може“! дай Боже нашому теляті вовка піймати; да навряд, чи є в Кузьми гроші...“

Перекинулись ми з Опанасом ще словами, пообідали, та, як подобає „россійському дворянину“, на бокову. У мене и в Опанаса така вже вдача; чи заснеш, чи ні, а полежати по обіді треба; да воно таки й з гігієнічного стану так слід; швидче

и краще перевариться їда, як чоловік лежить... И страх як я не люблю, коли, буває, хто не дасть мені вилежатися! тоді вже я увесь вечер буду сердитий.

Дак ото чи ліг я, чи ні, не вспів очей звести, щось як задзвонить, дак наче на пожежу, на гвалт! я аж підскочив, да швидче до дверей: відчiniaю: сунеться мій Бодько в двері, да прямо до мене на груди! давай обніматься, чоломкатись, цілуваться!.. цілує да притискає до себе, аж на очах слези виступили!

— „От, правду кажуть: гора з горою не сходиться! Чи думав я, чи сподівався!.. отже привів Господь!..“ говорив Бодько, задихаючись. „Прихожу сьогодні обідать, дивлюсь мій Дмитро трошки щось наче не свій! Питаю: „що се ти, Дмитре! лигнув?“ — „Лигнув, каже: не можна було й не лигнути.. иа радощах.. чи знаєте, кого бачив и що чув?.. Опанаса Гудзя бачив!..“ „Де?“ питаю. — „Тут, каже: заходив до нас; він з своїм паном тут оселилися.“ Як почув я се — кинув и борщ, швидче за шапку, до тебе!.. Ну!.. щож... говори що небудь..“

— „Щож говорити?.. хиба не знаєши: не бачишся — багато є про що сказати; а побачишся — и речей нема... мов онімієш.“

— „Правда! правда, друже мій! Ну, якже ти живеш?“

— „Ат!.. живу!..“

— „Лікарюєш?..“

— „Ні, покинув.“

— „Що ти, що ти! накинувсь на мене Бодько. Та як отсе тобі не гріх перед Богом и не сором перед людьми!.. Хтож вже буде й лікарювати, коли й такі лікарі як ти кидати-муть?.. Да се ти мабуть возка підпускаєш?“

— „Ні, правду кажу.“

— „Ну, годі! я на тебе, мов на скелю, покладав надію: бач тільки довідався, що ти тут, зараз прибіг... Ні, ні, ні! сего й не гадай!.. як там собі знаєш, а мене полічи!“

Я всміхнувся. „Чим же ти нездужаєш?..“

— „От ти не віриш, смієшся, думаєш що я такий товстий, та пузатий!.. Е — ех! брате! не вважай на те... здоровя кат ма...“

Я знов всміхнувся: „Може волосє попухло?“ питаю.

— „Ох! зітхнув Бодько!.. шуткуєш ти... смішки з чужої кішки, колиб своя здохла, дак и сам би плакав...“

— „А вже ж!“

— „То-то, а мені не віриш! Я не шуткома прийшов до тебе: зглянься на моїх діток, полічи мене.“

— „Да справді кажу тобі, що я не лікарюю вже.“

— „Не лікарюй собі, а мене полічи... полічиш?“

— „Ні!“

— „От!.. сказав би да піч у хаті... ну, хоч порадь!“

— „Порадить — пораджу як зумію. Да тривай! Щур тому недугу, — кажи спершу, що ти поробляєш?“

— „И, братіку! роботи, роботи — ось поки!“
він показав пучкою на горло. „Та яка робота? ради
насушного...“

— „Як се, аж у твого покійника худібчина була
не аби-яка.“

— „Де там! було, да загуло... и що там було :
500 десятин землі!.. велика худоба!.. На одного
б ще й нічого, а як пішло на трох братів, дак тут
не дуже пограєш... Та ще після батька довги зіста-
лись, от и виплачую...“

— „Дак служиш де, чи як?“

— „Служу, служу и служу и кінця нема. Раз
у губернатора на службі... чого ти кривишся, наче
кислицю зтів?..“

— „Ні, се я так; зуб заболів.“

— „Не можна инак, брате! В губернатора я без
плати служу, а знаєш... так... задля шаноби; ну не
без того, що й задля нашого діла тут є користь!..“

— „Се про яке ти діло говориш?“

— „Про наше: и твое, и мое и усіх!.. про
українофільство!“

— „Гм!..“

— „Цить, цить! знаю, що у тебе на думці...
Ти от на що зверни увагу: про українофільів пле-
туть усячину, пишуть на них доноси; а я обороняю,
конечно, як зумію... От — не що давно ще колиб
не я, прощав би був один паробіка: приходить до
губернатора донос, що той паробіка (ти ёго не зна-
єш) веде пропаганду між молодіжю. Губернатор

зараз и показує мені: „Ось бачте, каже, ви роспинаєтесь, заприсягаєте, що ніякого українофільства нема, а се що? читайте! Читаю: „такий й сякий іздив у нас по хуторам, записував казки, пісні, загадки, роздавав письменним „Дещо про світ Божий“. Що коли се правда? га!“ — „Колиб се правда була, кажу я, дак би доносчик підписався б на доносі... а то підпису нема... значить брехня.“ — „И то правда, додумався губернатор, та здається єсть такий закон, щоб по доносам без підпису нічого не робити?“ — Єсть! кажу я. — „Ну, дак ось що сему доносу,“ та й розірвав ёго на шматки. Я тоді швидче до одного приятеля: біжи, кажу ёму, до отого паробіки, да накажи ёму, щоб не роздавав книжок... тепер не такий час... Треба згодити; усе можна буде, да не тепер... От и спас хлопця од Сибіри!“

— „А хиба й за се в Сибір?“ питаю я Бодька, ніби сам не знаю...

— „А ти думав як?.. зараз скажуть: пропаганда!.. посадять на віз, тай гайда за Урал.“

— „Он що!“

— „То то! сам тепер бачиш, що я добре роблю, що служу у губернатора.“

— „Ні, на се я не согласен...“

— „А по твоёму як: краще сидить у заперті, да нарікать мовчки... Хо — хо — хо! — такі ви усі!“

— „Ти от-що скажи: ти ворог, чи друг урядові?“ спитався я Бодька, пильно глянувши ёму в вічі.

— „Як би тобі сказати : урядові я не ворог и не друг, а ворог принципу тому...“

— „На котрому стоїть уряд?“ перебив я.

— „Еге!“

— „Здається принцип — мертва річ, покіль він не реалізується людьми. — Коли я ворог якого принципа...“

— „Тпруу!“ перебив Бодько, „бачу кудати стрижеш!.. ти радикалом став... Усі ви так: у вас зараз: ріж!“

— „Хиба я тобі говорив се?.. Забігаєш поперед батька в пекло... Ну, да гаразд... А де ж ще служиш?“

— „Кажу ж тобі, що у губернатора я служу з чести, ради оборони наших інтересів, без плати; а треба ж щось и їсти; я ж не Иван Предтеча, окридами да медом не проживу, та й тих дарма ніхто не дасть!.. Треба на все грошей! От я й примостився в одному банку за директора. Діла доволі, а плата не аби-яка велика! Що дня просидиш з 12. до 3. години в банці; а плата всего тисяч шість...“

— „Добрі гроші!“

— „Добрі б були, коли б не така дорожнеча на все... а то й на прожиток не стає. Я б то й не служив, дак, знаєш, банки тепер велика сила: ї треба піддержувати, розводити, без банків нема кредиту; а без кредиту яснують и промисли, и крамарство и господарство.; ясне й саме царство... Банки сила нашого часу... банки діло добре...“

— „Задля банкирів,“ не вдержався я, щоб не перебити.

— „А хиба банкири не люде? Хиба не все одно люде, що хлібороби, що банкири?.. От ви радикали нагадали собі: „народ да народ“, а хиба банкир не з народу? — „Народ, гукаєте ви, в поті лица працює,“ а хиба банкир менше працює? Та ще треба приміряти, да виважити: чия праця важша, де легше потіти, чи за плугом, чи за бухгалтерією?..“

И ясно стало мені все! Як на долоні я читав, що Опаасова правда. Ну, думаю собі, нехай же мій Бодько що хоче несе, я не суперечати-му до кінця, а тільки слухати-му; та й кажу ёму:

— „Може й так!“

— „Запевно, що так! Та глянь ще й з другого боку: хто тепер у нас банкири? Жидова, ляхи, москалі, а нашого брата нема... Знов: банкири пани, у банках панує плутократія, а ти добре знаєш, що я не москаль, не пан а демократ. Чом же мені не образумлювати отих банкирів, чом не звертати їх на демократизм? Хиба не буде задля українофильства великої послуги від мене, як я, служачи директором банку, увесь банк переверну на демократичні основи, усіх акціонерів зроблю людьми?“

— „А вжеж буде!“

— „Ото — й є!“ Мій Бодько аж повеселів; в очах мигнуло щось похуже на той промінь, який мені доводилося шоді примічати у злодів, особливо у циган, як починає він вибріхуватись и дивлячись

на вас гадає: „отже таки знайшов дурня, що повірив мені.“

— „От — тепер знов, ваша-браття радикали гукате й про робочих, се и те — на словах. Господи! Чого ви не сулите робочим, а що ви зробили, що робите задля робочих?..“

— „Я нічого не робив и не роблю..“

— „Та всі ви так: тільки гукате, кричите...“

— „Де тобі!.. я й не кричу; колиб хоч кричав, то вже б и то добре було, а то й того нема... Мовчу...“

— „Еге! мовчу... и я не гукую, а діло роблю... діло користне робочим. Я знаю, що робочим, препогано жить на заводах: робота тяжка, катіржна; корму мало, та й поганий, живуть по коліна в грязі... Щож з того, колиб я став про се кричати? Хиба сего хто не знає... Ні! я не гукати-му; а взяв та й примостився директором правленія; завод — бач акціонерний; акціонери мене й вибрали, от тут я й допомагаю робочим: до мене вони працювали що дня 16 годин, а я на одну годину вменшив; до мене вони на голій долівці спали, а я велів, щоб стлали солому, и щоб двічі на місяць перемінляли її... Да й дещо инче зробив... Не жалко своєї праці...“

— „Даром?“

— „Що ти! за якого врага стану я даром працювати, да збогачувати акціонерів... Е, ні! Я коли й пішов директором, дак тільки ради користи робочих... Без сего я б не пішов... Хиба велика плата

3000 карбованців... От, чи не хочеш и ти? Я тебе вбгаю на завод лікарем.“

— „Дякую! Я не лікарюю... Та й що ж я там робити-му?“

— „Як що? Дивити-мешся, щоб робочих кормлено свіжою їдою...“

— „А хиба буває и несвіжа?“

— „Не повинна б бути, а про те ручиться не можна. Я приказую, щоб була свіжа... Да бач, я тільки двічі на місяць буваю у заводі, ніколи часу нема... Ну, без мене може там и трапиться що не гаразд... Єй Богу добре зробиш, як підеш до нас лікарем: дамо тобі тисячу карбованців, квартиру, топливо...“

— „Дякую, дякую... не піду!..“

— „На печі, мабуть, ліпше гукати про тяжкий побит робочих — ніж допомогати робочим...“ пустив иронію Бодько, а я умисне, наче й не примітив сего и мовчу...

— „Деж твоя семья? ти б показав мені!“ допитувався Бодько.

— „Нема дома, пішли десь гулять.“

Перекинулись ми ще речами: Бодько жалкував, що мало у ёго доходів, мало часу вільного; мало людей таких як він, а найважніше діло, то здоровя у ёго нема.

— „Ну, дак порадь же ти мене, заговорив він, чим мені гоїтись?“

— „Да чим же ти не здужаєш?“

— „Памятуєш ти, чим я колись не здужав : було все нудно, да блювота; потім, літ вісім назад, перестало нудити и блювати; здавалося, що я видужав, коли ж... де тобі! щось таке чудне склалось: ім, ім, ім, ні як не наїмся... Чого вже мені не давали: нічого не допомагає! одно слово: істи, істи, и істи!... Примів би, залізо ів...“

— „Гм!“

— „Що? скажи правду: се тяжкий недуг?“

— „Тяжкий.“

— „Не вигоїш ёго?“

— „Навряд...“

— „Погано...“

Бодько спустиив ніс на квинту... По лицю пробігла якась журба. Трошки помовчали.

— „А довго можна жити з сім недугом?“ спитав він.

— „Хоч и сто літ,“ одповів я, а сам собі подумав: е! хочеться тобі жити, хочеться нагарбати грошей...

— „Добре!.. а все ж таки, треба чимсь гоїтись?“ допитувавсь Бодько.

— „Як хто хоче: звісно — краще гоїтись...“

— „Чим же гоїтись?“

— „Е, се инча річ: не кожному однаке лікарство... Яка в кого натура: кому дають хліб, кому м'ясо, кому паштети, кому золоті, да срібні пилюлі.“

Бодько з під лоба глянув на мене, наче хотів сказати:

— „Чи не брешеш ти?“ Се ясно я прочитав у ёго погляді, одначе він прямо сего не сказав, а тільки вжахнувся и спнтав:

— „А мені ж що приймати?“

— „Тобі?.. треба погадати... Се я скажу тобі другим разом... або просто: те, чого твоя душа бажає...“

Довго ще ми розмовляли на сю тему, аж до пізної ночі, я обіцяв Бодькові, що навідаюсь до ёго.

Легше моїй душі стало, як замкнув я за Бодьком двері, наче з плечей моїх упала якась важка — переважка ноша!.. Швидко я роздігся, да на ліжку; хотів вже світло потушити, аж Опанас — рип в двері!..

— „А що, каже: наговорились... а на чие вийшло?“

— „Не сердь мене, Опанасе!.. одченись... спать хочу...“

— „А що ж, звав до себе?“

— „Да звав...“

— „Підете?“

— „Треба йти!“

— „Щасливої дороги,“ промовив Опанас и зачинив двері, не попрощавшись навіт зі мною. Такі случаи бували з ним тільки тоді, коли він дуже

ремствовав на мене, за те, що я хотів вчинити що ні будь таке, чого, на ёго погляд, не слід би чинити. Так и тепер: я догадався, що визначає Опанасове бажанє „щасливої дороги“; се-б то те, що коли я завіривсь, що за чоловік Бодько, дак и не годиться мені йти до ёго.

Коли хочте, правда була за Опанасом; справді: для мене ясно було, наче божий день, що Бодько став „чоловіком нашого часу“, що у ёго на першій місци стояла нажива, що він свої користні бажаня силкувався замаскувати либералізмом, націоналізмом и народолюбством; одначе ж, що ёго діяти? Діючи просто — мені не слід до Бодька йти, а тут ніяк не зможу викинути з голови ту панську навичку, котру прищепили мені з дитинства, що треба бути „віжливим“ и віддавати „визити“.

Так таки навичка и перемогла розум!

Так таки не послухав я ні Опанасової поради, ні голосу свого розуму и пішов до Бодька.

Вхожу в першу комнату — гарно! Долівка навощена, блищить наче скло, під столом дорогий килим, на столі ще дорожший настільник, на стінах картини, зеркала...

Вийшов до мене й Бодько: з під оксамитового плафірю біліє гаптований комір — білої мов сніг тонкої сорочки.

Поцілювалися.

— „Просимо сюди, до мене у кабінет; в сій кімнаті якось скучно... по панськи... Тут я сижу тільки з „панамі“... Не можна без їх обійтися;“ говорив Бодько, ведучи мене в кабінет. Вступили в кабінет: и тут гарно, и тут пахне роскошамі: дорогі шпалери, килими, бронзи, мебель з горіха покрита шовком; біля стіни велика шафа, повна книжок.

— „Тай книжок у тебе!“ промовив я.

— „Не що й багато: що юридичні, а більш фінансові... Да ну їх, обридлі... Як же отсе добре, який ж я радий, що ти завітав до мене! Спасибіг тобі! Я отсе увесь ранок робив, да робив, аж упрів, на силу визволився...“

— „Все то по банковим справам?“ питаю.

— „Ні! сьогодні, бач, субота, дак я в банк не ходжу. Хто ще подумає, що я спочиваю, шабашую; а тут у мене такий спочин, що аж з лоба тече... Да оттак що суботи.“

— „Чесо ради?“

— „Е, чесо ради!.. переговорив моє слово Бодько. Того ради, що яке б Обчество не склалося, який б комитет не заложився — все до мене лізуть! Заложили обчество „мученья“ (воно так зветься) — зараз до мене: „Будь скарбничим;“ завели там комитет: „як зупинити Дніпро, щоб не втік у Туреччину,“ — знов до мене: „будь писарем“. Добре! — Завели комісію „роspложування старців и лакеїв“ — до мене: „будь скарбничим“. — Згодився и на се. Здається б и досить! Ні! Ще лізуть з „Обчества

взаїмної крадіжки чи там кредитності“ — на слуху відкараскався... Я й так скарбничим и там и там... и в громаді... Е! от добре, що згадав...“

— „Хиба ти належиш до громади?“ не втерпів я, щоб не перебити.

— „А ти хиба не належиш?“ дивуючись перепитував мене Бодько.

— „Ні!“

— „Не належиш?“

— „Ні!“

— „Бога ти бійся!.. ти... ти такий українофил!.. Ні! сего не можна... Я тебе затягну...“

— „На що тягти?.. Я й сам піду, коли потребувати-му того!“

— „Ні!.. не „жолм“, а зараз, сьогодні — от, ходім у вечері!“

— „Не можна... Хай другим разом!.. Дак я не дав тобі договорити: яка у тебе по суботах робота?“

— „Да от — же яка: усі оті комитети, комісії и пр. и пр. збираються у мене що суботи у ранці, да так голову натовплять, що ось яка стане!“ Бодько показав руками; далі промовив: „Тепер як раз моя пора обідати; за годину борщ буде на столі, обідай у мене, да випемо, згадаємо своє давне... Ти певно забув, як було в Отаві ми роковини справляємо?“

— „Ні, не забув!“

— „А пам'ятаєш, які ми тоді дурні були?.. Чого-чого не верзли — чого язик не молдов... Молоді були... дурні тоді ми були!..“

— „Або може тепер дурнями стали...“

— „Се вже по якому?.. Навпаки усяких природних законів... Чоловік старіє, набирається досвіду и розуму... Були ми молоді — богацько говорили, — нічого не робили; тепер пристаріли, — стали більше мовчать, за те більше и робимо...“

Я не видержав! Зіскочив з свого місця и дивлячись пильно в вічі Бодькові, спитав: „Що же ми робимо? Що ми мовчимо, се правда, да правда й те, що ми нічого не робимо... А коли вже на чистоту пішло, дак ми чорт знає що робимо!.. Лебезуємо, клянчимо, жидам служимо, усякі паскудства творимо, и все ради грошей, ради користі, ради наживи...“

— „Цить, цить, цить!.. Зараз видно, що ти радикал!“

— „Одчепись ти з своїм радикальством: я ніколи не був таким радикалом, як ти!.. Пам'ятаєш, як я гоїв тебе, що ти говорив?.. Забув? (Бодько по-червонів.) А я не забув... Я в ніж и в кров ніколи не вірив; ніколи не сподівався блага від кровавої купелі... А чим був, тим и до днесь зістався...“

Очевидячки я розумів, що моя річ дуже не по серцю Бодькові, та й до чого вона? Голос у пустині!.. Бодько був настояща африканська духовна

пустиня. Тим то й Бодько и я сам зрадили, що ви-йшла до нас ёго жінка и перебила нашу розмову.

Бодько зазнаёмив мене з своєю дружиною и до-дав: „От и вона десь набралась того радикального духу!.. Да вона ще дальше від тебе йде; у неї й національність химера, и семья лишня обуза!.. Ха, ха, ха!.. Чи так серце?“ спитав він жінку.

— „Трошки не так!.. Я не кажу, що семья зайва обуза, се ти сам прибрехав... Я кажу, що розумна, з громадським розвоєм жінщина повинна бути на-самперед слугою громади, пикловатися про громад-ські справи, а потім про своїх дітей...“

Мені не приходилось вмішуватися, я промов-чав, а Бодько, бажаючи показати, що за „радикалка“ ёго сопруга, спитав:

— „Хтож доглядати-ме твоїх дітей?“

— „Мої діти — твої діти, значить: разом догля-дати-мемо їх.“

— „У мене часу нема, мені треба пильнувати про хліб насущий... Щож коли няньчити-му дітей, дак хто заробляти-ме хліб? Що вони істи-муть?“ спитав Бодько.

— „Ну, найми няньку!“ перебила Бодьчнха.

— „И на неї здайся!.. Хай калічить дітей... До-бре!.. Добре речеш, да в громаду не беруть...“

— „Говори що хоч, а я на своёму стояти-му: не хочу я бути рабою, невольницею...“

— „Чиєю?“ огризнувся Бодько.

— „Нічиєю... Навіть и своїх дітей... Я на вас здамся, повернула Бодьчиха річ до мене: чи повинна мати зробитися невольницею своїх дітей?“

— „Про се й говорять нічого... Але доглядати дітей, пестити їх, виховувати з них громадян — навряд чи значить бути рабою.“ Бодьчиха косо глянула на мене... „Догляд дітей, пильнуване, щоб з них не вийшли моральні каліки, се перший й самий святий обов'язок матері... Спокутувати ёго — не значить бути рабою... або, краще сказати: кожен чоловік повинен бути рабом своїх моральних обов'язків.“

— „А вже ж,“ якось не хотя вже промовила Бодьчиха: „я сей обов'язок и спокутую, як умію... Увесь гулящий час я віддаю дітям.“

— „По моему, заговорив Бодько: мати повинна увесь свій час віддавати дітям, а що зістанеться, тоді отдавай ёго кому хоч...“

Бодьчиха аж не всиділа! „Одно слово по твоєму: сиди біля дітей!.. не відходь від них — хиба се не рабство?“

— „Ні! ні! се доля матері!...“

— „Мене не питали, чи хочу я бути матір'ю.“

— „А сама не знала? на щож виходила за муж?“

— „На що ти брав мене?“

Супруги починали дорікати один другого, я сидів наче на голках — и мовчки тягнув люльку. — „От-от, думав я, ще посваряться.“ — Бодько заприм

мітив, що мені ні яково слухати доріканя, и перевів річ на друге: то на погоду, то на театр, але річ якось не вязалась, а Бодьчиха трохи помовчала, да знов до мене:

— „Чи и ваша жінка сиднем сидить з дітьми?“

— „Хай бог криє!... коли діти здорові, коли нічого коло їх клопотатись, дак чого вона сидить-ме; а як треба, дак и не відходить.“

— „От-як!.. зломали ми одно ярмо, вибилися з під неволі чоловіків, здавалося що ми — жіноцтво стали такими же вольними як и ви — чоловіки, аж де воно!.. у нас знайшлося друге ярмо: діти... треба вибитися й з під цієї кормиги.“

— „Се таке ярмо, з під котрого не вибетеса ви поти, поки будете жіноцвом,“ промовив Бодько.

— „Вибемося!... не журись... настане инчий стан...“

— „Хто ж доглядати-ме дітей?“ спитав я.

— „Той хто придбав їх...“

Бодько зареготав. Мені й самому смішно було, да соромно було сміятися и я серьєзно одповів:

— „Придбали в купі: — батько и мати; чоловік и жінка.“

— „Борщ приніс!“ несподівано гукнув Швець.

— „Слава тобі показавиному нам світ,“ подумав я, та мерщій за шапку.

— „Куди се ж ви?“ спитала Бодьчиха.

— „До дому! кажу: жінка й діти ждати-муть на обід.“

— „Хиба самі не пообідають? сідайте з нами за стіл.“

— „Сердечно дякую... не можна; я, бачте, патрархальний чоловік: привик з сімєю раз-у-раз.“

Бодьчиха кивнула мені головою и пішла за стіл; а Бодько пішов провожати мене.

— „Що ж ти й не порадив мене, чим гоїтись?“ сказав він, прощаючись.

— „Хай инчим часом.“

— „Е! бодай тебе в жито головою! хиба се така річ, що можна відкладувати...“

— „До зобаченя!“

— „Тривай!... коли будеш дома?“

— „Я раз-у-раз дома.“

— „Я піду до тебе порадитись.“

— „Гаразд.“

— „Гляди ж, Опанасе! наказував я, вернувшись до дому: як прийде Бодько — кажи, що нема мене дома.“

— „Хиба роскоштували?“ питає Опанас.

— „Еге!“

— „На силу дав Бог силу...“

Кілько разів після сего заходив до мене Бодько, то Опанас мій — чоловік сторожний: не впустив и на поріг ёго: „нема нікого дома“, одріже, тай годі.

Через тиждень, чи що приносить мені лист з городської пошти; читаю: Бодько дорікає, що ні-

коли нема мене дома и Христом Богом просить прийти на пораду, бо вельми нездужає.

— „Що ёго діяти?“ кажи Опанасові.

— „Ніщо як зараз бігти,“ одповів він з на-смішкою.

— „А як же по твоєму?“

— „Одішліть, коли хочете, рецепт; напишіть, я сам однесу.“

— „Добре! хоч воно й не яково...“

— „Пишіть,“ домагався Опанас.

Я взяв перо.

— „Да стривайте! ви пишiть ось який рецепт; пишiть за мною :

ґр. Акції промислового банку 1 унц.

Акції крамарського банку 2 унц.“

— „Що ти Опанасе?.. схаменись!“

— „Пишіть, пишiть!.. коли ви справді честний чоловік, дак пишiть.“

Опанас промовив таке слово й таким тоном, що я мусив опустити руки... „коли ви справді честний чоловік“. Совість моя розбуркалась: справді хиба пристало мені водитися з Бодьком, коли я честний чоловік?! Більш я не здолів вже й думати. „Ну кажи, що дальше?“

— „Дальше от-що пишiть :

Дивиденду з завода 6 драхм.

Дивиденду з банків 8 унців.

Дистилірованого людського поту и сліз 1 фн.“

М. D. S. приймає на-тще й на ніч по великій чарці, запиваючи добрим дорогим вином.

Підпишіть!.. я и однесу зараз.“

Я поставив : „Ex ord. D. Dris Med. Tschugurda.“

— „На, неси!“

— „Напишіть ще: кому.“

Написав я : Г-ну Бодьку.

Одніс мій Опанас отсей рецепт. Що з ёго вишло, не знаю : не доводилось більш вже стрічати ні Бодька, ні Бодьчиху ; чув тільки, що він и досі ще жив, здоров, вибрикує, да горне гроши лопатою : видаючи себе кому и яким треба. Значить : Fames сапіна нашого часу заїла ёго.

1877 р. Липень.
Хутір Юрбівка.

VI.

Б а б у с я Х а р и т и н а .

Літо на дворі... В літку я рано встаю, ще до схід сонця, щоб налюбоватися, як після ночі ожива' и природа и птиця и товар и чоловік.

От встав я раненько, походив у лісі, був на полі, стало припікати сонечко, я до госноди, в холодок.

Иду, під ворітьми на колодці Опанас куняє.

— „А що, припікає?“ пита' у мене.

— „Пече таки добре! мабуть дощ буде...“

— „Буде, да не сьогодні...“

— „А ти як се знаєш?“

— „Росяно вельми було у ранці, й жовна не кричала.“

Я ніколи не суперечу Опанасові; добре знаю, що ёго ніхто в світі не переспорить; а до того ще й розварився вельми, упрів, сорочка хоч викрути! Тим то я й не відповідав Опанасові нічого, та швидче в хату, коли ж він за мною.

— „Може обідати-мете?“ питає.

— „Рано ще.“

— „Чого рано! рано, кому не дано; а коли каша впріла, дак и пора, а то й борщ перепріє... обідайте!“

— „Дай хоч трошечки спочити.“

— „Да сількись же! поки се да те, дак и спочинете.“

Пообідали. Що ж ёго робити?! Господи! ще тільки півдня, а спека така, що й ні за книжки, ні за перо не можна взятись! Ліг під грушею — жарко, та ще й капостні мухи спокою не дають.

— „Ти б у клуню пішов, на сіно, говорить жінка: там и не душно и мух нема, піди!“

— „Справді — піти лишень.“

Забрався я на самий верх у засторонці. Гарно! сіно свіже, пахуще, так и віддає від ёго чобриком, да материнкою. „От, думаю: спаси-біг жінці, що напутила; то б вертівся б під грушею, да одбивався від мух, а тут як любо! наче в раю!“ — Лежу собі, роскошую. Коли ж прислухаюсь, щось нямгить у другому кутку, біля стріхи.

— „Хто се там?“ озвався я.

— „Ні хто другий, як я,“ одповів Опанас.

— „Що ти тутечки робиш?“ питаю.

— „Те саме, що й ви: від мух сховався, качаюся собі, да згадаю колишне... Чи знаєте, про що от я згадав?“

— „Кажі, про що?“

— „Е! багацько говорить, та нічого слухать... Скільки то у нас в Отаві було знаємих, приятелів; двері було не зачиняються, у зімку було хатн не натопиш, вирипають; а тепер!.. де тоті приятелі ділись!.. перевелись, мов и не бувало їх...“

— „Повмірало багато.“

— „Говоріть!.. що там за багато: чоловік пять може й справді вмерло, а останні? де вони? га!“

— „Хто в Києві. хто в Москві живе.“

— „Та се я и сам знаю; але не про те річ! ви скажіть мені от-що: хто зістався тим, чим був в Отаві? Га! Може чи не отсей червоний Іван Сич?.. він таки й справді походить на Сича: не говорить, а сичить... Як було править колись, що без ножа нічого не вдієш, а тепер, — чи чули: становим служити.“

— „А Джигуна забув?.. Той не змилив и не змилить.“

— „Тільки він один, а то усіх нажива заїла; усі повернули до жидів, да до хрестів... На що вже наша „скеля“ Харитина, а й вона подалась!..“

— „Що? що?“

— „Хиба не чуєте: Харитина наша! Аж була вона настоящий Кузьма безсребренник, а тепереньки пустилась торгувати акціями...“

— „Невідь що ти верзеш, Опанасе!“

— „Не вірте! Ось побачите самі: я більш нічого не скажу.“

Спанас замовк; я знав, що він вдатний на вигадки, и не хотів ёго розпитувати. У вечері того ж таки дня сижу собі при світлі, да позіхаю: може б спати час, думаю собі, аж тихесенько відчиняються двері; дивлюсь, наша бабуся Харитина просунула свою голову, повязану білою хусткою, тай зазирає.

— „Чого ти, бабуся?“ питаю.

— „Не спите ще?“ відповідає.

— „Ні, а що?“

— „Діло до вас маю: чи можна зайти? Не поміщаю?“

— „Заходь!“

Харитина ввійшла, стала біля одвірка, однією рукою підперла локіть другої руки, а долоню другої підставила під щоку.

— „Се в тебе, бабуся, мабуть знов зуби розбіраються?“ спитав я у Харитини.

— „Ні, в добрий час поговорить, а в лихий помовчать, як заіміли на Купала, так и досі мовчать..“ Харитина трошки помовчала, а далі: „Я отсе, не во гнів вам, що серед ночі прийшла... діло у мене..“

— „Кажі: яке?“ всміхнувся я.

— „Не аби яке... Скільки літ я у вас живу?“

— „Хіба забула!.. аж ти мене виняньчила... От и лічи!“

— „Еге! а котрий се рік иде вам? мабуть чи не сорок, або з одним... родились ви, поздоров Боже

вас, як раз на самого Спаса... Я тільки що зібралась нести до церкви мед и яблука, аж ваш покійний старий, нехай царствує: „Куда ти Харитино? вернись, — Бог сина дав!“ — Я й вернулась.“

— „Добре, а в якім же се році було?“ спитав я, щоб вести дальше розмову.

— „В якім? Так не скажу... коли б не збрехать... як земля тряслась... на шосте літо після першої холери... от як.“

— „Значить в 1836... ну й виходить, що тепер мені 41-ий иде.“

— „Так воно й буде... Ну, дак не все я у вас жила... ото літ пять я не була у вас тоді, як ви з Опанасом десь їздили... в Сибір чи що... Виходить 40 літ без пяти... скільки ж се буде? Без одного — 39 — без двох 38, без трох...“

— „Кажі прямо тридцять и пять,“ перебив я.

— „Стривайте: без 4-х — 36, без пяти 35... так 35 літ!.. великий час! и вас виняньчила, и дітей ваших няньчу, хай собі великі ростуть... Дак отсе ж — чудне й діло в мене...“

— „Ну, кажи!“

— „Коли б не розсердились... Не розсердитесь?“

— „Ні!“

— „А забожіться!“

— „Єй же Богу! ні!“

— „Ну, добре!.. Як же ёго й начать... Що я у вас заслужила?“

— „Як що? гроші!“

— „А скільки?“

— „Лічи сама!“

— „Хто його знає, як його й лічити... Вже за те время, як були ви дитиною, нічого считати...“

— „Чому?“

— „Тож ми крепаки були... потім вже ви випустили нас на волю... значить 20 літ назад; да нять я не була; скільки ж се буде?“

Харитина знов почала: 20 без одного — 19, двадцять без двох... и т. д., аж поки по пучкам не дійшла до пяти.

— „Буде пятнадцять... от скільки... Що ви положите мені?“ спитала вона несміливо.

— „Отже, подумав я, Опанас видно й правду казав сьогодні про Харитину, — да до чого ж се вона річ веде?“

— „Кажі сама, скільки!“

— „Кладіть так як и в людей: ото у попа я жила пять літ за няньку, брала на рік десять карбованців на його одежі... дак то ж з попа, а з вас може богацько буде по десять?“

— „Клади по 10... буде 150...“

— „Ой лишенько, як багацько, я й не перелічу... ні! нехай рівно буде сто...“

— „Так не можна... нехай 150, да ще за 20 літ до волі — клади по десятку, всего буде три сотні и пів сотні.“

— „Що ви! що ви!.. стільки мені не треба... А сто дасте?“

— „Не сто, а всі дам, коли тобі треба.“

— „Дасте?“ питала радіючи Харитина.

— „Якже не дасть, коли то твоє добро.“

Харитина кинулась до руки; я швидче руку в гору.

— „На що ж тобі бабусю стільки грошей? ти ж казала колись Опанасові, що на школу, вміраючи, запишеш?“

— „Е, цитьте! мало що казала... казала, дак и запишу, а тепер и самій дуже треба.“

— „Бери, коли треба.“

— „Хай завтра візьму, а то в ночі щоб хто не витяг.“

Харитина замовкла; на лиці її я читав, що у неї ще щось мулить, що вона ще про щось хоче спитать, да не знає з якого боку зайти. Я й собі мовчав: що з сего вийде, думаю.

— „Чи не взять би нам, пане, завтра мазальниць?“ несподівано спитала Харитина.

— „Щож там мазати?“

— „Як що! поки година, нехай би печи вихутовали, да вибілили кімнати; долівки б треба вишаровать віхтем; та й окола нехай би позашпарували... Тим часом...“

— „Да робоча ж пора тепер, бабусю!“

— „Дарма! людей можна знайти... а треба, безпримінно треба.“

— „Може б згодя трохи?“

— „Чого ёго годити, коли й тепер можна... Та як ёго годити, коли таке заводиться, що й носа не можна поткнути!“

— „Що там таке заводиться?“ спитав я, дивуючись, Харитину.

— „Хиба самі не чуєте?.. Така сама вона заводиться, як у Києві на улицах...“

— „Господь з тобою, бабусю! Невідь що верзеш ти.“

— „Підіть понюхайте... Вже третій день вонає. Я казала и паніи и німкіні — дак вони кажуть, що нічого не чують... От я привела Опанаса у ту кімнату, де гості сидять, та й питаю: чи чуєш, як вонає? — „Чую,“ каже. — Що ж воно вонає? Чи не здох під помостом пацюк? „Ні, каже Опанас (він вже в вас такий всезнайко!), се не пацюк вонає, а така ж сама вона, як и в Києві... Се, каже, цивилізацією смердить...“ Я плечима здвигнула, не розумію, що він плете; думаю шуткує, або ж хиба він и не збреше!.. Дорого хиба ёму збрехати... Дивлюся ёму в вічі, а він: „Сего проклятого смороду не скоро й викуриш...“ Ти, кажу ёму, не блягускай, дурниці не песи, а толком кажи: що воно вонає? Він тоді аж розсердивсь, да до мене: „Стара да дурна! (така стара собака він, простіть за се слово, ще й лається!) кажу тобі, що се смердить цивилізація... от — що!...“

— „Ну, ну, дальше що?“ питаю я у Харитини, бо таки цікаво було.

— „Що ж дальше! Теж святе... Кажу ёму: ти б лучче чім маєш лаяться старий кабанюго! дак ро- сказав би мені, що воно за цивилізація?.. чого воно так смердить? „Не зрозумієш ти, каже — бачте він один розумний! — А щоб ти знала, дак цивилізація — се такий німецький дух...“ Деж ми ёго набра- лись? думаю собі, хіба з Київа чи не завезли? Мабуть німкиня завезла? Дак коли ж то ми з Ки- іва, слава тобі Господи!.. а чути почало тільки позавчора. Кажу се Опанасові, а він мені: „Се, каже, не ми завезли, а привіз до нас сю воню отой багатий пан, Нельговський, чи що; отой, що поза- вчора шестернею приїздив... Коли не віриш, каже Опанас, дак піди рознюхай — де воню чути.“ Понюхала я: правда, чути тільки там, де той багатир сидів... Стало мені боязко, щоб та воня не перейшла и в ті хати, де діти сплять... Вже я й ладаном курила, и смирни був у мене шматочок, викурила увесь, не помагає... Опанас регоче, тай каже: „Не pomoже! тільки чорт ладану боїться... а ти не кури, каже, а повідчиняй вікна, дак може вітром перейде...“ Відчиняла, не помагає... нехай вибілять... Може крейдяний дух чи не перебе... Як скажете?“

Що ти тут діяти-меш? подумав я. И так горяче, и так боляче: позвать мазальниць — сам тоді хоч тікай! Не позвать — Харитина бурчати- ме, губи надме... лучче позвать.

— „Добре! кажу: зови.“

Другого дня, ще не світ, не зоря, як заходилася Харитина з мазальницями; стелю и стіни обмітають, крейду, де потріскалося, оббивають, да шпарують, на долівці води по коліна, гармидер, возня, таке наче перед великоднем... Мусив я збігти в комору. Сижу собі сердитий: Опанас суне, та ще й дратує:

— „А що, каже всміхаючись, вигнала Харитина з хати?“

— „Се ні хто, як ти її напутив.“

— „Хай її сей да той напучує! вона з глузду зсунулася.. Побачите: ще й не те буде... подождіть!“

Сяк так перебився я до вечера. Мазане скінчили. У вечері знов Харитина до мене:

— „Чи не остила я вам?“

— „Ні,“ кажу я, щоб не образити старої, а в самого на думці не те.

— „Чи не знаєте, питає, що воно за таке — акція?“

Як вчув я се слово з Харитиних уст, так в мене й серце одійшло, регіт взяв, аж за живіт берусь да регочу, а Харитина мовчить, дивиться, плечи в гору здіймає, да хреститься. Бог її зна', що вона гадала! а я собі думав: що вже коли Харитина заводить річ про акції, дак нашому брату „людям освіченим, людям прогрессу и цивилизації“ и Бог велів усе забути, а думати тільки про акції, да про наживу...

— „На що се тобі треба знати?“ питаю.

— „Послі скажу... спершу скажіть ви: що то за акція?“

Мусив я, як зумів, розказати.

— „Дак воно походить на те, ніби то акція гроші?“

— „Трохи так.“

— „И правда?“

— „Брехать не буду.“

— „Знаю, що ви не з тих, що брешуть, а все таки якось чудно.“

— „Що чудно?“

— „Та якже се так: акції — кажете — гроші; продають їх и купують... хиба гроші купують? Вік зжила, а сего не чула... гм!.. Та глядїть, чи так воно? чи не мошенство тут яке?...“

Знов принявся я врозумляти Харитину, що акції може й мошенство, але таке, що чинити ёго не гріх...

— „Значить — виходить, що й по закону божому не гріх?“

— „Про се вже не знаю, бабо.“

— „А хто ж знає! хиба в попа свитати?“

— „Поспитаї.“

— „А як хто купує акції, дак се нічого? до мирового у суд за се не потягнуть?“

— „Нї.“

— „Ой! глядїть, чи так... глядїть, щоб не приняла на душу гріха... Я, бачте, хочу купить акції... дак часом як за се мене...“

При сім слові я не видержав, скочив з свого дзиглика и скрикнув, не давши договорить Харитині :

— „Бабусю! Харитино! Господь з тобою! чи ти при собі! що се ти... ти!.. ти купувати-меш акції?“

— „Що ж тут дивного?.. усі купують : хиба я не така людина, як и всі?“

— „Ти ж сама казала, що акції — якесь мошєнство.“

— „Казала, а ви казали : ні! що за се нічого не буде.“

— „А гріх!“ брякнув я оторопівши.

— „Попу карбованця, дак гріх одмолить.“

Бачу я, що тут нічого вже не вдієш речами ; не одвернеш Харитини... що пошесть наживи за-разила и нашого безсребренника Харитину... Я замовк.

— „Дак завтра я візьму у вас грошей,“ каже Харитина.

— „На акції?“

— „Еге!“

— „Які ж ти акції купувати-меш?“

— „Які трапляться.“

Не спав я всю нічку : Харитина и акції не давали мені покою ; що звезу очи, почну дрімать, якийсь голос и шепче мені в ухо : „А що дурню! усі люде, навіть Харитина, зрозуміли дух нашого часу, тільки ти з Опанасом цураєтесь, да відпліє-уєтесь... випадє воно вам випадком.“ Да отак

уюю ніч. Тільки що дав Бог світ, я зараз до Опанаса:

— „Чи знаєш, що? Кажу ёму, так и так. Годі нам одставати од людей, годі дурницю правити, давай візьмемося за акції... наживимось!..“

Опанас глянув на мене так, наче хотів спитати: „чи не зсунувся ти з глузду?“ Одначе сего не сказав:

— „Ви ще не пили чаю?“

— „Ні.“

— „Дак ходім, скупаємося у ставку... на-тще воно добре.“

— „Ти мені зубів не заговорюй, а кажи, що думаєш про акції?“

— „Кажу: ходім купаться!“

— „Да ну бо про акції?“

— „Ходім, нирнемо в холодну воду!“

Бачу я, що від Опанаса відповіді не дібюсь, згодився, йдемо купаться. Аж ось на греблі стрічаємо, йде жидівка Фрейда з своїм сином Мовшею, а рядом з ними Харитина — щось несе в приполі.

— „По вовнянки ходила?“ питає її Опанас.

— „Які тепер вовнянки!.. Повилазило тобі, чи що? Ось верніться пане (се-б то до мене) до дому, да грошей мені дайте... акції купила, дивіться!“

Харитина показала в приполі акції. Я взяв одну, читаю: „Акція общества желѣзной дороги съ хутора Голаго въ хуторъ Голодный — 50 руб.“

— „Що се за акції? питаю у жидівки; такого общества я ще не чув. Чи ти часом не теє?...“

— „Що ви! що ви! нехай мене Бог боронить! Я честна людина... се общество затвержене урядом...“

— „А по чім же у тебе сі акції?“

— „Як кому: Ониськові продала по 2 карб., Митрофанові по два з копою; а з Харитини — прощу по трояку.“

— „Ні, ні, ні! перебила її Харитина: и не думай! сего не буде... більш як по четвертаку не дам!“

Я почав було оброзумлювати Харитину, хотів доводити її, що тут очевидне мошенство, коли акцію в 50 карб. продають по трояку; але Опанас не дав мені й говорити; потяг мене до ставка, тай каже: „Що отсе з вами: тільки що ви мене вговорювали, що добре б взятись за акції, а тепер Харитину одговорюєте?“

— „Воно й правда твоя, Опанасе! але ж тягне до наживи...“

— „А совість?“

Я промовчав, швидче викупався, справді трошки відвернуло мене від акцій.

Купила моя Харитина по два злоти аж тридцять акцій, а в вечері просить коняку: „повезу, каже, завтра в Прилуку на торг акції. Люде возили, добре попродали.“

Не став я змагатися, бо даремне б було. Дав Харитині коняку. Поїхала вона до торгу.

Приходить вечір, нема Харитини з міста. — „Ну, кажу я Опанасові: колиб чого з бабою не сталося!“

— „Не візьме її дідько! може могоричі кружає. Да коли б тільки коняка ціла була, а про Харитину мені байдуже: вже коли взялася за акції, дак не пропаде.“

В обід другого дня вертається Харитина; дивлюсь — невесело, ніс повісила, я вже нічого їй не питаю, а Опанас до неї:

— „А що, добре поторговала?“

Харитина як визвіриться на нього: „коли б тебе так трястя торговала!“

— „От тобі й на! за що се так? мабуть не вбарисовала?“ дражниться Опанас.

Бачу я, що Харитина не своя, да щоб не напустилась на мене, пішов собі в ліс. Довгенько там ходив, вертаюсь через греблю, чую біля шинку гвалт! Зближаюсь, придивлюсь, прислухуюсь: морока одна! Харитина моя з жидівкою лається: „Бодай тобі, каже, очі акціями затягло! бодай тобі такі більми, як отсі акції!“ и чого, чого тільки вона не бажала Фрейді! А Фрейда тільки всміхається, не сердиться.

— „Ну, ну!.. стара! чого лаєшся? вговорює вона Харитину: хиба я виновата, що акції подешевшали! а може ти не вмiла продать? Підожди трохи, вони подорожшають, візьмеш бариші.“

— „Хай тебе за війна візьме, хай тебе за ков-

бик візьме! дякує Фрейді Харитина: не треба мені твоїх баришів, подавись ти ними, верни мої гроші... верни псяюхо!“

— „Що ти, що ти, бабо? хто тобі сказав, що гроші вертають!“

— „Не вернеш? каже, говори: не вернеш?“ пристає Харитина.

— „Не верну.“

— „Не вернеш? питаю в-друге.“

— „И в-друге не верну.“

— „В-трейте питаю: вернеш, чи ні?“

— „Сказано раз: не верну.“

— „Дак отже тобі!.. на, жидюго проклята!“ да з сім словом тарах в одно вікно, далі в друге, в трейте! Шибки задзвеніли, посипались. „Отсе тобі бариші!“ промовила Харитина, побивши вікна и тихою ходою подалася по греблі до дому. А я слідом за нею. Порівнився з Фрейдюю; вона до мене:

— „Ци баците, пане, сцо васа нянька наробила!..“

— „Бачу: вікна потрощила...“

— „А хиба так годиться?“

— „Не скажу! мабуть годиться, коли бють...“

— „Бодай її об дорогу вдарило! я її добра хотіла, дешево акції продала, а вона мене на увесь хутір поганьбила! Я до мирового піду...“

— „Щасливої дороги!“

Прихожу до дому — нова історія: Опанас

аж за живіт взявся да регоче, а Харитина лютує, сердиться, сикається до ёго.

— „Я тобі казав бабо, що акції до добра не доводять! грошей на їх чи заробиш чи ні, а совість загубиш... бач, на мое й виходить. От побила жидівці вікна, будеш у мирового, одвідаєш тюрму!“

— „Не діждеш ти сего! за що в тюрму мене? за мое добро, за мої гроші?! Се так! який се суд буде! хіба її я ні за що побила вікна?.. нехай верне мої гроші!..“

— „Ні, се вже дурниця! Пиши пропало... сховай отсі акції, в голови собі положиш, на той світ идучи...“

— „Щоб ти ліг, тай не встав!“ оддячила Опанасові Харитина: „збуду я свої акції, тобі на зло збуду!..“

— „Чом не збудеш... на підпал оддай; от и збудеш, або мені ке на цигарки!“

— „Ось на тобі що!“ промовила Харитина підносячи Опанасові під самий ніс дулю.

— „Ну бо, стара, не дурій! я не жидівка: язиком що хоч мели, а рукам волі не давай!“ огризнувся сердито Опанас.

— „А йди в хату Опанасе!“ гукнув я.

Стихла трохи Харитина; ми вже мовчимо, не згадуєм її про акції.

Дождали Ильі. Просить знов Харитина коняку: „поїду, каже, ярмаркувати в Ічню.“

Поїхала.

Думав я: знов буча вийде, аж ні, крив Біг.
Вертається моя Харитина: сидить на возі,
обложена кругом клунками, прямо до комори верне.
Позносила в комору клунки, да до мене:

— „А ну те лишень, купуйте у мене крам!“

— „Який?“

— „Усякий! наярмаркувала всячини.“

— „Акції збула?“

— „Еге, збула.“

— „За скільки?“

— „Не лічила ще. За гроши тільки одну продала, взяла два злоти, сороківку и три шаги.“

— „А останні?“

— „Останні проміняла: кому на цибулю, кому на яйця, на мед, на полотно... здається не програла.“

Стала спродувать Харитина свій крам; стала лічить, налічила бариша цілого коповика.

Минуло літо, про акції більш речі не було.
Перебралися ми в Київ на зиму. Стала моя Харитина що неділі ходить в Лавру. Піде рано, що йно світ, а вертається пізно, вже стемніє.

Що ж! у мене думка така: людина вона стара, а до Лаври далеко, поки то доплентається...
Байдуже!

А Опанасові дак до всего діло: до всего він додивляється, кожного він присочить.

— „Радуйтеся!“ каже він раз мені.

— „Що там?“ питаю.

— „Харитина наша в люде пішла.“

— „Як се?“

— „А так: прокляті акції збили її з пантелику. Заробила ото літом коповика и рада: знов закортіло... кинулась знов до акцій, да вже не з жидами, а з панами та ще з либералами.“

Я слухав и не знав: чи шуткує Опанас, чи правду кажу.

— „Я присочив її... Ото спершу вона справді в Лавру ходила, а далі спізналась якось з Бодьком, от він її й принадив до себе, буцім би то задля „етнографичної“ мети: роспитує бабу про старовину, казки вона ёму говорить, пісні співає, а він слухає, да списує, да частує Харитину... А Харитина черкає чарки за чаркою... Довідався, що в Харитини є зароблені гроші, довідався що вона вже коштовала акції — ну й почав її напучувати и почав и почав... Спершу купив їй одну акцію „общества розпложування пявок“; купив за два карбованці, а через тиждень продав комусь дурному за пять!.. Бодько промаху не дасть, він носом чує, у кого не всі клепки в голові... так зараз и підлащиться, зараз витрусить чужу кишеню... Оттак и з Харитиною буде... Ось побачите, до чого він її доведе: виманить усі гроші.“

— „Се дурниця, Опанасе! великі там у Харитини гроші, щоб Бодько погнався за ними.“

— „Він па те не вважає: чи великі чи малі,

аби гроші. Тепер ёму дуже треба гроші и дурні люде з грішми.“

— „На що? хиба в ёго своїх нема?“

— „Е! як бачу, дак ви нічого не знаєте. Що ж, що в Бодька гроші є! хиба він ними задовольниться! він тепер так розжеврівся на гроші, наче та прорва.“

Говоримо отсе собі, аж гульк! Харитина в хату.

— „Добрий день!“

— „Добрий день и тобі, бабусю.“

Слово по слову: просить Харитина усі свої гроші.

— „На що тобі?“ питаю.

— „Треба!“

— „В Лавру однесе старцям,“ не втернів Опанас.

— „Як раз! не видала старців... Та яке кому діло до моїх грошей: де схочу, туди й приткну! Може я їх на проценти людям оддам, або в банк вложу, все таки щось прибуде, а то лежать без жадної користі.“

Користь! користь! користь! задзвеніло у мене в ушах... Я мовчки достав гроші и оддав Харитині: взяла, не лічивши завязує в хустку.

— „Ти б передічила, може не всі,“ дратує Опанас.

— „Лічи вже ти свої, а я й не лічивши вірю.“

— „Віриш по неволі, бо не вмієш лічити.“

— „Одчепись ти од мене! от пристав, навіжений!“ буркнула Харитина и пішла.

— „Се, бачте, ось що буде,“ заговорив Опанас: „Бодько з якимись жидами заложив на акциях нове „общество розповсюжувания шинків и спюювання людей“. Тепер ёму треба, щоб розібрали акції, але як розібрати! Він знає, що те „общество“ дасть сто або й двісті процентів дивиденду, дак акції не залежаться; та треба ёму, щоб ёго вибрали розпорядником; а для сего треба, щоб акціонерами були такі вівці як наша Харитина... от що!“

— „Опанасе! да се ж настоящий вже розбій! крадіжка.“

— „Ні! колись може й так би було, а тепер ні! тепер се не крадіжка, просто: наживане грошей.“

— „Одначе ж, Опанасе! ти розсуди сам... розбери, поміркуй, до чого се все доведе!“

— „Розібрав, судив, міркував и знаю, перебив мене Опанас; до чого доведе?.. Да вже дальш ні куди вести; вже довело до того, що всі крадуть, чи то бак „заробляють“. Я домислився до того, що коли б хто спитав мене: чим тепер люде живуть? я б сказав: крадіжкою... Кожен краде, кожен злодій, й не розбереш хто не злодій... Тільки, бачте, крадуть вже не так, як колись крали, не так, як и тепер краде який нібудь Грицько з комори оклунок борошна, щоб не вмерли діти з голоду, а крадуть цивилізованим способом; гарненько, легально, по закону крадуть...“

— „Ні, ні, ні, Опанасе! Грішиш! не всі крадуть, єсть же й чесні люде!“

— „Певно, що єсть, да не вгадаєш де вони!.. Я собі так положив, що кожен банкир краде, кожен акціонер злодій... А хто не банкир и не акціонер, дак про того треба ще погадати, подумати...“

— „Одначе ж — тривай!.. Як же се так? що ж краде банкир?“

— „Гм! буцім самі не знаєте. Купив акцію за 100, а продав за 110... Хиба не крадіжка? за що він взяв 10?“

— „Їго талан! за те, що йшов на „риск“, купуючи! аж коли б він продав за 90, дак би 10 потеряв. Якаж тут крадіжка? Бога ти побійсь!“

— „По моєму отой самий „риск“ и єсть та сама сила, що губить людей...“

— „Се-б то вже по якому?“

— „А по такому самому, по якому голодний чоловік серед ночі лізе в комору, щоб вкрасти клунок борошна: або вкраде, або піймається; голодний з голоду ризикує а богатий з жиру.“

Я замислився: я зрозумів, що в речах Опанаса щось не до ладу, якась фальш є, да не вмів піймати ту фальш, не вмів виразити її. Опанас бачив, що припер мене до стіни, и радів.

— „Крадіжка! крадіжка, крадіжка!.. Так усюди її й бачу, усюди її чую, вів далі з професорським поглядом Опанас. Отак отся „цивілізація“, отсей „прогрес“ збили з путя и нашу Харитину: поши-

лась и вона в те болото, відкіль ніхто чистим не вилазить... тепер и Харитина наша злодій!.. Хто б ёго сподівався!..“

Мене взяла й досада й жаль за Харитину.

— „Ти, Опанасе! не розумієш и с'ям, що верзеш; ти спершу скажи мені: що по твоєму значить: красти?“

— „А по вашому що?“

— „По моєму?.. По моєму... да що по моєму... лучше всего по закону: коли хто потайно — приміть добре: не в очевидь, а потайно, бере чуже, приміть знов — чуже, таке у котрого єсть господар... коли...“

— „Годі! годі!.. знаю, що дальше, перебив мою річ Опанас; одно слово по вашому тільки той злодій, хто краде потайно, да ще сего мало, а краде з нужди, з голоду... Так!.. так!.. Тьфу!..“

Опанас схопився з місця, схопив свою шапку и вибіг з хати. Я не розібрав, чого він вибіг: може від того, що не знав, що далі сказати; бо бачив и сам він, може, що договорився до пустого кінця; а може він розсердився, а може й просто так, за якою своєю нуждою.

А на другий день в ранці, не світ не зоря, він розбуркав мене: „Вставайте, каже, годі румитися, не гаразд в домі.

Я злякався; думав, нехай Біг криє, пожежа, або дитина занедужала, або що инче таке...

— „Що там?“ питаю.

— „Харитина доходить.“

— „Що, що? як?“

— „Так, доходить: треба швидче за попом посилать, бо до вечера не доживе.“

— „Що ж з нею?“

— „Звістно що: від Бодька перейшов на неї недуг.“

— „Який?“

— „Отсе ще не знаєте! наче не знаєте: Games sapina... Блює, здорово блює. Ідїть до неї швидче.“

Я прожогом до Харитини: не пізнать баби!..
Лиця на її нема: одна смерть...

— „Що се ти, бабусю?“

— „Ой! хто ёго знає, що отсе таке: учора у Бодька були вибори, и я була — я ж акціонерка... голос подавала... вибірали распорядників... Бодька вибрали... Ой, ой, ой! нудно, нудно! Послі мого-ричі пили, вечеряли... прийшла до дому, помолилась Богу, лягла спати, заснула, все було гаразд, а от перед світом, як занудило мене, дак и не стямлюсь.“

— Ой, ой, ой!“

— „Що ж болить у тебе?“

— „Ні що не болить, тільки нудно, да блюю...“

Я кинувся швидче до лікарств: каплі даю, на живіт горчичники положив, звелів лід ковтати; не помагає...

— „Даремна річ! обізвався дальше Опанасстиха, так що недужа не вчула: ні що не поможе,

стара людина, не винесе... Молоді виносять, а в такі літа, як Харитина, не винесе ніхто... се я добре вже запримітив. Дійде!.. посилайте за попом!"

Опанасова байдужість мене розсердила: як таки так! людина не здужає, а ёму й байдуже! не треба, каже, й гоіти, бо вмре! А може й не вмре, чом не пробовати?!

— „Пробуйте, коли охота є, одповів Опанас, а я знаю, що ні що не pomoже. Сей капостний недуг заразливий, и за для старих людей — смерть... Покоштовала раз Харитина акцій — не се, ні те, коли б не Бодько, дак може б в друге вона й не відважилась, зараза б може й вийшла з неї; а тож підвернув ёго лихий: спокусив бабу, ну й заразилась... Вже коли старий чоловік заразиться на Games сапіна, дак воно ёму не минеться: гине, безпримінно дуба дасть!.. у старих людей сей недуг швидко йде... Посилайте за попом!"

— „И тобі не жалко Харитини?"

— „А чого там тепер жалковати!.. все одно вона морально вмрла ще раньше, тогді як спокусив її Бодько... а тепер що? живий труп... Чого жаліть?! Усі там будем..."

— „Одначе ж..."

— „Усім туди дорога."

Нічого робить: позвали попа, запричастили Харитину. Спершу відмагалась, не хотіла: „хиба, ка-

же, вам остило, що я живу!.. Я ще не хочу вмірати — я видужаю.“

Не видужала!

К вечеру почала заговорюватися, все верзла про акції, про гроші, про дивиденд... К півночі трохи прийшла в себе, пізнала мене, так жалібно глянула на мене, промовила: „мої акції у Бодь...“ не договорила, позіхнула... и... Богу душу віддала...

1877. Листопад.
У Києві.

О. Я. К-ий.

„Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti“

ii почин и діяльність.

Коли в третій десятиці нашого столітя у Хорватії з сього боку Велебита тільки що розбудилася народня самовіжа и жадоба просвіти народнєї, а вже прокинулася гадка в народолюбних кругах, завязати товариство, котре б и язик народній и народне письменство плéкало; а по при тим збирало б та нагромаджувало б всякі річи, щò до наукових відомостей відносяться, и так спільними силами та в добрій згоді свою бібліотеку и народній музей здвигнуло. В сю пору, коли Даніса, першій орган хорватських народолюбців, почала їх гадки висказувати, найзаслуженійші мужі з Далматії, Хорватії, та Славонії заявили на своїм зборі (1836.) свое пересвідчене, що просвіта з народнім язиком так нерозлучно звязана, що про просвіту без народнєго язика и погадати годі. В наслідок того, не без щиросердечної вдяки за таке ревне и щиронародне бажане своїх земляків, постановлено заложити „и ђе по

družtvo“ (erudita societas), котре б народню про-
світу собі за ціль взяло. Зборови предложено дві
основи такого вченого товариства, а збір поручив ба-
нови Фр. Влашичеви розглянути се після обрад най-
заслуженійших мужів и у властей виеднати затверд-
ження сѣго вченого товариства.

Але ся постанова хорватського збору не найшла
відзову у сих висших кругах, котрим тоді верховна
власть над Хорватією повірена була. Однакож через
теє хорватські народолюбці не покинули гадки про
„učeno družtvo“, а, наткнувши на заказ від державної
власти, завязали товариство, котрого завязане від неї
не залежало, а ціль его така сама була, що вченого
товариства. Се товариство, то читальня (čitaonica), за-
снована в Загребі 1838 р., котра також мала ширити
пожиточні науки. Вона взяла на себе и той
обовязок, заложити бібліотеку и музей та збирати
книжки и старовину. Вона то постаралася про теє, що
гадка про „učeno družtvo“ ввійшла в діло. Але поки
що до того прийшло, читальня заложила літературне
товариство „matice ilirska“, засноване на лад матиці
сербської (1826) и чеської (1830), котре собі за най-
висшу ціль повзяло науку и письменство в на-
роднім язиці ширити. А щоби народ обізнався,
раз з язиком, а подруге з своїми старинними памятни-
ками, „matice“ звернула свою увагу на старинних
хорватських, дубровацьких и далматинських письмен-
ників.

Тимчасом и гадки про „učeno družtvo“ не поне-
хувано. Збори (в 1843. и 1845.) домагалися, щоб зга-
дану ухвалу збору з 1836 р. в діло перепровадити.
Читальня обернулася знов з просьбою до Ёго Велич-
ности о затверджене статута „učenoga družtva“. Сей
напір зробив те, що найвисшою дописею з 10. серпня
1847. в основі призволено на „učeno družtvo“, але за-

жадано знов, щоб означити капітал яко фонд для такого товариства. Про тее обвіщено и скликано збір в листонаді 1847.

Настали бурливі роки 1848 и 1849; а хоч Хорватия тоді зуповну самостійність державну вживала и з сёго боку ніякої запони и сёно-му друштву не було, то все сі роки були мало сприяючими такому духовному трудови. Після сёго перейшла державна власть в руки, котрі просвіті хотяй и приязні були, але не з народнёго хорватського становиска на се дивилися. Однакож в сю добу не чувствовано так живо гадки про „ищено друштво“, як треба, и замість всі сили зібрати и „ищено друштво“ завязати, завязано в р. 1850 за підмогою тодішнёго банського собора нове товариство „друштво за jugoslavensku povjest i starine“, котре мало тільки одну галузь вченого товариства плéкати. Не гаразд зрозумілася потреба зъєдночєня сил письменних, та розібрано питанє (1850—54) про зъєдночєне тих товариств в „književno друштво hrvatsko-slavonsko u Zagrebu“; але на дармо.

Що від р. 1836 так усердно прагнено в цілім народі, а так безуспішно досі обговорювано було, те, після жовтневого диплому р. 1860, котрим повернено Хорватчині державну самоуправу, в далеко більшім обсягу зроблено. На зборі банської конференції 10. грудня 1860 високоповажний владика Осип Юрий Строссаер передав банови бар. Іосипови Шокчевичєви письмо, котре отут поміщаємо, не тільки за про те, що даровав 50,000 зр., котрими зроблено початок тому капиталови, котрого перед 13 літами для вченого товариства шукано, але и за про тее, що високоповажний даритель ясно назначив задачу и ціль того вченого товариства.

„Високоповажний Панє, світлий банє! Народне письменство се головний плід духа усякого народа

и головна приміта его розвою; а, що більше, в нещасних обставинах гіркого життя се єдина пристань, котра его від погібелі зберегає. А щоби письменство було правдивою примітою народнєго розвою, мусить обняти всей народ и всі его прилюдні та окремішні відносини, и всей народ мусить бути покликаний, письменство виробляти и плєкати, письменству всі свої духові сили посвящати, и бути его вчителем та учеником. История учитъ нас, що письменство не може процвітати у народа малого, ані у народа хочби числом великого, але нарїчїями роздробленого, аж поки всі нарїчїя не зїдлються в оден письменний язык. Пізнавши тее, славні народи старого и нового світа зляли всякі живла языка и его вдачу в одну цілковиту будову, та зробили одно народне письменство, котре їх підняло до високого ступня народнїї просвіти и образованости. До того дійшли всі народи романського и германського плїмя. Пожадано єсть, щоб сі змаганя особливо у Хорватів та Сербів гарним оwoчем обявилися, та щоб и вони могли на діла вказати, котрі б и иншим європейським литературам були в славу. А славні сини южнославянського народа, котрим залежить на тїм, щоб свій народ на таке становище вивести, яке ему провидїне боже назначає, порівнюючи его розъєднане в письменстві з силою чужих сусїдних письменств щораз яснїше вбачають, що, поки були зъєднені, то були и в силі заснувати та розвивати богате народне письменство, а тепер в письменнїм взгляді подїлені на сербско хорватську, на словенську и болгарську литературу, марно або тїлько без значного успїху тратять гарні сили свого Богом ім даного таланту. Звідтіля то зродилася у них тая гадка и змагане, щоб що найперше вишукати найкрасний спосїб, яким би то чином найперше братів Словенців прикликати в кружок сербсько-хорватської литератури, котрим через те оцєвнилобися

іх народне життя и напрямок, а нам Хорватам и Сербам придбалася гарна громада духових співпрацівників. До сього кружка могли б пристати и рідні Болгари. Той бо п'ятьмиліоновий народ заслугує вже за про те на всю бачність нашу, що він на письменнім полі колись то передував не то що Слав'янам полудневим але и північним, а й новішими часами заявляє, що у него дух св. Кирила и Методія, св. Клементя, Івана Екзарха и великого царя Шимона ще не завмер. Ось таким чином всюди на слав'янськім полудні обявляється горяча жадаба, щоб одно письменство у него було. Отся жадаба, хоч би и як смішною кому здавалася, може ділом статися, бо її и дух и час сприяє, а я тим більше переконаний, що дух полудневослав'янського народа чи скорше, чи пізнійше, а все таки в одно письменство приодягнеться. Та тільки досі не ма ще осередка, де би всякі живла з'єдналися. Сим осередком повинно би бути вчене товариство або академія, де б всі висші уми хорватські, сербські, словенські та болгарські зливалися и єдналися, та радили, яким би чином на слав'янськім полудні утворити одно народне письменство, та як би то воно всі вітви людських відомостей обняти могло. Город Загреб здобув собі на стільки заслуг около відродження нашого письменства, а окрім того дійшов до такої політичної слави у нашого народа, що повним правом заслугує бути столицею вченого товариства полудневих Слав'ян. А щоб воно змогло бути в користь и славу нашому народови, потребує значної грошевої підпомоги. Так отже ж в ім'я фонду для полудневослав'янського вченого товариства вилічую и кладу свому любому народови 50,000 зр. а. в., припоручаючи сю високу мисль офірливости інших заможних приятелів народнього письменства на цілім слав'янськім полудні, а особливо нашому будущому зборови, котрий, дбаючи про політичний устрій нашого ко-

ролевства, певно не схоче з ока спустити сього вченого товариства, яко головного прапора духового відродження всього полудневого Славянства. А щоби вже тепер починити відповідні кроки, як би то в жите ввести сей преважний внесок, удаюся до Вашого народолюбія, високоповажний Добродію, благаючи Вас, щоб Ви, яко Бан королівства стоячи на переду народа хорватського, зволили ласкаво взяти тую інституцію в свою опіку в порозуміню з нашими ученими, и вселаскаво установити виділ, о скільки можна з усіх полудневославянських сторін, щоб він, маючи перед очима єдність народнього письменства и загальну науку, а особливо наші духові потреби, уложив статут, після котрого могло б згадане полудневославянське товариство уладитися. Устрій може бути в загалі такий, як и у інших академій наук, єдино на те звертаю увагу, щоб з сього товариства вичеркнене було всё, що не ґрунтується на строгій науці, бо політичні и такі подібні письма лишаю иншому товариству, котре, як Бог допоможе, швидко завяжеться. А коли таке учене товариство має собі назначити цілє таку, яку тепер має истнуюча в Загребі „Matica ilirska“ та „družtvo za jugoslavensku povjest i starine“, то по моїй гадці згаданий виділ має про тее також обміркувати, чи не можна б и яким би чином оба сі товариства з вченим полудневославянським в одно злучити, котре б з їх фондів значну підмогу дістало, и в крузі свого ділання всі духові и наукові сили злучило. Високоповажного Добродія в Загребі 10. грудня 1860, покорний слуга, приятель и почитатель Осип Юрій Строссмаер в. р., владика босанський або дяковацкий и сремський.“

Се письмо вислухала банська конференція серед живих оплесків та ухвалила, „щоб в віковичний спомин, поки славянського народа стане, сей великодушний, патріотичний чин в протокол втягнути, а пред-

стоящому соймови предложити, щоб народ знав, якою дорогою ступати треба, щоб дійти до тої високої цілі, котру ему божий промысл назначив.“

О скільки високоповажний владика даковацький в мисль народа влучив и давно пожадану потребу залагодив, те показалося на соймі отворенім 15. цвітня 1861. в Загребі. Заступники народні признали „велику важність академі“, та постановили віддати її під зашиту сойму, имена заснователів и дарителів на вічний спомин в знак вдячності народній умістити в уставі, та вибрати два віділи, з котрих оден буде займатися виготовленем статута, а другий заряджувати майном академі, поки вона в жите не ввійде. На тім засіданю основатель виголосив гарну бесіду про задачу академі и її відношене до всеучилища, що притакнуло її заснованю, котрою сойм так був взрушений, що постановив її в тисячу примірниках напечатати и між народ розіслати. Тимчасом перший віділ покінчив свое діло; а сойм 29. серпня прийняв уставу, обіймаючу статут полудневославянської академі науки и йскуства. Після тої устави цілею академі єсть: плекати и вспомагати науки та йскуства на славянськім полудні між Хорватами, Сербами, Словенцями и Болгарами в дусі народнім, и суспільну просвіту. Так отже ж в круг діланя академі взято: язикослове, историю з висліджуванем державного, суспільного и духовного житя полудневославянських народів, а відтак математичні и природословні науки, о наконець йскуства. Після сего круга діланя академія повинна ділитися на чотири віділи: язикословний та историчний, философичний (мудрословний) та правничий; математичний та природословний, и йскусничий. А щоб академія на сім полі могла свою роботу розпоча-

ти, сойм призначив її щорочну підмогу з земельних доходів и хату „народній дім“, а народній музей и библиотеку в поміч ученим вислідкам.

Се був перший крок зроблений соймом, щоб патриотична мисль владики Строссмаера и давна жадоба хорватського народа ввійшла в жите заложенем такої институції, котра б, науки в народнім язичі и дусі плекаючи, просвіту відповідну особистости хорватсько-сербській ширила. Сей сойм був 12. листопада 1861. р. роспущений, не дїждавшись затвердження законної установи. Доперва превисшим рішенем з 7. марця 1863. затверджена була полуднеославянська академия науки и йскуства, але тільки в засаді, аж поки згадана законна устава не буде затверджена. Другому соймови, що був превисшою дописею з 2. Грудня 1865. скликаний, предложено, щоб усунув всякі перепони. Тимчасом зготовлено статуту академіи и дня 2. Січня 1866. предложено соймови, котрі доперва 4. Марця затверджені були. Сойм опісля зробив всё, що до него належало, щоб академия чим скорше вступиити могла в жите: вибрав найперше 14 членів академіи, котрих превисшою дописею з 9. мая затверджено, а 15. липця візвано, щоб згадана институция уконституовалася.

Тепер здавалося, що академия візьметься за духову працю. И дійсно, на зборі 7. серпня 1866. вибрали члени виділ, щоб уложив начерк діяльности академичної, вибрано О. Ю. Строссмаера покровителем, а др. Фр. Рачкого головою академіи. Однакож поки сойм дня 4. грудня 1866. не поповнив вибору членів академіи, котрих доперва превисшим рішенням з 1. січня 1867. затверджено, и превисшою дописею з 10. цвітня вибори покровителя и голови академіи не затверджено, академия не розпочинала своєї діяльности.

Аж тоді доперва на зборі 30. мая 1867. ухвалено видавати орган академіи, в котрім би поміщалися рос-

прави, літературні оцінки и всё, що до життя академії відноситься. Після того постановлено упросити тодішнього корол. намісництва, щоб їй передано рахунки о майні академії, котрими досі осібний відділ завідував. Швидко виконано сі обі ухвали. Корол. намісництво відписало 3. липця, назначаючи в який спосіб академія впливати має на заряд своїх фондів; а загальні збори 30. липця уложили и прийняли програму для органу академії „Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“. Так ото розпочала академія своє діланє. А тимчасом исторично-язикословний відділ отворив своє засіданє прилюдним відчитом. Члени почали умовлятися про свою роботу и ціль сеї інституції. Зараз з самого першу постановлено зберати матеріяли до словаря, и підпомагати збираню матеріялів до словаря, тв взятися за видавництво пам'ятників писаного права полуднево-славянських земель як и права обичаєвого, а відтак розпочати критичне обясненє старих писателів хорватських почавши від XV. столітя и т. д. Таким чином була уложена програма до будущего наукового и літературного труда академії, котру 28. Серпня на святочнім першім зборі предсідатель обширнійше в своїй бесіді розвів. Всі знакомитости з краю и города зібралися того дня в „домі народнім“, сюди присіли и послы з Сербії та Словенії, щоб прилучитися до сєго празника. Хто не міг явитися, переслав свої живіливі чувства письмом. Многочисленне вібранє привітав сам покровитель своєю гарною та вимовною промовою. (Rad I. 1—43.) Академія тепер доперва в перший раз узуповнилася, оголосивши нових вибраних членів.

Плод труда академічнєго за перших десять років обявляється в тих ділах, котрі вона видала. Весь труд академії можна поділити на два великі відділи, з котрих перший обіймає наукові вислідки, а другий мате-

риял до вислідків язика, исторії, литератури, права народнёго и природних відносин полудневославянських земель. Вислідки зложені понайбільше в академічнім органі „Rad“, котрого уже більше як XLI книжок вийшло, а в меншій часті осібними ділами. Матеріяли поділені у розділи після свого предмету и галузи. Матеріяли до исторії литератури знаходяться в зборникови: „Stari pisci hrvatski“, котрого уже IX книжок вийшло; матеріяли до исторії державної и церковної в зборникови „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“, котрого уже VIII книжок вийшло; матеріяли до исторії меншого обсягу, котрі не можуть ввійти у великі зборники, печатаються в „Starina“, котрих вийшло вже IX книжок. И в осібних книжках видано матеріяли до исторії державної та церковної, так само и до обичаєвого права. Матеріяли до писаного права печатаються в зборникови: „Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium“, котрого вже 2 книжки вийшло. Академія, зготовляючи зборник з надписями грецької и римської доби в сих краях, постановила сей матеріял тимчасом яко осібний додаток до „Rad-у“ видавати під заголовком: „Spicilegium monumentorum archaeologicorum“. Так само печатаються осібно, то в органі акад. матеріяли до фауни, флори и ге-і (gaea). До зготовлення и укладання сих ріжнородних матеріялів єсть осібні постійні відділи.

Окрім сих діл, що виходять під безпосереднім завідуванем академії, повиходили ще й інші за підмогою або коштом сеї академії; а єсть и такі книжки, котрі вона від писателів відкупила та на своє старане переняла.

Окрім сих діл, що видала академія, та окрім збираня историчних памятників, котре повірено поодиноким членам, працює вона від самого початку свого над великим словарем, а те діло передала своєму членови

Др. Борджеви Даничичеви, професорови в Білгороді. Досі зібрано и вписано слова з фразами майже 200 книжок и рукописей почавши від XIII. віка аж до найновіших часів, а особливо з писателів XVI—XVIII віка; призбирано сербські слова з народа в ріжних сторонах, а особливо Ст. Новаковичем в Сербії, М. Павловичем в Далмациї, проф. Грубковичем в синьській околиці, арх. Дучичем в Герцоговині, збірник дубровацький з р. 1759., М. Валявця и И. Крапця и т. д. Материялу сѣго наростло уже стілько, що запрошено Б. Даничича перенестися з Білгорода в Загреб и там зайнятися редакцією словаря. За вставленемся Виски. добр. покровителя сербський князь дав сему ученому на тее діло уже відпустку з Білгорода.

И в инший спосіб не понехала академия вспираги науки. И так, щоб дечого призбирати до архиву и библиотеки, та щоб перевчити живий язик та народні звичаї, давала академия запомогу на научні подорожі. И так за її підмогою девять членів в повисшій ціли звїдали Далмацию, Дубровник и Венецію.

Не меншу увагу звертала академия від свого першого початку на збиране и нагромаджене учених средств. За її старанем заложена тепер и библиотека и архив, и то дещо закупом цілих библиотек та рукописних збірок або поодиноких діл, а дещо народолюбним дарунком, то через замін своїх публикацій за діла инших учених товариств, з котрими вона кореспондує. З кінцем минушого року було в библиотеці 12,098 діл в 18,118 томах, а в архиві до 1250 кодексів и до 15000 листків в 53 великих картонах. Библиотека богата особливо „in slaviciis“; а архив знов в памятники всякого роду по полудневославянській исторії и лите-ратурі.

Академия міститься досі в „народнім домі“, а хоч там має ще досить місця, академия повзяла мисль, по-

будувати для себе особний дім. И в сім ділі підпоміг Вспки. О. Строссемаер даруючи в р. 1875 40000 зр. а. в. в готовизні, в надії, що и край и Загреб и всей народ допоможе академії. Академія всі приготовлена до сего починила, Загреб даровав її руїни, що при торговиці Зринського, край 80000 зр. запомоги, и тепер есть надія, що академія розпочне швидко будову свого дому.

Отсе короткий начерк заснованя и діяльности „jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“ за перших десять її років. А що сей труд академії достаточпо плодний, те признасть всякий, хто розглянеться по просвітній атмосфері полуднево славянського народа, серед котрої їх заклад жие, як и по духових та и грошевих средствах, котрими вона завідує. Ми скажемо тільки, що дай Боже, щоб и наші товариства народні також так розвивалися и в духовім и в материяльнім взгляді, як jugoslavenska akademija!

(Після *Ljetopisu jugoslav. akad. znan. i umjet.*
подав

І. Григорович.)

ИСТОРИЧНІ СВДОЦТВА

про співанє и пісні славянських народів.

(Перша часть розправи В. Ягича: „*Gradja za slovinski narodni poeziju*“ вміщеної в Rad-i jugoslav. akadem.)

I.

(Поняте пісні. Найстарші славянські пісні були духовні та обрядові. Сила народніх пісень у Славян.)

Появленє пісні тісно вяжеться з появленєм мови. Можна б сказати, що як нема народа без свого язика, так нема его и без своєї поезії. Перші звуки, що прорвалися крізь людські уста яко почин мови, були заразом и першою піснею. Таємничий процес настаня людської мови стояв чоловіка тільки переміни, що перші слова в ненавиклім усі звучали як найвисша поезія. Спершу отже говорити а співати було одно и те саме, як н. пр. у співучої птиці спів що найменше в ограниченій мірі служить средством вспільного порозуміваня. В язиках ще й досі єсть досить слідів колишнєї

висшої звязи між сим, що ми тепер розріжняємо: говорити а співати. Той самий часівник, що в однім індоєвропейським язичі значить співати, часто вживається в другім в значеню говорити, и на виворіт. На пр. часівник, котрим Грек співати ($\acute{\alpha}\sigma\acute{\iota}\delta\omega$ або $\acute{\alpha}\Gamma\epsilon\acute{\iota}\delta\omega$) виражає, однаковий з санскритським часівником говореня ($va-d\acute{a}mi$), котрий в литовським має значене: звати ($va-dinti$), а в словенським: $vikati$ (вадити старослав. = сварити на кого). А часівник, котрим ми нині „говоримо“ — славянські племена одні „говорять“ (всхідні и полудневі), другі „мовлять“ (північно-західні) — виражав: гомін, кликанє, а в санскритським язичі: в голос звіщати ($partic\acute{i}p. j\acute{u}gova\acute{n}as$ = обвіщаючи, оголошаючи, від кореня gu), славити. Що в хорватським язичі голуб або горлиця „ $gu\acute{b}e$ “ (корінь $g\acute{u}lk$), те в угорських Словенців в загалі люде „ $go\acute{b}aju$ “ (замість нашого часівника: говорять), та и в великоруським здибаємо провінціоналізм голчать попри звичайнім говоріть, н. пр. приході ко мнѣ голчать (в тверській губернії) значить: приходи до мене поговоримо або по словенськи „ $rogo\acute{b}emo$ “.

Як же ж пісня яко сильнійша потенція говореня піднялася на свій висший ступень, обняла себе в вузший круг значеня: співанє відділилося від говореня. Але між індоєвропейськими язиками нема єдності в виражаню значеня: співати и пісня. Тільки оба азійські члени (санскрит и зенд) зовсім сходяться в коріню $g\acute{a}$, звідкіля $g\acute{a}th\acute{a}$ = пісня, в решті нема согласу. Отсей корінь єсть на пр. в сербським в ограниченім

значеню в „татати“ (= ворожити), и по своїй подібності в латинським слові одного значеня: *va't'es*. Тимчасом латинське *ca'ne're*, котре декотрі виводять з *ca's'ne're* (зр. *car'men* замість *ca's'men*), та виводять звязъ з санскрит. корінем: *ca'n's* (зр. *Pott, Etym. Wörterb. Nr. 715*), инші від коріня *ka'n* (зр. *καλάω* = звучати *Curtius Grundz. IV. Aufg. 140*) а звідтіля чо по своїй подібності и німецьке *Hahn* (гот. *hanan* = когут) — стоить так само особняком, як и німецьке *singen* (голиць. *siggyan*) и т. д. Між Славянами а Литовцями ще більше нема єдності; вони не знають славянського *п'к'ти* (співати), а ми їх *gědōti* (*praes. gědū* — *gědmī*). Було б, розуміється, хибно и виворотно, жодиб ми звідтіля виводити хотіли, що индоевропейські народи не вміли й співати, як були ще в купі. Сему перечеить вже и язик, доказуючий, що єсть часівний, означаючі співане, всі давнєзні старі снаги, та и в инших язиках можна їх слід знайти, тільки не в значеню співу але голосу, звука, режону, покликку, мови. Тай сказав би я, що сей несоглас язиків не зовсім без причини. Він показує по моїй думці, що в сю давнєзну индоевропейську добу пісня ще не переступила першої стадії свого розвою, як язик так и пісня вважалася вєспільним даром всіх и вєякого та власне для того не виношено її яко щось осібного або незвичайного, котре б звертало на себе увагу чоловіка на стілько, щоб на означене того незвичайного треба було установити инший вираз. Як в природі милиони найрізномроднійших звуків в одну велику гармонію зливаються,

так и праотці споріднених великих народів індоєвропейських в безжурній простоті своїм словом зверталися до обожаної природи, котра їм оказувалася то доброю то страшною, за про що и їх слова були то повні супокою та веселости, то журливости та боязни. Ніхто їх не вчив, якою мовою треба служити, ще ж бо не було ні співаків, ні уложених пісень, але всякий співав, як хто знав, під непосредним впливом природи, чоловіка оточуючої.

Ми ще й тепер дещо виобразити собі можемо, якими то піснями рід наших праотців веселився та радовався, молив та поклонявся обожаній природі; бо нам переховався зза тисячу літ давнешній образець славоспівів в молитвах индійського роду, котрий ще тоді, коли ці пісні в устах народа жили, не дуже так далеко в поступі поступив та може на хвилю послужити заступником цілого роду, як в поезії *paris pro toto*.

В индійським зборникови святого знання (*vēda* зр. чеське: *věda*), що переховався в троякім виді, яко зборник гимнів або пісень в загалі (*ṛc* значить: пісня, стих, зр. *рієс* — *рльь*, санскр. корінь *ar* = слав. *рек*, звідкіля *ṛc-vēda* після законів индійської фонетики *rgvēda* або після виговору Європейця, котрий не вміє вимовити славянської самогласної *r*: *rigvēda*), а відтак яко зборник стихів призначених на служебні співи (*sāman*, звідкіля *sānavēda*) и яко зборник формул, назнаменованих обрядами жертвними (*jagjus*, звідкіля *jagjrvēda*) обіймає пісні, то єсть молитви и співи, в котрих дух индійського чоловіка виразив свої рефлексії про *небо*

(*varuna* = οὐρανός), про *світ* (*mitra*, що декотрі толкують = слав. мїрѣ), про *огонь* (*agni*), про *сонце* (*surja*, зр. литовське *saule*, слав. сѣльнїцѣ и сербський предметівник *сур*), про *зору* (*uśas* = лат. *auroga*, литовське *aušra*), про *ніч* (*rātrī*), про *вітер* (*vāta*, зр. литов. *vėjas*, слав. вѣтрѣ), про *тучи* и їх викликувачів (*gudra* и *marut*), про *матір землю* (*prthivī*, зр. слав. слово *плѣть*) и т. д. Все то заразом зъявиска природні и сили небесні и боги; индийська релігія тодішнїї доби ще не знала урядженої держави небесної з незлічимими богами и богинями, а властиво славляться в тих піснях *всі боги* (*visvêdêvâs*), а навпїсля могуті *Індри* (*sansk. indra* може бути споріднений з словенським приложником *jedar*, старослав. ѡдрѣ). Як сказано, можна бодай з потреби декотрі, найстарші гимни индийської „віди“ вважати виразом не тільки индийського, але в загалї индоевропейського духа, — хоч и не дасться затаїти передовсім відтінок могуті индийської природи. Маємо ж всю надію, що через порівнюючу науку швидко дослідиться, котрі з тих гимнів найблизші старим индоевропейським взорам.

Перенесімося багато сотень, а хочби и тисячу літ назад в ті часи, коли славянський рід становив віддільну цілість. Та коли б то нам знатя, як славянські праотці з своїми богами розмовлялися, які пісні їм співали, які жертви приносили! Намість гимнів, котрих на сотні знайдеться в *Rg veda*, остався тут оден и єдиний давнєзний свідок, самісеньке слово: *пльти, пльств*. А хоч то и як мало, то всеж и те свідощтво

дещо значить. Против попередю згаданого несогласу индоевропейських язиків в виразах співане, всі славянські племена уживають и від давна уживали оден и той самий часівник „пѣти“ — співати, оден и той самий суцник пісня (пѣснь). Ся сходність, сей соглас и єдність в слові доказує по мой мисли бодай те, що наші праотці в часі своєї рідної єдности поняте пісні дальше розвили, докладнійше означили та присвоїли. Пісня перестала бути обявом тільки самих єдиниць, вона здобула собі тепер значене суспільне, зайняла певне місце в родині и громаді яко єдиний фактор народнєго житя. Після самого слова годі гаразд осудити, які то твори були сі перші славянські пісні, але вже єдність слова свідчить, що так означене появлене носило на собі досить ознаків єдности, воно вже досить ясно відділилося з цілої маси инших появлень народнєго житя яко щось осібного, щось в собі єдиноґо. Слово пісня єсть давного утвору, таких утворів в славянських язиках нема багацько*); та вже то доказує, що єго настанє падає в ранню добу славянської народнєї єдности. Єго корінь по своїй подібности єсть „*ни*“, котрий означав звук голося, що видко ще в словах: *писк*, *пищати*, *пискотіти*, *пищаль*, в хорват. *pisak*, *pisikal*, *piščalo* и т. д. Звідтіля легко вивести, що *пѣснь* спершу, як и часівник *пѣти* (*pjevati*, *pojati*), означу-

*) Треба згадати, що попри *пѣснь* єсть ще однаково утворене слово *баснь* (басня); и значеня обох сих слів дуже собі близькі, що доказує чеське *basník* = сербське *пјесник* (співака). *Прим. авт.*

вали самий спів (cantus), як отсе в нашу добу співанку, ліричну співанку. Так отже ж найперші славянські „пiснi“ були співанки, гимни, молитви, як ото були в старій Инді и що тямиться або бодай чувствується також у инших членів великої индоевропейської родини. З сею теорією сходиться вповні фактичне значенє слова *пiсня* по найстарших прикладах. Тільки ліричні пiснi були в найстаршу добу *пiснями* *par excellence*, а все инше звалось: то „повість“, то *оповiданє* (*skazanie*) и т. д. В написях збiрника кралидворського зветься тільки лірична часть „*piesni*“; а в написях историчних пiсень сєго виразу нема.*) „Вiщий“ Боян, митичний представитель южноруської народнєї поезиї, не складав своїх „повістей“ по „былинамъ“ (бувальщині), але по своїм „замышлению“ (замислі), виславляючи на многострунній кобзі славу кнiвських та южноруських князів; за про тее ж то и було его складанє „*пiснею*“, стоячи оттак на роздорожю епоса и лирики, як отсе тепер малоруські думи. Але співака „слова“ про полк

*) В чеськім язичі часівник *pieti* вийшов з уживаня и вживається тільки сполучений з *pievati*. З тої пори вирази *pieti* и *pieenie* прибрали значенє церковне, виражаючи церковну рецитацию, спів. *Liřeček* наводить добрий приклад з р. 1421.: *pieti budu jasnym hlaholem toto pieenie: kristus hospodin* и т. д. *pakli chtieti pievati, ale takto zpievajte* (Königinhof. Handschrift 79). В провинциональнім диалекті хорватського язика витиснений також простий часівник *peti* сполученим: *porévati*, *zvidki* и *porévka*.

Прим. авт.

Игорів, не цохваляв такого превисокого полету Бояного, но его епічне оповіданє мусить бути вірне „по былинамъ“ т. е. як воно дійсно було.

Не хотячи віддалятися від историчнєго тла, не можемо глибоко впускатися в розмислюване про найстарші славянські *пiснi*. Тільки ще дві три черти про язик. Постоянний приложник „віщий“, котрим характеризується Боян — а тая вся признака то не була одна особистість, як то опісля побачимо — показує, що в праславянську добу співаки суспільности мали значене ворожбита, многознавця, чарівника и пророка. Поперед витолкована звязь хорватського часівника *gatai* з индійським значенем співати свідчить про те, що обожане, котре у всякій религії ролю відграє, прийняло вид співацький. Нема сумніву, що и сею функцією займався священник, котрий в старослав. язичі носить назву „жрьць“ від часівника „жрькти“, то треба сказати після первітного значеня: хвалитель, славитель — в литовським ще й тепер „girtii“ значить: славити, — славянські отже жрьци були *par excellence* славители богів, їх „жрьтвы“ залежали в співаню слави богам, до котрого прилучувалося и дароване, предсказуване. З всєго того дається виводити духовний (єрархичний) характер найстарших славянських *пiсень*: вони були співанками в славу богів, співаними ким з старшини роду, котрий заразом був и жрьць цілого роду, а опісля осібною верствою людей — співаками — жрецами.

Але єрархичною функцією ще не вичерпане понятє *пiснi*. Друга важна задача „пiснi“ була *обрядова*

(ритуальна), про котру можемо досить вірно судити після теперішнього життя народної славянської поезії. Як всюди, де тільки переховалася старовина, так и в нас нема народнього звичаю без пісень и то особних пісень, котрі дійсно сёму звичаєви-обрядови годяться: так, можемо сказати, и в давні, передисторичні часи простодушне, правильно повертаючися життя славянських народів наскрізь було переняте піснею; при всякім случаю (оказі) бувало аби гості угощалися в хаті, бувало аби яке діло робилося по за хатою, народ знав обявити свої добре відомі, старі пісні, котрі оттам годилися після давної традиції, без котрих сей обряд або звичай не був би зуповний. Тільки що давніше всякий народній обряд або звичай відбувався далеко правильніше и повніше, з твердим сповнюванем, як отсе тепер. Особливо що до пісень, то нема сумніву, що межи обрядом чи звичаєм а піснею, або так сказати між его змістом а тим, що співалося до сёго обряду, була звязь, котрої тепер або вже зовсім нема або ми її не бачимо, бо затемнена, або звичай-обряд змінився або пісня запропала. Наконєць спімну и про тее словом, як би то несправедливо було, коли б ми далися увести письменним оповіданям, після котрих не співано, хіба тільки в часі розузданої веселости, а все тее більше и більше устає правом теперішнього „культурного“ життя. Як же ж дорого! А хоч старі письменні свідоцтва и не говорять про народню пісню хіба тільки з погордою, то все ж ми знаємо, що то пристрастні свідки, то всё без виімки оскаржителі, а хто оскар-

жує, той не хвалить. Після духа часу в середовіччю не було що хвалити в народніх піснях; тее, що з нашого становища на всяку честь заслугує, в стару добу що найбільше на силу зносилося, и *potest sustineri* — то була найбільша концесія, котру раз римська курия дала отсим середовічнім йокуляторам, що співали епічні пісні и побожні легенди. А на котрий народній звичай поглядали от-так обоятно, як ото кажуть *potest sustineri*, тоді середовічні літописці не знаходили причини, з особна про таку річ говорити. З свідоцтва отже, котрі нам лишила старовина, отримуємо тільки дуже неповний майже всюди негативний образ — а повернути его на позитивну сторону, поповнити и оживити то єсть задача не дуже тяжка нашого часу. Тут в тее я не вдаюся, мені ж бо головно о те ходить, зібрати тільки свідоцтва, щоб представити борбу народнєї поезії про своє екзистованє з новими факторами: християнством и просвітою, щоб посхватувати мов в одно огнище сі искри, котрі порозмітало зіткненє и удар старих звичаїв з новими ідеями. То не самісенький антикварський интерес, що маю перед очима; мені здається, що на сій дорозі можна б дещо вияснити, и историчній виклад буде и тут по моїй мисли не без результатів.

В славу співучої сили славянських народів було написано вже багато панелірик. Кому не відоме одушевленє до славянської народнєї поезії палкого співаки *Slavy dsege* або его даровитого приятеля Штура? Я не хочу відновляти отгуг его похвал, хочу

тільки піднести незаперечений результат порівнятельної етнографії, що и чужосторонці так добре тепер як вже и колись признали славянському членови индоевропейської родини, незвичайний нахил до поезії. Особливо важні свідочтва про сі краї, де славянську народність оточують иннородні племена а вирівнують не само по собі аж преситися. Власне на таких місцях, після одноголосного свідочтва етнографів, одушевляє Славянин богацтвом своєї поетичности всякого сусіда. Більше таких свідочств знайде читальник в додатку до Колларевої *slavy deese* до 48 сонету першої книжки, а и в нас покійний Враз охочо займався отсим питанням (зр. *opasku k Djuhabijama II. 37.*). Я наведу з найновіших часів одного свідка, котрий тим більше значить, що не має ні трохи нахилу до похвади. *Andree* в своїм етнографичнім описі Лужичан (*Wendische Wanderstudien, Stuttgart 1874, 73* и сл.) не пропускає спосібности, де тільки може говорити на зневагу того посліднього останку Славянства в північнозахідній Германії, де тільки може уцішнути сіромахів Лужичан-Сербів, як далеко по заду осталися вони в порівнаню з їх панамі Німцями. Та всеж и він хвалить їх добру и веселу вдачу: „Auf den Jahrmärkten ist es eine wahre Freude das heitere, lebendige und oft ausgelassene Treiben der Jungen und Alten zu betrachten, und jede Hochzeit, jede Kindertaufe, jede Kirchmess, jeder Tanzabend in kretscham (коршма) zeugt von dieser Harmlosigkeit. Den klarsten Beweis dafür liefern die Lieder selbst... in ihren Lie-

dern finden wir fast durchgängig den lebhaftesten und unzweideutigsten Ausdruck eines fröhlichen Leichtsinns, einer unverilgbaren guten Laune im Gegensatz zur derben und treuherzigen Gemüthlichkeit der Deutschen.“ Andree не хотячи потверджує те саме, що дві сотні років перед ним було сказано про Лужичан в якійсь латинській книжці (*De Serbis Venedorum natione vulgo dictis die Wenden, Wittenbergae 1675*): „Constat illos xenodochia praecipue diebus festis frequentare ibidemque poculo hilaritatis exhausto pro ratione temporis hymnos sacros ex iisque maxime quae symbolum apostolicum spectant exercere, post juniores jubilando, ovando, vociferando, choreisque ducendis ad satietatem, nolo dicere insaniam usque totam fere noctem consumere.“

Оповідане чужосторонців виводить на видівню незвичайний нахил славянських племен до пісні, яку глибоко в характері узаasadнену черту, яко старовину, котра в нашім часі на багато місцях майже уже на сконі. Хто не знає, що народ в загалі сильно консервативний, котрому тяжко приходить розставатися з своїми звичаями! Особливо про славянські племена можна повним правом сказати, що вони до деяких своїх звичаїв привязані до роспуки. Легко оттак було би нам розумувати: все, и майже всё, що ото недавно або саме в наші часи доглянули етнографи, походить з старовини, котрої початок вік не тямить. Задовольнимося описами теперішнього стану славянської народнєї поезії, та скажемо: оттак подібно було в

Славян вже багато сотень літ вперед. Хто би так розумував, недалеко би відійшов від правди. Бо як почнеш чужоземцями, н. пр. вченому Німцеві (*experto crede Ruperto*), подрібно оповідати про теперішних сербських або южноруських сліпців, про їх рецитацію або співане народніх пісень, про загально народне понятє, що то таке народня пісня и співака, він перенесеться мислями в свою Германську старовину в сі давнезні часи, коли и Німці по словах Йордана: „*majorum facta modulationibus citharisque canebant*“. Так ото вірний опис теперішнього стану славянської народньої поезії в очах вислідувача Германської старовини набирає значене цікавого коментаря до сих историчних черт, котрі переховалися про колишню народню поезию у них. Отсим то роз'ясняється отсей великий интерес, котрий братя Грими оказували до всяких появів славянської народньої поезії. Але ся незвичайна обставина, що у Славян то за про великий консерватизм, то за про повільний поступ в культурі незвичайно багато старовини аж до наших часів переховалося, не може нас ніяким чином увільнити від того обовязку, щоб и ми вглянули в свою славянську минувшість та запиталися: як далеко сягають свідощтва и потвердження минувшости про теперішню поетичність славянських племен? що минувшість в загалі говорить про славянську народню поезию и співане народніх пісень?

Материяли до розвязаня отаких питань знайде читальник в отсій мой розправі. Порозкидане де що

було про теє вже говорене, але ще в одну цілість не зібране не звертало на себе ще належитої уваги. И сему оттут недостає ще багато дечого до повности, та я сподіваюся, що хто схоче слідити и читати, в отсих уступах знайде дещо нового. Збірка сих матеріялів товаришила мені через кілька років по при всяких слідженнях; та хоч результат и так не відновідає ні трудови ні часови, то слідує з відсіля хоч те, що по багато старовинах, по багато літописях, по багато записках спровола слідити було треба.

II.

(Церков старається пісні народні замінити церковними. Кирілейсон. Закази народніх забав и співів. Підмадуване церковних текстів народнім мотивам. Вигублюване всяких народніх звичаїв а через те и пісень.)

З минувшости народнїї славянської поезії єсть дуже мало свідоцтв, але ми не дивуємося сему, знаючи, що через ціле середновіче до недавна панував такий спосіб мислення, що то не годиться на яв виводити простонароднєго життя. А що про него замічено, те носить на собі прикмету случайности; а понайбільше разив очи побожного писця який звичай нехристиянський, котрий и догани и заказу був гідний. Головну ролю в тім відгравала церков яко власть, котра піклувалася всяким обьявом духовного життя народів. За про те ж то добре буде найперше побачити, як обьявлялося старане церкви, щоб всяким поганським звичаям конець положити, між котрими мабуть и народні пісні

не на останньому місці стояли. Церков ухиляла співа-
не народніх пісень то виразними наказами, то припо-
ручуванем співання историчних, богу угодних пісень
або річей. В середновічю, особливо з самого початку
як тільки було введене християнство, найзнаменитша
пісня або молитва, що церков народови припоручала,
була: киріе елейсон. Про те говоритья всюди
в исторії славянських народів. Thietmar мерсе-
бурзький розказує про лужицьких Сербів ось таку
причину. Єго попередник на єпископськїм стільці
„Boso“ — ut sibi commissos eos facilius instrueret,
sclavonica scripserat verba et eos kirieleison
cantare rogavit, exponens eis huius utilitatem. (Mon.
Germ. Script. III. 755.) Розуміється, що тут виразно
не сказано, що побожний владика припоручаючи спі-
вати киріелейсон*) заразом відклоняв від співання
світських пісень, про котрі Тетмарови байдуже було.
Але нова співанка киріелейсон не була народови
зрозумілою и для того те, як Тетмар додає: „vesordes

*) З початку не тільки що припоручовано, щоб
народ не що инше а тільки „киріелейсон“ співав, але
впріст наказувалося и дальше що до того додавати; зр.
Hoffmann von Fallersleben, Geschichte des deutschen
Kirchenliedes 1861, 9 и слід. Але після слів „sclavo-
nica scripserat verba“ в Тетмара можна здогадуватися,
що ревний Босо що небудь до того додав, може й
перевід отсих слів: „Christe gnade kirieleison und die
Heiligen alle helfet uns, kirieleison“.

(Пр. авт.)

hoc in malum irrisione mutabant ukrivolsa“ (т. є. по лужицькосербськи: w krij wólša), додаючи з кепкованем: „sic locutus est Boso“. На інших місцях читаємо, як уже дійсно співалася отся церквою припоручена співанка. В різних істориків або літописців частійше згадується, як нарід співав киріе елейсон після чеської вимови: krleš krlešn. Як вводили урочисто першого пражського владика Детмара, що був з Саксонії але „sclavonicam perfecte linguam sciebat“, співав князь и вельможі (може задля гостей Німців, що нового владика супроводжали) німецькі стихи*): „Christe Keinado, Kirie eleison, und die haliegen alle helfuent unse „Kyrie eleison“, а простий народ чеський (simpliciores autem et idiotae) покликував: Kerlessu (Cosmas I. 2—3.). Або як тільки показався нове вибранний князь, народ кликав в знак утіхи: Kirlesu (id. I. 42). В загалі пісня киріелейсон зветься „cantilena dulcis“ (Cosmas II. 14), котру при нагоді всякого святкованя співали (зр. Cosm. II. 4, 27). В тринадцятім віці намість звичайного слова: „Krlešu“ здибаємо вже перший стих званої стародавньої чеської співанки: „hospodine pomiluj ny“, як в р. 1249, коли вводили в церков Венцеслава I.: populo ac nobilibus terrae, qui tunc aderant, hospodine pomiluy ny resonantibus. (Dobrovsky Gesch. der böhm. Spr. 79.) Не треба

*) Сі німецькі слова були в сю добу по Германії дуже розповсюднені, зр.: Hoffmann v. Fallersleben Gesch. d. deut. Kirchenliedes 1861., 39 и слід.

однакож гадати, що всюди, де тільки згадується киріе елейсон або *krleš*, вже тая пісня и зрозумілою була, котру в 13. віці св. Войтехови привлащували. Товмач Козми повідає під р. 1260, що Чехи в битві, де Отокар Белею овладав, з цілої сили співали пісню св. Войтеха: *Bohemi valido in coelum clamore excitato, canentes hymnum a S. Adalberto editum, quod populus singulis diebus dominicis et aliis festivitatibus ad processionem cantat etc.* (Mon. Germ. Script. IX. 186). По моїй мисли поперед наведене місце Козмине, де вже за першого пражського владика згадується про співане *krleša*, не противилобся тому, якоби Войтех був составителем пісні: *hosprodine pomiluj ny*, коли б нас деякі уваги не спонукували, сій стародавній традиції историчню стійність приписувати. Бо співане *krleša* и в Чехів було довший час без текста яко відповідь простого народа на тексти співані священством в язиці латинським*). Составителем сеї співанки не буде и Методий, як отсе декотрі гадали, бо він дійсно х^ріє поставив замість господи або *gospodí*, а не замість: *gospodine* або *gospodine*. Вжеж бо Добровський примітив в тексті пісні деякі сліди церковно славян-

*) Вже Шембера, як сам опісля спостеріг, виповів тую саму мисль (*Dějiny řeči a literatury české, vyd. třetí 1872, 51.*). Що співане дійсно довгі часи ограничалося на самі слова: „киріе елейсон“, те багато свідощтвами доказано в книзі Гоффмана.

(Пр. авт.)

ської фразеології (pomiluj, spas, mir, або veu mir). Так „krleš“, як и „hospodine pomiluj ny“ або польська „bogarodzica“ були заєдно боевими піснями, котрими християнські воєвники замінили колишнє своє поганське da b o r u j e *): nostri in ereptione integrius gaudentes kirieleison canunt (Thietmar), ut primum castra visis agnovere tentoriis, alta voce per kirieleison socios convocantes hostes effugarunt (Thietmar, Bielowski mon. pol. I, 258, 271.). В битві між Рудольфом а Отокарем 1278 співали Чехи, як згадує німецький писець, „gospodina pomiloi do“, а сказати б: „gospodine pomiluj ny“. **) Се правило відноситься до всіх історичних народів. И Княне, як пише руський літописець, знайшовши князя Изяслава зраненого, збідися коло него, взяли его на руки та з радости кликади: „кирелейсон“ (взехитиша и руками своими съ радостью яко царя и князя своего и такъ възваша „кирелейсонъ“ вси полци радующеся. Полн. Собр. Л. II. 64, г. 1151), и як в р. 1151 переносили св. мощи народних мучеників Бориса и Гліба, то по словах церковного

*) da b o r u j e означає боеву музику.

(Пр. перекл.)

**) Diesen ruof heben an :

Sant Marî muoter unde meit

Al unsriu not sî dir gekleit.

Die Beheim ouch riefen so :

Gospodine pomiloi do. (Pez, Script. rerum Austr. III. col. 149).

(Пр. авт.)

историка Макария *) „народъ на протяженіи всего пути взывалъ киріе елейсонъ“. Для того казав Володимир Мономах в своїм поученю синів: аще и на кони їздяче... аще инѣхъ молитвъ не оумѣете мовити, а господи помилуи зовѣте беспрестани втайнѣ, та бо есть молитва всѣхъ лѣпши, нежели мыслити безлѣпню їздя. И про Поляків згадує руський літописець під р. 1249, що идучи на Василька співали**) „керълешь“: Видѣвъ же Даниль Ляхы крѣпко идуща на Василка, керълешь поюща... П. С. Л. II. 183. В полудневих Славян, а особливо в Хорватів, не бувало

*) Исторія русской церкви, II. изд. С. Пб. 1868. II. 232. З відсіля ще не можна виводити, що в сю добу в руській церкві співано грецькі пісні. Ще наведу приклад, котрий доказує, що и Греки співали так само свое киріе елейсон, коли ім треба було: то видко з отсих слів в Carmina Graeca medii aevi ed. Wagner 53:

πέμπει σεισμόν με τὴν βοή, ὁ κόσμος σκοτεινάζει,
ἀπὸ τὸν φόβον ὁ λαὸς τὸ «κύριε ἐλέησον» κράζει.

(Пр. авт.)

**) А в польській „Bogardzic-i“ свідчить між иншим отсей приклад. В книжці „Albertus z woyny“ (в Кракові 1613 печатаній, а перепечатаній И. И. Крашевським р. 1843 в книжці: Pomniki do historii obyczajów w Polsce z XVI i XVII wieku) питається xiądz:

Wzdyć ten dawny a święty obyczaj chowają,
że o Bogardzicy przy bitwie spiewają,
tak to bywało w Polsce po przyięciu wiary,
mnie to ieszcze powiedal pomnę ociec stary —

a Albertus відповідає:

інакше, хоч я до того не маю ні одного свідка під рукою *). В середновічній літературі дістала особне імя отся верства церковнонабожних пісень, котрі завсіди закінчалися словами киріелейсон. Такі пісні мала не тільки німецька але и славянська література, на пр. чеська **).

Попрі припоручуваню співати „солодку“ пісню „киріе елейсон“ являються всякі закази світських пі-

Już dziś o nieu niestychać, babom ią oddali,
W imie boże, iałmużny aby nie dawali.
Było by smiechu dosyć, ktoby wiodł do tego,
spiewać Bogarodzicę czasu woiennego.

Єсть одна казка, неначеб то вже св. Войтех (Adalbert) приказав, щоб в польскім войску співали „Bogarodzico“, але то не автентична; зр. Roczniki towarzystwa poznańskiego I. str. 105. nota 8.

(Пр. авт.)

*) У Томи архидиякона сплетського знайшов я тільки, що одна гора звалася Киріелейсон: in rupibus montis Kirieleison appellati (сар. XVIII). То подібно оттак само названо, як отсе місце в попа Дуклянина (сар. XXXIII), що божа милость від того називається, що батько, як син на него кинувся, кричав: боже помилуй, боже помилуй.

**) Зр. Grimm verm. Schriften IV. 338, V. 142—143; Koberstein Grundriss der Gesch. der d. National-literatur I. 81; Koch E. E. Geschichte des Kirchenliedes, Stuttgart 1866. I. 88, 173 и слід. Šembera: Dějiny etc. 51—52. В німецькім така верства пісень звалася „leisen“, „leise“ и „kirleise“, зр. Hoffmann von Fallersleben 46. и слід. 71, 77.

(Прин. авт.)

сень. З безконечного ряду таких наказів пригадаємо тільки два-три, котрі більше до славянських народів відносяться. Найострійше, розуміється, такий почот за-казувано священникам: *clerici... mimis, histrionibus et jocularibus non intendant*, говорить одна устава синоду будимського з р. 1279, або те саме іншими словами на провинціональнім синоді польським з р. 1326: *clerici jocularibus, istrionibus, goliardio et buffonibus non intendant nullaque eis sub poena excommunicationis dona tribuant*, або, як кажеється в збірнику статутів Николи Трабу з р. 1420: *Clerici choreis et publicis spectaculis non intersint**). Ще докладнійше звучить наказ вратиславського бискупа Венцеслава р. 1415: *clerici in tabernis cantilenas mundanas turpes... non proferant neque cantent...* а не в довзі після того бискупа Конрада: *etiam ut (clerici) plausus manuum mere gentili vel cantilenas saeculares cantare non praesumant.**)*

*) Fabisz P. W., *Wiadomość o synodach*, Крґно 1861, 53, 65, 89. Паралельний наказ знаходиться в установі оломунецького собора з XV. столітя: *Nullus clericorum nostrae dioeceseos deinceps aliquid joculari seu histrioni imo ex nuptiis transmissio per quemcumque aliquid habere debeat seu possit.* (*Collectio synod. et statut.* ed. Arsenio Theod. Fassean, Rezii 1766.) Отсеїй наказ знаходиться вже в *decretum Gratiani*; его поновлюване по ріжних синодах доказує вже стілько, що були поводи на него покликатися.

***) Montbach, *Statuta synod. Vratisl. Vratislaviae* 1755. 40, 52.

Що в полудневих Славян, а особливо в далматинських Хорватів, доволі поводів було, щораз більше и більше заказувати священникам вчашати на народні забави, отже ж и співати пісні — те могли б ми здогадуватися, хочби й деяких таких заказів не було внесено в акти провінціональних синодів. В задарськiм синоді р. 1598 було заказано клерикам: *choreas vel privatas vel publicas praecipue nocturno tempore non exerceant* (Illyr. sacr. V. 147.), а скадарський собор, що був держаний р. 1679 за єпископа Доминика, установив: *Nemo (scil. з священників) choreis publicis intersit ac multo minus deposito habitu clericali ipse choreas ducat (= kolo vodi) et pedibus plaudat* (Illyr. sacr. VII. 30.). А коли тут під згаданими *choreas* вже тільки на силу и співане розуміти треба, то далеко яснійше споминається про співане народніх пісень яко річ заказану в постановах синода шибницького в р. 1569. Тут читаємо отсі постанови: *Clerici tabernas publicas et conventicula comessantium, in quibus potissimum cantantur pona sine ut vulgo dicitur, in propria vel aliena domo taxillorum, cartarum et quemcumque alium illicitum ludum evitare studeant.* А дальше: *Clerici, qui etiam cum lumine de noctu exeuntes cantaverint lascivas et amatorias cantilenas, quas matينات vocant, seu cantantibus se associaverint, carceri mancipabuntur.* Наконєць: *Clerici, qui obliiti decoris militiae, in qua sunt adscripti, ausi fuerint ire mascarati per civitatem aut mulieribus choreis et pompis interesse, per tres menses in carcerem*

aqua tantum et medico pane sustentandi condemnentur. (Illyr. sacr. IV. 483.) Коли оттут дві отсі останні установи відносяться де в чім до италянського городянського житя, то в першій вживається впрост вираз, котрий ясно свідчить, що се були пісні хорватські: тільки ж слово „*rolaznine*“ хибно напечатане и я не знаю, що воно властиво означає: чи *rolaznine* (= наше палазник*), чи *poskočnine* (підскоки!), чи *po nas nine*?

Сю річ оттут тільки про священників треба так розуміти, що церков передовсім про тее дбала, щоб її служителі уникали всього, що християнським приписам противиться; але за про те все ж таки и народови християнському не радо дозволяно повнити свої народні звичаї. Передовсім треба було конець положити більшому лиху, а ошієля вже постаратися про тее, щоб зовсім и корінь вирвати. Про народні пісні говоритья понайбільше тільки о стілько, о скілько вони перешкаджають відправі набоженьства, або оскверняють посвящені місця. Так ото в одній установі висше згаданого будимського собору говоритья оттак: *Prohibeant sacerdotes, sub poena excommunicationis, choreas in coemetariis vel in ecclesiis duci* (Helcel I. 373), а за владики Андрія Змаєвича в Барі згадується отсей синодальний заказ р. 1702: *Ludi et cantus non sacri inter ecclesiae septa non admittantur nec detestabilis saecularium toleretur abusus, sacramentum*

*) Палазник — або полазник на саме Воведение и перші дні по Різді и Новім році. (Пр. пер.)

Poenitentiae et Communionis ante ipsos fores ecclesiae cantationibus et salutationibus profanis praecedendi et subsequendi... (Illyr. Sacr. VII. 163). До обявлення отсих наказів нехай послужить звичай болгарський, про котрий братя Миладиновичі оттак говорять: Въ Струга предъ неколку години во големи-те празници хоро-то сѣ чинеше около църква-та, кжде сѣ виеха три хора: едно одъ девойки, друго одъ невѣсти, третью одъ юнаци (Милад. пѣсни, VI).

Не гадаю я, щоб я з отсих прикладів, котрих число значно збільшити можна, що найдобитнійше по-вибірав*); але вже з них докладно обявляється енергічне старанє церковної власти, повидирати бурян суевѣрства

*) Дуже поміг би нам той, хто б видав зборник церковних соборів всяких полудневославянських епископств. В синодальних установах єсть багато важного матеріалу до культурної исторії нашого народа. Ось два-три приклади.

Про народній одяг: В одній установі задарського синода з р. 1598 заказується ось що: *Militares etiam vestes, quas croaticas appellant, prorsus a choro nostro exulare iubemus, tum vero etiam ab omni cleri nostri usu, nisi cum peregre proficisci aut de civitate sive mari sive terra exire contigerit.* (Illyr. sacr. V. 144.)

Про народні забобони: *Magna est superstitio diabolica apud quosdam, qui cum matrimonia in ecclesia contrahunt cavent, ne per eandem portam exeant, per quam sunt ingressi. Id prohibeat parochus* (ibid.).

Про народній звичай стриженя: За Андрия Змаіча було установлено для священників - мисю-

з сердець свого стада, але завжди мов під попілом тліє іскра народніх звичаїв. Розгорніть попіл, а іскра пополам вибухне. Для того то вглядало бачне око церкви, и для того засуджувала неублаганою строгостью все, що її аж надто небезпечним здавалося. Її було за мало, щоб пісні народні в церкві не співалися, але страшно здавалося її призволити, побожні співанки в церкві у народнім язичі співати. Так на пр. в пражськїм синоді з р. 1406 наказано було співати в чеськїм язичі котру небудь церковну співанку окрім сих чотирох: *buoh všemohući (Výbor I. 322), hospodine pomiluj nŭ (ib. 27), Jezú Kriste ščedrŭ kněže (Výbor II. 21—24), svátŭ náš Václave (Výb. I. 521)*. Заказ оттак звучить: *Idem mandat d. Archiepiscopus, quod plebanŭ et ecclesiarum rectores in praedicationibus nuntient pro-*

нарів барської архієпископії: *Ne ritum primos tendendi capillos pueris puellisq̄e exercent.* (Илуг. Sacr. VII. 168.)

Про всяке ворожене и чароване говорить обширно в задарськїм соборі з р. 1598 в *Farratta V. 151. a.*

Про танець „коло“ коло церкви: *In festo nativitatis Domini cum duobus diebus sequentibus, Paschatis pariter cum duobus diebus sequentibus et Pentecoste omnino prohibemus saltationes praecipue apud ecclesias* (Илуг. Sacr. IV. 487).

Про звичай збиратися в церкві в часі „урога“ есть постанова синодальна за Змаевича (Илуг. sac. VII. 163), а приклад того подає *Schandtner III. 658.*

(Присл. авт.)

hibitas esse novas cantilenas omnes praeter Buch etc. Alias contra cantantes et canere permittentes per remedia juris punientur (Höfler, Concil. prag. 1862, 52. nr. 26). В році 1415 якийсь „Iacobus de Misa Bohemus theologus et pastor Pragensis“ дістав догану за те, що в его царстві знаходиться „multos spirituales et saeculares, qui credunt se salvari per angelos praedicando et cantilenas ab ecclesia non approbatas in ecclesiis, in foro et in tabernis cantando.“ (Hardt Concil. Const. 3.386.) Строгість и остророжність в Чехах з сторони католицизму була тим викликана, що гусити особливо плекали церковні співанки на народнім язичі. Треба отже було правовірних против невірних остерігати. Але за велика строгість, окрім того, що не видала ніякого плоду, наткнула ще й на критику непохваляючу, як отсе відко з отсеї примітки: *Cautio sancti Adalberti usque ad nostra tempora proprio linguagio mansit, quam ipse composuit, videlicet hospodine pomiluj ny etc., quam Bohemi homines temporibus nostris canunt et cantabunt usque ad voluntatem dei et non voluntatem hominum, qui bonas vulgares canciones prohibent, quae sunt ex lege dei, sanctis evangeliiis ac epistolis et prophetis et apostolicis dictis et non prohibent cantus meretricum, qui ad lasciviam et adulterium provocant**). Не дивуємося, що на констанцькім соборі 1417. чл. 17.

*) Отсю примітку наводить Фейфелк в *Altösch. Leiche, Lieder u. Sprüche* 643, зр. ще тогож *Königinhofer Hdschr.* 70 и слід. *Ueber altböhm. Vers- und Reimkunst*

заказані всі пісні „in praejudicium sacri concilii et virorum catholicorum cuiusque status, qui Wiclefitis obstiterunt et Husitis vel cantilenaе in commendationem Iohannis Hus et Hieronymi haereticorum condemnatorum“.

Де були красші обставини, там и церков не так строго поступала. На приклад Хорвати вимогли собі вже давно особливші права на вживане славянського языка в церкві. Так не соблазнявся и сам папа, коли его в р. 1177. привитали Хорвати славянським співом. Baronius пише про те: Exinde ceteras Dalmatiae insulas transcendentis in proxima dominica priusquam sol illucesceret ad civitatem Jaderae, quae sita est in capite Hungariae regni, eundem pontificem sanum et alacrem portaverunt. Et quoniam nondum quisquam Romanus pontifex civitatem ipsam intraverat, de novo ipsius papae adventu facta est in clero et populo illius loci communis laetitia et ineffabilis exultatio collaudantium et benedictium dominum. Itaque praeparato sibi de romano more albo caballo processionaliter duxerunt eum per mediam civitatem ad beatae Anastasiae maiorem ecclesiam, immensis laudibus et canticis resonantibus in eorum slavica lingua. Що оттут виразно „slavica lingua“ висказано, те на інших місцях само собою розуміть-

II. 295 op. 16.; Dobrowsky, Gesch. der böhm. Spr. u. Lit. 251. u. J. Jireček, Čas. Mat. Mor. V. 1873, 2. и слід. (Прин. авт.)

ся, як на пр.: як Paulus de Paulo в своїм меморіалі під р. 1408 каже про якусь велику церковну святочність, коли образ Богородиці и архангела Гавриїла носили *cum maxima solemnitate et comitata d. Archiepiscopo cum clero, rectoribus, militibus et nobilibus multis, civibus et forensibus ac popularibus, dominabus e feminis, puellis virginibus et maritatis cum magnis cantionibus ecclesiasticis et musicis instrumentis* ... (Schwandter III. 753). Хто б оттак нагодився та уложив историчну гимнологию Дальмації и Хорвації, той положив би велику заслугу около исторії літератури.

Про Польщу доказано вже, що вона з початку стояла під впливом чеської ерархії. Сліди чеського язика в историчній термінології польській очевидні та їх недавно сконстатував проф. Неринґ (*Archiv für slav. Philologie*, I. 78 и слід.) на підставі сліджень Миклошичевих. Найперші ж церковні пісні польські повстали або на взір чеських або були впрост переведені з чеського (зр. Jireček, *Č. Mat. Mor.* V. 1873, 3 и слід.). И так в Польщі вже вчасно народній язик знайшов певну пристань в церкві, ба, що більше, судячи після свідоцтв, церков була перша охоронительниця властивого польского язика. Уже в р. 1233 (?) були на однім польскім синоді висказані отчі важні установи*): *Statuimus, ut omnes ecclesiarum rectores*

*) Fabisz P. Wł., *Wiadomość o synodach*, Крґно 1861. стр. 29. В Гекля, можу сказати, сих постанов

seu plebani per universam dioecesim polonicae gentis constituti pro honore suarum ecclesiarum et ad laudem dominicam habeant scholas per licentiam dominicam statutas, non ponant teutonicam gentem ad regendum ipsas, nisi sint polonica lingua ad auctores exponendos pueris in latinum polonice informati... Statuimus insuper, ad conservationem et promotionem linguae polonicae: in singulis locis ecclesiarum cathedralium et conventualium et aliis quibuscunque locis non ponantur rectores scholarum, nisi linguam polonicam proprie sciant et possint pueris auctores exponere in polonica lingua. А на синоді р. 1285 було постановлено *):

під р. 1233 нема, але під р. 1253 згадуються отці права (Starodawne prawa polskiego pomniki I. 358), а під р. 1258 инша установа (ib 384.); зр. також ib. I. 403, и розправу про польські синоди Ябчинського: Prawodawstwo i prawa kościoła w Polsce в I томі Rocznika Poznańskiego 1860. В тім самім томі Rocznika знайде читальник гадку Яна Остророга про німецький язык в Польщі в 15 століттю стр. 279.

*) Ся установа була в інтересі церкви дуже часто и на багато місцях висказана. Ще про Польщу посвідчено словами 13. столітя, те саме говорять в 17 століттю отця роспись пибиницького владики: In omnibus ecclesiis parochialibus aliisque capellis diebus dominicis a sacerdote intellegibili voce coram populo dicatur illyrico sermone oratio dominica, salutatio Angelica, symbolum apostolicum, decalogus et confessio generalis juxta formulam in nostra cathedrali usitatam

ut omnes presbyteri singulis diebus dominicis intra missarum sollempnia dictum symbolum et oracionem dominicam et salutationem virginis gloriosae — loco sermonis exponere populo debeant in polonico... siqui autem adeo periti fuerint, exponant evangelium... Item statuimus, ut in omnibus ecclesiis nostrae prouinciae katedralis et conuentualibus hystoria beati Adalberti habeatur in scriptis et ab omnibus usitetur et cantetur (Helcel I. 383—384). Тут треба розуміти польську passio (мучеництво) св. Адальберга, котра в означені дні прилюдно в церкві народови співалася. (Відомо, що Бельовський I. 153 и слід. видав старий латинський текст одной Passio s. Adalperti saec. XI.) Паралельний приклад наведу з історії церкви силетської. Farlatti (I. 676) оповідає про життя св. Юрія отце: eamdem Slavonice scriptam in usu esse comperi atque in pretio apud Salonitanos, quippe haec in tres lectiones distributa singulis annis ex antiquissima consuetudine ipso die festo s. Georgii in templo Georgiano agri Salonitani pro suggestu ad populum canoro modulamine recitari solebat.

Коли церков, стараючися оттакими средствами підняти народ в вірі и побожности, достигла своєї цілі в офіціальних підвластних, щоб на службі божій пов-

(Илуг. Sacr. IV. 491.). Про пражську єпископню говорить про те вже статут з р. 1353. (Höfler, Conc. prag. nr. 1.), з р. 1355. (ib. nr. 2.) и т. д.

(Ир. авт.)

нилися церковні приписи, поступило її старане далше, щоб всё суспільне життя, що може більше противне духови християнської віри обявлялося, прогнане було з родни, з їх звичаїв, всё поганське — и, сказати б так, всё, що народне, що не було перейняте духом церковним. В тім змаганю церков західна перевишала всхідну, котра всеюди лекше годилася з місцевими прикметами та за таким абсолютним и универсальним панованем не уганялася, як її західна подруга *).

*) Не моя задача, впускатися в виводи відношень ерархії так всхідної як и західної до народа, щоб вияснити, котра з них своїм мисленем и чувством близше стояла до народа, а може загальним розвоєм и низше. Безсторонний вислідувач полудневославянської минушности знайде до того питання в историчних жерелах багато материялу. Образованому чоловікови нашого віку особливо любо, як може надібати оповідане, як без взгляду на віру декотрим святиням поклонялися так всходовики як и заходовики. З таких місць сияє відома толеранція релігійна нашого простого народа. — Тільки дві-три черті нехай буде міні дозволено оттут навести з 16—17 столітя, з котрих видно, яка була ріжниця між всхідним а західним священством тої доби в краях нашого народа. Бувший в половині 17 столітя барський архієпископ перевандрував теперішню Чорну Гору, Герцоговину и ще деякі краї, в котрих жили православні, та написав про тее звістку, котра переведена на латинське в томі VII. Farlatta стр. 128 и слід. уміщена. Образований Італіянець, дещо за дуже пересаджуючи, говорить про православних: *Nullus apud illos neque concionis neque christia-*

Я не знаходжу на славянським всході и полудневім всході, де есть всхідна церков, таких прикладів, яких вживала церков на заході, де католицизм панував, щоб зо сторони церкви намаганося ширити тексти церковні mezi

nae catecheseos usus, quapropter in pagis villisque integris vix unum reperies, qui orationem dominicam sciat et numerum praeseptorum divinae legis teneat, id quod vel ipsi presbyteri ignorant. Особливо займаюче отце: Eo ritu, quem hisce verbis designant: *Pojati sveto Mesta* (читай: *sveto maslo*), quod idem est ac canere sanctum oleum, nihil apud eos crebrius, nihil usitatus, nihil solemnus, neque solum id genus caerimoniae adhibeant infirmis, ut praescribit *Euchologium*, sed nulla aedificatur domus, nullae celebrantur nuptiae, nihil denique publicae privataeque laetitiae aut solemnitatis peragitur, quin huiusmodi caerimonia vel praecedat vel sequatur, eisdem plane verbis ac ritibus adhibitis, quibus extremae unctionis formula continetur (*Ulyr. Sacr. VII. 128*). Що оттут писатель дещо з посміхом оповідає, як про жеbrane православного священства взглядом церковних обрядів, то ми тому ні трохи не дивуємося, бо знаємо з историчних свідоцтв, що в 16. віці по декотрих сторонах католицької Далмації красше не було. На пр. де есть річ в р. 1564 про шибеницький церковний собор, розказується и те, що за про нещастя турецьке и убожество не можна ще на шибеницьку епископию розтягнути сього церковного припису, що священник не може оставати без „beneficium“, але кажеться, що багато священників оттам утримуються „arte piscatoria, navigationibus, mercaturis et artificibus“ (*Ulyr. Sacr. IV. 483*). Про релігійно интелектуальний стан сербських священників и сербського народа під

народ намість пісень народніх, піддаючи народіві співати їх після знаних мотивів народніх. Дуже виразний приклад сѣго переховався в лекціонарію загребського владыки Петретича, виданім р. 1651 в „nemškom Gradcu“. Тут заводиться кілька співанок, котрі „pastirom duhovnem i priprostomu ljuetvu po seleh hasnovite i potrebnе, vu negdašnjem vremene po jednom redovniku ježuitanskom spravljene“.

Тенденція ясно висказана отсими словами: „Ove prve i za ovemi prišestne porévke jesu ovde postavljene vu to ime, da se porevaju ne leprav vu cirkvah po svetkeh, pod mešami ali na procesjah od cirkve do cirkve putujući; nego i po delatnikeh, vu vsake fele mestah, rekši: na polje koseći, orjući, ženjući etc., na goricah kopajući, koleći etc., mesto navadneh negdašnjeh stareh poganskeh i sramotneh porevkib, kotere priprosti ljudi poimene „ženskoga spola“ gusto krat porevaju,

конецъ XVII. столітя есть деякі черти в подорожі по Туреччині протестанта Герлаха, котрий уложив та в сербськѣм перекладі подав д. Ч. Миятовичѣв в „Гласнику“ кни. XXXVI. стр. 209—213. Про стійність сеї розправи оттам не згадується, що Герлах и про Болгарів також некористоно судить. На стр. 515 каже на пр. що болгарський народ сѣго краю — т. е. низше Пловдива — не знае й отченаша. На стр. 524 згадує про школу монастирську св. Димитрія, в котрій вчать „бугарску мису“ (= службу б.) співати,

(Прит. авт.)

plešući, tancajući, delajući doma, vune, na polje, na goricah, sramotno se šaleći te druge ljudi, keh nazoči ne, ogovarajući i te takove grehe za šalu jemljući te za ništar držeći.“ Вже декотрі з пісень, що в сім додаткови знаходяться, показують правильний розмір и по при них наведений народній мотив, як: Ave maris stella (в перекладі: Zdrava zvezda morska) співати на ноту: Hranila devojka tri sive sokole etc.; O gloriosa domina (в перекладі: O ti gospa odičena) співати на ноту: Igralo kolo široko; Ave Maria (Zdrava budi Maria) на ноту: Posejal sam bažulek, posejal sem draga ljubica; пісня: Smiluj se mene o bože, на ноту: Lepo mi roje črni kos. В кінець побожний видавець додає ось ще що про ті співанки: „I to dosta budi ovde od porevkih pridaneh, kateremi se vnogi navuki vu sveteh evangeliomeh zaprti tomače i na razum daju i kateremi se od seh dob z voljum božjum, po menje poveč, od leta do leta budu vun pukale i trebile gore rečene nečiste i nespodobne porevke, dokle se strebe i zateru.“

Подібні приклади були и деінде*). Наприклад

*) В Германії роблено такі проби вже в 9. и 10. віці, напр: якийсь Otfrid (з IX. стол.) уложив евангеліє в стихи до співу: dum quondam sonus inutilium pulsaret aures quorundam probatissimorum virorum eorumque sanctitatem laicorum cantus inquietaree obscenus... partem evangeliorum theotiscs conscriberem, ut aliquantulum huius cantus lectioni ludum secularium vocum deleret. (Hoffmann vt Fallersleben 27.)

в якомось рукописнім латинсько - чеськім збірникові латинському гимнови „Gaudeamus pariter etc.“ приписує писатель: Cancio ista canitur sicut „elsska mila eliczko“ (Teifalik, altböhm. Vers- und Reimkuns: II. 294). В гуситські часи підроблювано тексти в дусі нової науки, лишаючи також мелодию попередю відомих пісень. Так ото про пісню „Slušit' Čechuom spominati“ виразно повідається: Zpíva se jako „ej nuž važme“ (Výbor II. 303).

Ще в сімнадцятім и минувшім століттю притримувалися сього звичаю народні стихотворці в Чехах и Моравіі. У так званих крамарів по малих місточках и селах продавали свої поетичні плоди за дуже низьку ціну (напр. по два крейцарі) між народ, а щоби сей їх фабрикат легше купця знайшов, приладжувано свої стихи до знаних народом мотивів, не завжди й зважаючи, чи розмір у повні годиться. Одну таку пісню: *Žadnej nemůž vysloviti etc.* кажеться співати після пісні: *V Praze na vojnu verbujou*; а иншу, що для побожних прочан в *Marja-Celj* призначена, кажеться, співати як: *vyrotla mně bílá růže, ja ji trhat nebudu, milovala jsem Venelička, víc milovat ne budu* и т. д. Зр. про тее цікаву розвідку Ф. Бартоша: *Paběrky sebrané na poli české poesie kramářské. Čas. Mor. Mat. III. 1871, 1. 1. и слід.*

Багато народніх пісень вязалося з деякими народними звичаями, против котрих воювала и церковна и світська власть. Вигублюване таких звичаїв вигублювало розуміється и пісню або, красше, підтинали.

її корінь. В р. 1366 заказується звичай, щоб клерики (священники) и миряне в середопістя (т. є. на провесні) не виносили бовванів в постаті смерті (*imagines in forma mortis*) на ріку, серед співів и музики (*cum rythmis et ludis superstitionis*), щоби їх там втопити и так обезпечитися, щоб на них смерть не прийшла. (Höfler C., *Concilia Pragensia* 11. nr. 5.) Звичай той топити М о р а н и иснував и після поновляних заказів, а фактично ще й тепер иснує, тільки її обрядова почесть була колись повнійше розвинена як тепер, пісні при тім співані були ріжнороднійші, змістом своїм багатші, як отсе ще й тепер зміркувати можна після теперішних останків*). М. Бальский записав в своїй хроніці з своєї доби початок пісні, котру співали, топлячи смерть:

Smieré się wije po płotu
szukający kłopotu.

А хто б то знав сказати, скільки народніх звичаїв вже загинуло а з ними и пісень співаних в отсю нагоду! Про декотрі, порівнюючи теперішність з минушстю, можна бодай стілько сказати, що їх остання загуба вже дуже близька. На приклад в середнім віці т. є. в 15—17 столітю, судячи після строного укору сучасних писателів, жив ще в повній силі поль-

*) О М о р а н і зр. Mannhardt Zeitschrift für die Mythologie IV. 387; Jireček Echtheit der könig. Handschrift 37. и слід. Wojcicki Historya lit. pol. I. 456.

(Пр. авт.)

ский народній звичай, що святковано в иванову ніч під иням Sobótki. Marcin z Urządowa, писатель польского „Herbarza“, 1562 оскаржується терпкими словами, що в иванівську ніч цілі села знайдеш на sobótkach, а назавтрі нема кому празник св. Ивана про християнськи прославити: „Przy ogniach niewiasty opasywały się bylicą (artemisia) i wieszaly na sobie, ognia krzesali deskami trąc jednie o drugie, tańczyli i spiewali pieśni*). Tamże śpiewają pieśni plugawe tańcząc a djabeł też skacze raduje się, że mu krzeszczyanie czynią modłę a chwale, a o miłego boga nie dbają, abowiem w dzień świętego Jana wieśniaków przy chwale miłego boga żadnego nie będzie a około sobótki wszyscy czynić rozmaite złości.“ (Wojcicki Gawędy III. 98.) Тим часом після найновішого розказу Кольберга отсей звичай тепер вже вигасає. Польский етнограф каже (Lud V. krakowskie 1, 296), що звичаю палити sobótki на границі шлезьській вже нема. Над Вислою и Пшемшою обходять сей звичай ще тільки десь-не-десь. В окрузі краківським и над границею польского королівства палать вогонь ще й тепер, а за Олкушем, Меховом и Скалміром на північ того вже нема. По Повислю ще денедє знайдеться. Найбільше обходять сей звичай,

*) Зр. отсі стихи в пісні „Swiatowa rozkosz“:
Więc y owe sobotki, ktore gdy pataia
rozmaite rozpusty przy ogniach działaja (Krasz.
pomn. 184). (Пр. авт.)

судячи після опису, в околиці Сандомирській (зр. Kolberg, Lud II. 108 и слід.), але пісні напечатані з тих околиць в Кольберга не дають можности звести їх в який людяний змісл. Очевидно то вже не ті „*plugawe pieśni*“, про котрі з докором говорить писатель 16. віка. Та й сам звичай тепер вже має на собі признаку досить невинної забави (танець дівчат в около вогню, співане пісень, и оквітчане вінками).

Ще строжше говорить про той празник у Россиян тої доби російська книга Стоглав *) — то сучасний вістник (род протоколів) про московський церковний собор з р. 1551. Там в 24 главі оттак судиться про руське святковане иванівської ночі: „збираються люде купами, жінки и дівчата, на нічне гуляне, на нечемні бесіди, на диявольські пісні и гульбу и на богомерзкі діла. Там иде обезчещене молодиць та осквернене дівчат. А як уже ніч на сході, біжать до ріки и з великим криком мов скажені купаються.“ З цілим правом руські археологи добачають в отсім описі згадку отсих „*игрищъ межи селы*“, про котрі вже Нестор говорить**), де бували також нічні сходини людей обоєго пола та там відбувалися рабунки дівчат, „со неюже кто совѣщасе ся“. Тепер удержується сей

*) Про Стоглавъ въ Макария Истор. русск. Церкви VII. 220 и слід.

**) Дуже бистроумну комбинацію про значене иванівського празника (Купайла) в звязи з индоевропейською митологією знайдеш в розправі Буслаєва

дразник ще особливо в Білорусів, де заховалося багато пісень, а між ними декотрі таємничого змісту, в котрих, порівнявши з тим, що в южній Русі співається, можна уложити досить багатий матеріал до роз'яснення того старинного обичаю *).

Так ото матеріали зібрані в однім краю дають поміч до обяснення народніх пісень и звичаїв иншого краю, в инших споріднених або сусідних племен або нарічій. Описами польских Sobótek з 16. віка краще коментуються теперішні білоруські пісні а ніж самі польські. Ще наведу цікаве оповідане, що знаходиться в однім зборникови русько-славянськім XVII. віка, як Бог покарав раз „дівичі Смоленські“ за таке святковане иванівської ночі; оповідане очевидно єсть „побожна побрехенька“, вигадана нароком на те, щоб народ

напечатаній в журналі „Русскій Вѣстникъ“ 1872 ч. 10. 668 и слід. И болгарський синодик згадує „вльшвенна и плодовъ влачєна и скврѣнаа таинства“ иванської ночі; зр. Hilferding Собор. Соч. I. 135.

*) Білоруські иванівські або купальні пісні знаходяться в зборнику Безсонова (Безсоновъ, бѣлорусскія пѣсни. М. 1871.), стр. 29—70 з багато обясненнями, котрим годі завсїди вірити; а відтак Шейна (Шейнъ, бѣлорусскія пѣсни. Сп. 1874.), 140—170. Южноруський звичай разом з піснями описаний в третім томі „Трудовъ етнографическо-статистической Экспедици въ югозадній край“, в зборнику „Народній дневник“ Сиб. 1872. 193—223.

(Пр. авт.)

поправити. Було то, — каже оповідане — не одалеки города Чернигова на широкім степу в поближу шляху. Зібралося багато жінок та дівчат на „бісове зборище“ в ночи, коли родиться „пресвітле сонце“, великий Иван Креститель, перший проповідник покаяня, котрому всяке сотворіне зраділо. А сі нещасниці були дияволом зведені. А Господь Бог хотів їх повернути на покаяне людей та післав до них св. великомученика Юра. Святитель явився та почав їх вмовляти, щоб покинули отсе бісоване, але не слухали того и висміяли святителя. Тоді прокляв він їх и вони в тій хвилі окаменіли, и ще нині на тім самім полі видко стоящі окаменілі люде на покаяне нам грішним, щоб ми так не робили, та не були осуджені на вічні муки *).

Отсим начерком закінчуємо оповідане про борбу народної поезії, про перепони, які її ставляли нові ідеї християнства и розвій просвіти. Сила одного або другого фактора не була всюди однакова. И дійсно славянські племена, скільки вони собі споріднені — не скажу однакі — в своїх природних власностях, наскладали в протягу віків свого историчного життя стілько всіляких слів до свого первісного иснування, що їх теперішний вид дуже ріжнородний, та й народня поезия не есть вже ніяким чином отакою одна-

*) Буслаевъ О. Историческіе очерки русской народ. словесности II. Спб. 1861. 14.

(Прим. авт.)

ковою у всіх Славян, як отсе часто здається неславянським историкам и етнографам, що тільки поверхи пливають, дивлячися на наше народне житя. Тим то поминаючи загальний погляд про славянську народню поезию приступаю зараз до кождої з поодинок,

III.

(Свідоцтва про славянську поезию в 7. 9. и 10. віках. Яка була давна поезия в Польщі. Докази з літописців: Мартина, Надубна, Длугоша. Сліди народнєї поезиї в литературі 16. столітя.)

Найдавнійшу черту, що згадує дещо про славянських співаків, а властиво про шпігунів, здибаємо в византийського писателя Теофилякта Симокати з VII. віку: τῆ*) δὲ ὑστεραία ἄνδρες τρεῖς Σκλαβηνοὶ τὸ γένος μηδὲν τι σιδήρου περιβαλλομένου ἢ ὀργάνων πολεμικῶν ἐάλωσαν ὑπὸ τῶν τοῦ βασιλέως ὑπασιπστῶν, κιθάραι δὲ αὐτοῖς τὰ φορτία καὶ ἄλλο τι οὐδὲν ἐπεφέροντο — οἱ δὲ τὸ μὲν ἔθνος ἔφασαν πεφυκέναι Σκλαβηνοὶ — κιθάρας τε ἐπιστρέφασθαι διὰ τὸ μὴ ἐξησχῆσθαι ὄπλα τοῖς σώμασι περιβάλλεσθαι τῆς χώρας

*) Другого дня схопили царські чатівники три чоловіка Славянського роду, не одягнених ні в панцири, ні в яку боеву зброю, а мали вони при собі китари, и більше нічого. — Вони казали, що вони Славяне з роду, а приодягли ся в китари, бо не навикли на себе зброї надівати, бо їх отчина не знає панцирів, а їх житя тихе и супокійне — на лірах грають, бо на трубах (боевих) трубіти не вміють.

αὐτοῖς ἀγνοούσης τὸν σίδηρον κἀντεῦθεν τὸν εἰρηναῖον καὶ ἀστασίαστον παρεχομένης τὸν βίον αὐτοῖς λύραις τε καταψάλλεσθαι περιλαλεῖν οὐκ εἰδότας ταῖς σάλπιγγιν (ар. Bielowski, Mon. I. 3—3). Хоч ся идилична черта, може бути, и ніщо иншого як тільки хитро вигадана вимівка, котрої розвідувачі хотіли ужити, щоб легше що небудь про неприятеля розвідати, то все ж и вона доказує хоч те, що з початком 7. віку, коли Славяне на Дунаю в стичність прийшли з Греками, їх розвідувачі підняли для хитроців дещо з свого народнєго житя, в котрім пісня и музика вже тоді високе значене мали. Словами κηθάρα и λύραι грецький писатель означив правдоподібно полудневославянські „гуслі“, а словом σάλπιγγες метафорично означив війну и военні знаряди, бо не можна допустити, щоб Славяне вже тоді не знали сурм (svirala) та труб. Против того можна би навести свідоцтва з славянських язиків, котрі мають кілька старинних слів з коріня sur або svir (свирѣль, свирала, сур-

Коли б взяти отсе оповідане оттак, що воно вигадане славянськими шпігунами, щоб закрити свої заміри, то тоді навів би я для прикладу подібну пригоду великоруського лицаря Добрині Никитича, що, після довгої волокити по світі вернувшись назад до дому, дізнався, що его жінка звінчалася з его противником Алёшою Поповичем. Тоді, перебравшись за діда, приходить він з гуслеями під пахою на бенкет, та починає „по гусельшкамъ яровчатимъ“ гудіти.

(Прим. авт.)

ла)*), sor, (sorêl, sorас и т. д.)**), zveг, (zveгla) — все в значеню звука добуваного з інструмента, в котрий дується. Та й Тетмар, говорячи про полабських Славян, згадує, що виходили до бою tubicinis praesedentibus (ар. Bielowski M. I. 252).

З девятого віку есть мимоходна згадка про якогось *Slavus saltans*. *Ermenricus Augiensis* з IX. столітя (Pertz script. II. 101.) повідає оттак: *tu psalterium arripe puto non alicuius mimi ante ianuam stantis sed neque sclavi saltantis* — звідкіля дало би ся виводити, що в отсю добу часто по Германії було можна видіти Славян, що під свій народній інструмент (може и гуслі) гуляли та співали. Чи вони з отсею своєю музикою по городах ходили, чи Ерменрих може яким иншим способом про їх замилуване до гуляння та музики дізнався, того з коротких слів годі розібрати.

Так само неясно сказано и в Константина багрянородного в описі *de caeremoniis aulae* (lib. I. cap. 72.), де приписує деяким Славянам, що жили на царськім дворі в Царгороді, двірську службу та *ὄργανα φυσᾶν*. (*Σκλάβους τοὺς τὰ ὄργανα φυσῶντας μὴ εἶν ἴσταςθαι ἐκείσε.*) Райск толкує отсе місце так: *Slavi igitur adhibebantur ut mancipia calcandis follibus, qui fistulas*

*) Зр. южноруське: сурма́, сурёмка, сурма́ч; а відтак: свистілка. (Пр пер.)

**) Зр. южноруське: сопілка.

(Прим. перекл.)

organicas animarent — то би значило, що люде славянської народности попросту міхом (ковальским) робили! Недавно тому взявся оден Словак*) отсе задаремне понижене з Славян скинути, він доводить, що отсі *бръха фиса* значить не тільки міхом робити, але властиво на музикальнім інструменті дуги. Таким чином мали б ми з ІХ—Х віка дві звістки про музикальність Славян: одну з півночи з Германії, а другу впрост з самого осередка тодішньої просвіти з Царгорода. Та шкода, що обі можна скорше в наругу а ніж в славу нашим предкам толкувати. Тай на що ж здалобися уводити самих себе, та приписувати отсим приміткам значене, якого не заслугують? И так правда не дасться затаїти, а вони не говорять приязно про славянську минувшість. В 10, 11, 12 віці хоч и були по всіх краях славянського світа свої самостійні князі, та всі вони, стоячи або на низькім степеневи розвою, або віддавши пануючим идеям християнства, займалися скорше ввведенем чужого, як заховуванем свого. Спомину про оттаку вість, як отсе Ейнгард подає про Карля Великого (*Barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur, scripsit memoriaeque mandavit. Pertz Mon. Germ. II. 458.*), надармо глядіти в літописцях, що говорять про славянські річи. Такої слави не запримітив нікто за про те, що межи

*) Сасинек в статі „Slovania i hudba“ в *Letopisu Mat. slovačke* 1867. стр. 14—20 опрокидає Рейска виводами уваги гідними. (Прим. авт.)

Славянами таких людей не бувало. Тільки з нехотя викрадалося перу літописців дещо про співане, та й то таке, що звідсіля майже нічого не дасться виводити. Побачимо.

Коли польський король Болеслав Хоробрий вмер (3. 4. 1025), описує літописець Мартин, званий Gallus, що жалоба народня була загальна: „nullus plausus, nullus cytharae sonus audiebatur in tabernis, nulla cantilena puellaris, nulla vox laetitiae resonabat in plateis“ (Mart. Gall. ap. Bielowski I. 411). Звідтіля довідуємося стілько, що ми и без того могли б здогадатися, що в звичайнім часі народ по коршмах веселився та забавлявся, — а дівчата по улицях співали — але що співали, того не каже літописець, бо ему було до того байдуже. Коли ж в р. 1111 Збігнев ишов против свого брата Болеслава III, то „cum simphonia musicorum, tympanis et cytharis modulantium praecinente“ (M. Gall. III. 25. Biel. I. 479.) — але и знов більше нічого. На декотрих місцях говоритья впрост про пісні, що були в славу сеї або тої пригоди зложені, як на пр. коли Болеслав Кривоустий з успіхом вдарив на Кольберг в р. 1107. На сю пригоду співали пісню, з котрої 6 стихів єсть в літописця:

Pisces salsos et foetentes apportabant alii,
palpitantes et recentes nunc apportant filii.
Civitates invadebant patres nostri primitus,
hi procellas non verentur neque maris sonitus.
Agitabant patres nostri cervos, apros, capreas,
hi venantur monstra maris et opes aequoreas.
(Bielowski I. 447.)

Про ці стихи кажуть, що вони сталися приповідкою (*unde etiam in proverbium cantilena componitur, ubi satis illa probitas et audacia convenienter extollitur*), але не згадується, чи в латиньським, чи в польським язиці. Польські дотеперішні літературні історики як: Мацейовський, Войціцький и інші недовго вагалися доглянути в отсих стихах переклад польської народної пісні. Коли б воно и так було, то и знов була б найбільша уступчивість, яку б ми могли отсему свідоцтву дати, така, що в сих кількох стихах переховався короткий вираз народної гордині, котрої стілько доказів маємо в теперішній польській поезії народній.

Ні за про що не можна в отсих стихах глядіти свідоцтва, що старі Поляки мали історичні епічні пісні. Або в тім, що той самий літописець розказує, коли в р. 1109 Болеслав прогнав неприятеля, а німецькі воєвники, отже вороги, ему в славу пісню співали, з котрої він 21 стихів на латиньським язиці наводить (зр. *Bielowski I. 470*) — хто схоче дошукуватися доказу польських історичних пісень, як отсе колись Мацейовському захотілося а за ним и иншим? Чи ж єсть повід дати віру, щоб ті самі вороги, про котрих літописець каже, *in nocte cuncti loricati dormiebant vel in stationibus resistebant, alii vigilias faciebant, alii castrum nocte continua circuibant*, оспівували славу свого так лютого ворога? Чи ж не проклинали б его перше та не зневажали б за те, що ім стілько лиха завдав? Та коли б всё тее и правдою було, що не єсть, так чи ж Німці складали б в славу свого ворога пісні поль-

скі? Не зводимо самих себе — и сей приклад не до-казує нічого иншого, а тільки те, що Martin Gallus хотів бути услужним свому князеви та дещо написав, що ледво реторичною прикрасою назвати можна, але яко историчне свідоцтво вирост нічого не значить. Та й сам Мартин виразно каже, що написав отсю кронику, „ne frustra panem polonicum manducarem“ (ар. Bielow. I. 460).

Про Болеслава Хороброго розказує Длугош (II. р. 169), що по границях своєї держави поставляв сторожу: *Decrevit etiam plerasque villas colonisque earum et rusticis id officium demandavit, ut noctibus singulis excubias nocturnas per vices facerent et voce sonora atque cantu fideles excubias se facere declararent* — але и тут більше нічого, та й знов не знаємо що спі-валосся.

Однако ж єсть скілька свідоцтв, що и в Поляків деякі значні моменти народнєго житя давали поважний материал до пісень, тільки ж не можна доказати, що то були дійсно пісні епічні, котрі, як де живють в народі, визначаються такими власностями, яких, здається мені, в польского народа ніколи не було. Польскому народови недоставало до епіки потрібного спокою, повільности, об'єктивности; він був з давна и ще й тепер до епічнєї поезії неуспособлений, захопний, за дуже мягкий, и за дуже суб'єктивний. Полякови не достає терпеливости, про одну пригоду співати пісню в кілька сотень стихів: єго живий, гордий дух схопив би саме ядрó річи та в короткості зібрав в кіль-

кох чертах. Так творить дух польского народа и тепер, а ся характеристична вдача не від ниші, але з-давен-давна, та коли б хибно понятій патриотизм польских историків перед 50 роками не збив їх з пантелику (мимоходом сказати б, видно їх обаву, щоб народ польский не був меншої слави, наколи б вони з усіх сил не доказали, що колись, хоч тепер не має, и він мав таку епічну поезію як и сербський), не брали б ся такі учені и заслужені люде, як Мацейовський, свідоцтв скорше всё инше доказуючих, а ніж существоване епічних пісень на фалш накручувати, на який не дадуться накрутити. Ось скілька прикладів.

У Кадлубка читаємо про поразку завдану польскому війську Прусаками (Bielowski II. 375): *quod lamentationum varietates a diversis diverso modo deploratae usque hodie lugubriter deplangunt*. З сего свідоцтва ніяк не слідує, що отсі „lamentationes“ були народні епічні пісні, бо додаток: *a diversis diverso modo* говорить не за тим, але против того, а вже ж и не кажемо того, що народ в своїх епічних піснях не так охочо згадує про поразку, як про світлі побіди и лицарство.

Длугош 7. 832. повідає, що ще до его часів переховалася пісня про убійство Люкерди, дочки Миколи Кашубського, жінки Премислава, князя великопольского († 1283), в котрій просилася в свого мужа, щоб її хоч в подраній одежі пустив до родительского дому, та щоб її житя даровав: *Facinus suum Przemislaus dux occultum perpetuoque tegendum silentio crediderat velut a paucis consciis et obscure actum. Quod autem deo*

efficiente publico et vulgari carmine in suum dedecus audiebat cantari, quod etiam in nostram usque aetatem constat pertigisse nostrique saeculi illud concinunt theatra.*) Не маємо поводу не вірити Длугошеви. Незвичайна трагічна пригода була оспівана, та ще й театральню переказувана, то сказати б, знайшлися люде, що ужили сеї трагічної пригоди, щоб її перед народ вивести або може тільки на образах з відповідними стихами показувати. Легко могло кілька стихів перейти „in proverbium“ та оставати довгі а довгі часи в пам'яті народа. Але и отсе свідоцтво Длугошеве ніяк не говорить, щоб отся пісня, „in dedecus“ князеві зложена, була таки народнєю епичною піснею. Популярність пригоди могла ледво кілька стихів и в пам'яті народа переховати так само як отсе, що, після того самого Длугоша (VI. 598 С.), ще в его

*) Ще обширнійше говорить про тее Длугош I. VII. 840. С.: De iugulatione autem uxoris praefatae ducis Przemislai Lukierdis... in execrationem tam foedi sceleris deo permittente carmina vulgaria, ab agrestibus ruditer composita lingua polonica usque ad nostra tempora canebantur, in quibus praefata Lukierdis obsecrabat ducem Przemislaum sibi vitam non eripi sed in paternam domum etiam in pannis vilibus deduci. Судячи по отсих словах, сеї трагічний случай мав би дати повід до народнєї балади. Але додаток: „ab agrestibus ruditer composita“ збиває мене з пантелику. Чи не будуть се віршовані „Mordgeschichten?“

(Пр. авт.)

добу в пісні згадувалася перемога під Завихвостом *) (1205 р.).

Коли ж познанський єпископ Андрій **) при нагоді переслухання свідка в р. 1422 сказав, що пам'ятає, як ще перед 40 роками чув народню пісню, в котрій було сказано: „Королю Казимире, ти будеш аж тоді з Прусаками спокій мати, як в твої руки Гданьско дістанеться“ — то видно вже з тої політичної рефлексії, котра ледво чи годилася в народню епічну пісню, що и тая пісня не була властиво народньою по нашій теперішній мислі.

Якийсь Станислав Цюлек, род. 1382, кажуть, зберав старі історичні пісні у Поляків та и сам „гимни“ складав (Wiszniewski hist. lit. pol. III. 367).

*) Victoria quoque ipsa tam sonora et famosa fuit, ut vicinarum nationum gentiumque crebris celebraretur sermonibus. Poloni quoque, quibus provenerat quosque fama divitiis et honore extulerat, variis illam et seriem eius prosequabantur carminibus, quae etiam in hunc diem canora voce in theatris audimus promulgari. Оттут виразно композиторами пісень вважаються люде висшого круга.

**) Отсю звістку чертаю з Цайсберга (Ueber die poln. Geschichtsschreib. des Mittelalters, стр. 418), бо жерела оттут я не міг знайти.

(Приніски авт.)

Та не кажеться*), щоб він їх збирав з народу, як отсе в 19. віці робиться, бо то було поетичне добро, що по панських дворах валялося, и певно вже тоді вперший раз записано, коли котра пісня була зложена. Оттакі пісні, заміщаючі в собі окруховини историчні, були по дворах вельмож та панів охочо читані, на память виучувані та в веселих кружках співані. (In conviviiis Polonorum cantilenae gentilium, plausus manuum mosque salutantium servatur usque ad hunc diem, повідає одна середновічна вістка.) То були, коли схоцемо таку ріжницю зробити, справді пісні народні, однакож не польського народа, а польської шляхти, и по формі и по змістови и цілім своїм характерови зовсім відмінні від властивих народніх пісень епичних.

От щоб ніхто не гадав, що се тільки моя така гадка не маюча достаточної підстави в исторії, то отсе виразні докази, що дійсно всё, що згадується про середнівічні польські пісні историчні, можна зібрати в наведеним зміслі. Сарницький, що написав діле

*) Wiszniewski покликується на отсе місце в Leutschovius Antiquitates Poloniae: Hic cum poeticae rei imprimis faveret studio, non antiquissima solum, quibus more institutoque veterum res a Polonis strenue, fortiter, prudenter feliciterque gestae continebantur, carmina e sepulcris suis et profundissimis tenebris in dias luminis auras produxit, sed et suo ingenio elaboravit. Здається, що отут розуміється не польський але латинський язик.

(Пр. авт.)

Triumphus hoc est descriptio moris veterum 1581, каже виразно оттак: mos decantandi laudes virorum illustrium adhibita lyra hactenus apud Polonos retentus fuit, quod testantur cantilenae illae de Vladislao Jagellonide, qui ad Varnam periit, de Wittoldo et bello prutenico, de Strusiis germanis fratribus Felice et Georgio, pugna Orzeusis Matthiaeque regis illustrata facta*). Коли б в середовічній Польщі народ справді плекав епіку: чи ж перебірав би він оттак по історії? Чи ж не утворив би він собі оден або кілька осередків около народніх лицарів, про котрих нема нігде ні сліду ні сліху? Або хибá ж то отся „Cantilena polonica in laudem Jo. Wicleff,“ що подає Pamiętnik Warszawski 1816 nr. 20. — пісня народня? або хибá пісні в Dodatku Maciejowskiego 137—141 справді народні? або може отсі т. звані слізки, про котрі Мацейовський в першій книжці своєї історії на стр. 168. говорить? або отся про Болеслава Кривоустого на стор. 165? Добре каже и сам історик (I. 172), що всі отсі пісні зложені поодинокими співаками, про котрі простий народ нічого не відає. И отся пісня у Войціцкого I. 457. напечатана про побіду під Грунвальдом (1410) не має нічого народнього на собі. Не доступний міні текст сучасної (?) пісні, що оспівує краківське повстання з р. 1461, в котрім розлючений народ убив Андрія Тенчинського (зр. Zeissberg Poln. Geschichtschreib. 416);

*) Зр. Maciejowski Piśmiennictwo polskie II. 411.
(Цр. авт.)

але з якого кружка вийшла ся пісня, можна вже з того вгадати, що вона стає по стороні паньства та убитого Тенчинського. Кольберг перепечатав в своїм збірнику II. стр. 255—256 з сандомирського пимятника (Warszawa 1830) дві пісні, одну з кінця 16. а другу з 17. столітя, з котрих видко, які були в сю добу пісні популярні в змислі народніх: обома можна вказати зовсім сходні паралелі з пісень теперішних часів. Так, коли знайдуться пісні з 12—13 віка, то и вони були зовсім такі самі як и теперішні, хоч не змістом, так бодай способом викладу.

Так ото судячи після отсих вістей, коли їх по тверезому розбіраємо, як и після деяких окржовин текстів, сказати треба, що в Польщі виробилися вже з зараня певні півнародні пісні дрібноі шляхти, котрі найрадше займалися предметами з польскоі исторії. Що до язика, то була се на пів латинська на пів польска поезія, без особлившої вартости поетичної, але бодай деякі найдобитнійші місця перейшли в память суспільности та в отсім змислі сталися в польскоі шляхти народніми (т. є. в загалі знаними), як в Дальмації „razgovor ugodni“ Качичев у селян. Скілька оттакіх прикладів зібрав Войціцкий в своїй книжці: *Obrazy starodawne* I. 204 и слід. як напр.:

Witold idzie po ulicy,

Za niem niosą dwie szablicy (вийнято з Станислава Сарницького: *księgi hetmańskie*),

або з М. Бельского:

Za króla Olbrachta
poginęła szlachta.

або :

Pan Zaklika z Wojstawic
gnał tatarów do granic (або pędził tatory
aż do granic *),

або :

Za czasów pana Pretwica
spała od Tatar granica и т. д.

М. Бельский повідає, що Поляки короля Казимира, як вернувся до дому, оттак поздоровляли: „A witaj że nam, witaj, miły hospodynie!“ та тільки ж отсе не було властивою піснею, а тільки впрост поздоровленем, се видко уже з самих слів.

Мацейовский и Войціцкий мають мимо того тую заслугу, що (Мацейовский в исторії літератури II. 382 и слід., Войціцкий Historja lit. polsk. Warszawa 1859. I. 464 и слід.) звернули увагу на дрібну поетичну роботу, що в 16. и 17. віці по всяких брошурках була печатана, де знаходиться багато окружовин справдешно народнєї поезії, а бодай описів народніх звичаїв, з котрими вязалася и народня поезія. Скільки таких брошур зібрав та видав В. Войціцкий в книжці: „Stare gawędy i obrazy“ Warszawa 1840, I.—IV. На приклад, після змісту и форми деяких окружовин, напечатаних оттам з безименної брошури з часів Жиг-

*) Отсю пословицю толкує на з народнєї пісні, а инакше Верига-Даровський 103.

монта Августа 1548 — 1572: Kiermasz wieśniacki, легко переконатися, що то наскрізь в душі народнім утворені поезиї. Зр. оттам I, 94—95. II, 38. Оттака сама книжка також „Peregrynacya dziadowska“ в Кракові 1614 видана и „synod klechów podgórskich“ з 17 столітя и т. д. Був би то дуже похвальний труд, коли б хто знов взявся до збираня оттаких хоч и незначних, але дуже важних для исторії поезиї польської, безименних книжочок 16 и 17 віка, та нам їх видав в новім*) виданю. Про пословиці польські историчнєго

*) Декотрі з сих книжочок перепечатані в зборникові В. Войціцкого: Biblioteka pisarzy starożytnych, Warszawa 1843—1844, 6 випусків, та в Крашевского: Pomniki do historyi obyczajów w Polsce, Warszawa 1843. Я хочу вийняти звідтам деякі свідoctва: „Albertus z Wojny“ на запитанє ксїондза, чи світ що знає про его „noty“ (набожні пісні), відповідає:

Бупајmniej, ані питаć tam nabożny rzeczy,
rychley со frantowskiego každy ma na pieczy,
rzadko tam psalm wspomniona, częściecey słyсhać bywa
one dawnę: Miło więc, kiedy się zagrzewa,
albo też о Cyprydzіe, bądź Dźbanie pisanym..
(Kraszewsk. 49.) „Peregrinacya Dziadowska“ цікаво опи-
сue житя и звичаї сліпців-дідів, їх розмову и наради,
в котрій сторони и яким чином можна найбільше хлїба
та грошей зібрати. З цілого змісту видко, що тоді вже
(в XVI и XVII віці) „dziady“ або каліки — и от-
сі слова знаходяться в польскім так само, як и в ру-
ськім язичі — добре знали співати святі пісні, але
оден „dziad“ каже виімково:

змісту постарався, та їх де в чім красше пояснив по-
жійний Верига Даровський*).

IV.

(Чеські свідоцтва про співанє пісень. Сліди народнїї лирики в
рукописах. Историчні пісні без ріжниці до народнїї епикї. Ні-
мецький вплив на Чехию. Іонулятори и Ваганти.)

Вісти сучасних літописців про чеську народню
поезю так само уривкового характера. Тільки мимохо-
дом и мов знéхотя буває згадка про співанє пісень,
гранє та инші непризволені забави. Козма хвалить князя
Брятислава за те, що багато поганських звичаїв в Чехах
викоренив: *Christianae religionis zelo succensus nimio
omnes magos, ariolos et sortilegos extrusit regni sui e
medio, similiter et lucos sive arbores, quas in multis
locis colebat vulgus ignobile, extirpavit et igne crema-
vit. Item et superstitiosas institutiones, quas villani ad-
huc semipagani in pentecostem tertia sive quarta feria
observabant, offerentes libamina super fontes mactabant
victimas et demonibus immolabant, item sepulturas, quae
fiebant in silvis et in campis, atque scenas (vl. cenas),*

Nie wadzi też kantyczki i akiekolwiek miewać,
gdy się gdzie konkurs trafi, piosneczkę zaśpiewać.
(Крашевский 69.) (Прин. авт.)

*) В книжці виданій в р. 1874. в Познаню під
заголовком „Przysłowia polskie odnoszące się do nazwisk
szlacheckich i miejscowości“.

(Прин. автора.)

quas ex gentili ritu faciebant in biviiis et in triviis, quasi ob animarum pausationem, item et iocos profanos, quos super mortuos suos, inanes cientes manes ac induti faciem larvis bachando exercebant; has abominationes et alias sacrilegas adinventiones dux bonus ne ultra fierent in populo dei exterminavit (lib. III. c. 1.).

Отсе важне місце, справді locus classicus про поганські звичаї старих Чехів, досить темне за проте, що Козма не хотів обширно говорити але фразами взятими з інших писателів; та й так нема сумніву, що удар, котрий за Брятислава*) понесли останні сліди поганства в Чехах, захопив бодай де в чім и народню поезию, та тільки, розуміється, не викоринив її. В XIV. віці невідомий перекладця толкованя десяти заповідей божих знов оттак оскаржується:

Třetí v svatě časy hrají
a na svatě nic netbají,
lépe by bylo orati
než v neděli tancěvati.
Potom usta ofěrují
d'áblu když v tanci zpievají
o smilstvie piesni nesličné
a k tomu v čas nekázané.
Uši také ofěruju

*) Пулкава, літописець XIV. віка, каже, що слава князя Брятислава ще за его часів жила „mezi lidmi“: nebo chwala jeho i slovnost' do dnešního dne slovně zní mezi lidmi. Сар. 30. (Пр. авт.)

když raději posluchají
zlych píesní, zlého pravenie,
prázdne písčby i hudenie
a o svatej suši netbají... (Vyb. I. 237.)

Годі сказати, скільки отут писатель мав перед очима конкретні пригоди з життя народнього. Але и без того знали б ми всё те, що отут розказується, то е що чеський народ як и инші племена славянські мав багато своїх звичаїв и забав, котрих не так легко покидався. Так ото само собою розумілося, що народ в хвилях загальної радості вигравав, гуляв, та співав, хоч би ми по літописцях и не читали таких описів, як отсе про коронацію Венчеслава II. в р. 1297:

Tunc plebs exultat, clamoribus aula resultat,
fit totusque chorus clero psallente sonorus.

Hi tunc exaltant cantus alii que quoque saltant...

Dicunt: rex divus sit vita perpete vivus,

regnet, proficiat, felix super omnia fiat. (Königsaalers
Geschichtsquellen, ed. Loserth in font. rer. austr. Scrip-
tores VIII. Wien 1875, 152.), або при тій самій на-
годі (ib. 155.):

Non est platea, quae non sit plena corea,

ista Boemorum sed et altera Teutonicorum,

Hic scit cantare, quidam carmen recitare.

Під роком 1310. при нагоді одної учти, на котрій був и літописець, розказується: quiescere puella (Elisabeth) voluit, sed aliorum omnium exaltantium gaudium sibi incommodum excitavit; cantabant, clamabant,

saltabant die quoque et nocte, plurimis himpnis dulcisonis et in tripudiis personabant, ib. 265. А за коронованя Яна в р. 1311. після слів того самого літописця:

Turba Bohemorum canit hoc, quod scivit eorum lingua, sed ipsorum pars maxima teutonicorum cantat teutonicum (ibid. 316).

З отсих свідоцтв не можна нічого конкретного виводити; все отсе за дуже загально сказано, стверждає тільки те, чого ми и так на певно здогадуватися могли, що народ чеський в 13. и 14. століттю так само співав свої пісні при всяких нагодах як и в 11. або 12. Але які то були ті пісні? звідтіля ще не бачимо. В літописях згадується під р. 1145 про якийсь сармен bellicum, а під р. 1158 кажеється, що Чехи зготовляючися під Владиславом на Медиолян: contra Mediolanum saeviant in arma et maxime nobilium ad hoc strenua fremit iuventus, in eorum cantibus et in eorum sermonibus Mediolani resonat obsessio — де би до ситуації добре годилися лицарські т. є. епічні пісні, але и в тих словах нема ніякого доказу про отсей рід народнєї поезії. И тут можемо так само сказати: були пісні, але які, того не знаємо. По мой мысли есть досить поводу дати віру, що отєі пісні нічим не відріжнялися від инших, наприклад німецьких та латинських тогочасних пісень, хіба тільки в тім, що були на чеськім язичі, бо инакше, здається мені, писателі досить подрібних згадок свого часу (XIV. столітя) були б не залишили вяснити деякі моменти, яко щось незвичайне т. є. ім незви-

чайний спосіб співання, або особливий який музичний стрій, и т. д.

Досить займаючо оповідає оден літописець з XIV. столітя про зміну народніх звичаїв, під впливом німеччини та французчини: *choreae magistrales morosae et delicatae non curantur sed lagii breves et cursorii nunc frequentantur* (Iireček König. Handschrift 117). Тее потверджує авлорегінська кроника, в котрій цілий уступ „*de novitatibus morum*“ пише (ed. Loserth 469, s.)*), а про новизну в музиці каже: *Cantus fractis vocibus per semitonium et diapente modulatus, olim tantum de perfectis musicis usitatus, iam in choreis ubique resonat et plateis a laicis et pharisaeis*. Я не можу згодитися з гадкою п. И.

*) В отсім дорогоціннім жерелі про внутрішнє життя Чехів в 14 віці єсть багато цікавих начерків, а я наведу тільки отсей оден: про життя короля Венцеслава II. говориться (145 ed. Loserth) оттак: *Vidimus non solum de Italiae, Franciae totiusque Germaniae partibus universis, sed nunc de Russia, nunc de Prussia, nunc de Graecia et nonnunquam de ultimis Ungarorum et de maritimis finibus* (з хорватського приморья) *ad hunc famosum regem confluere religiosos et etiam clericos plurimos saeculares, quorum quidam barbam, alii comam more barbarico nutrientes seu ritu graeco quandoque etiam in slavico idiomate celebrarunt missarum solemnia saepius coram rege...* а тамже 163. як говорили Поляки, коли Венчиславови корону польську дали.

(Пр. авт.)

Іречека, що літопись під „*cantus olim tantum de perfectis musicis usitatus*“ розуміла дещо з народнєї поезиї. Вже додатки *choreae magistrales* и *de perfectis musicis usitatus* доказують противне. Ми не можемо ні в котрім з отсих свідощтв бачити потвердження про народню епику в Чехів. Скорше сміємо сказати, що, коли сучасні писателі запримітили оттакі переміни, як отсе згадану зміну в співі, в музиці, в убраню и ще де в чім, або коли їх займало подати звістку про оттаку річ: *in omnibus civitatibus fere regni et coram rege communior est usus linguae Teutonicae quam Boemicae ista vice* (р. 1334, Losert Königsaal. Gesch. Quellen 502.), то певно примітили би про плеканє народнєї епики, колиб де слід її був.

По правді ж можна сумніватися, чи чеський народ в 13. и 14. віці мав иншу народню поезию як тепер. Гадаю що до роду, характеру и цілого устрою, а не що до змісту поодиноких пісень. Зміст то як листя, що в осени з деревини опадає, а на весні нове, але таке саме випускає. Се можна подрібними доказами ствердити. Між рукописними збірниками світових пісень, не народної але вченої лірики, знаходиться подекуди пісонька наскрізь народня, або мов имітація народнєї співанки. Фейфалик (*Altöech. Leiche, Lieder und Sprüche*, стр. 699 и слід.) наводить отсі приклади, ч. 21. „*stratila s'jsem milého*“ и т. д., ч. 22. „*šla dva tovaříše*“, ч. 23. „*víem t' jednu dubravku*“ и ще скілька уривків. Чим же ж то вони народні пісні? Справді тим, що вони так чудно підходять під теперішню ли-

рику. Так отже ж чеський народ в протязу п'ятисот літ ні трохи не змінив характера своєї народної лирики. Треба би, щоб сей аргумент літературні історики взяли на ум також и там, коли говорять про епічну поезію. Зрівнай ще *Č. Č. M. 1838, 1839, V ýbor II. 639—646, Юнґман hist. čes. lit. odd. II. pro 30.* Початки деяких лиричних пісень знайшлися в двох старих рукописних книгах з 16 століття (*Юнґм. hist. č. l. odd. IV. ч. 201. 202.*), и ось між ними знов можна зовсім однакові паралелі и в теперішніх піснях знайти: н. пр. до початку „*stojí lipka v širém poli listu širokého*“ приставити народню пісню в Сушила ч. 153 або 756; до початку „*proč kalina v struze stojí*“ підходить пісня ч. 433 в Сушила, або на стр. 150 в Ербена; з початком „*vím já hájek zelený*“ зрівнай пісню на стр. 754 в Сушила. Оттакіх прикладів в загалі єсть більше, та бажав би я, щоб хто їх пильно позбирав та з паралельними місцями видав, бо то для властивої історії народної поезії дуже багато значить. Але и того, що я отут навів, вистарчає засвідчити, що чеський народ справді в лиричній своїй поезії від 14 віка досі ні трохи не змінився. А коли б то він міг так швидко и слід и слух втратити своєї епічної поезії, коли він її дійсно мав? Я б гадав, що гуситські війни та езуїтська реакція так сильний удар нанесли живчикови чеського народа, що аж повернули б духа чеського народа на нову дорогу та вибили з его пам'яті споминку (та й то ледви чи зовсім) про стародавню славу; але кінець 13. и перша половина 14. століття, не зва-

жаючи на сильне розширене Германизації по городах, не були ніяк такими, щоб затратили епічно поезию. Навпаки, ми знаємо з історії, що тоді вже вимагане німецької народности в Чехах не поступало без великого відпору з сторони чеського народа. Коли в р. 1318. королеви Янови родився син, розказується в кроніці, що зайшла суперечка між чеською а німецькою партією про имя, яке б надати новорожденникови: *Nobiles quidem viri de Rheno, quorum plures aderant, puerum volebant nominare nomine avi sui imperatoris Heinricum, alii vero de Boemia geniti, quorum tunc clamor praevaluit, nomen obtinent Ottacarum, quod regibus convenit Boemorum* (ed. Loserth. p. 401). В отій малій черті видно досить релігійно опозицію народа таки в найвисших придворних кружках. Так хіба ж то в сю добу, коли народне розбуджене являється першим потрясаючим предвістником наступаючої бурі, припадає справді смерть народній чеської епіки? Всякому, хто б схотів мене в сім переконати, відповів би я: *magnum dicis, vix credibile*.

Приходимо изнов на твердий аргумент *ex silentio*. Про чеський народ далеко більше відомо з його середнього віка, як про котрий инший народ славянський. Свої и чужосторонні писателі, що наповняли чеську землю, понаписували обширні літописі свого и минувших часів. Так про народні перекази, народні переданя*) всюди

*) Превеликий ентузіязм до народній поезії знайшов колись в історії Тита Ливія цілі стихи народнійго

говоряться. Але нігде, ні в тих літописях, ні в сусід-
дних писателів, що звідували чеську землю, нема ніякого
свідощтва, щоб чеське плем'я из своїх народніх передаць,
из своїх переказів розвило народню епіку. Я ніяк не
згоджуся з тими, що після аналогії розумують, та з
того, що Серби та Велико-Руси народню епіку ще й
досі мають, виводять, що и інші славянські племена
в загалі мусіли її колись також мати. Таку аргумен-
тацію годі доброю вважати, бо годі вірити, хоч би
то и скілька разів висказано було, що славянський на-
род вже в давню добу своєї єдності мав якийсь вели-
кий мітологічний, чи як там, епос, котрого окреховини
мабуть ще й нині по лучеві пробліскують. Такої гадки
були справді колись братя Грими, але нині в загалі
гадається инакше. Початок епічної поезії молодший
як переказ. З переказів виробляється історія, всякий
народ, що має історію, має и перекази; але єсть на-
роди и без історії, вони з переказів и не зійшли. В
переказі переплітається боже з людським та отсе на-
в'язується оттому, шукаючи звязи родинної, мішаня
крови и такого подібного. Особливо сприяючих обста-

епоса, в що нині вже мало хто вірить. Так само знай-
шлися люде, що з Козми виводили народню епіку че-
ську. Поважно розправляє про тее Небеский в С. С.
М. 1852. 4, 148 и слід., доказуючи докладно, що ми
ще не маємо ніякого поводу, під *semifabulosa narratio*
розуміти справді народні пісні.

(Прит. авт.)

вин треба до того, щоб народ зміст своїх переказів перетворив в епічну поезію, та сей перетвір не пощастився, тільки деяким народам, у котрих в годящу хвилю лúčилася до переказів яка важна пригода, що цілий народ на якийсь час взворушувала; ся пригода мусить оказатися особливо слітлою з поверхности, н. пр. лицарські побіди над ворогами, але такі, щоб душевного стану народа не вирушили з своєї колії. Коли б епічна поезія в Сербів або (Велико-) Русів була якою окруховиною з передхристиянської едности, було б в ній в загалі більше вспільного, більше посвояченого змісту, а ніж дійсно в ній єсть. Але того нема за про те, що (Велико-) Руси справді якою особібною народною едницею розвили свої билини, зложивши свої дотеперішні перекази з світлим віком київського княження в одну епічну цілість, в цикл володимирових лицарів. Так само и Сербии також якою особібною полудневославянське плем'я здобули хисть на лицарські пісні, та досить пізно, т. є. в чотирнайдцятім віці, розвили епічний цикл, котрого осередком представляється боротьба полудневого славянства з Турками. Як переховалася епічна поезія в одних и других аж до нині, хоч и не без великих змін, так відомо про неї вже здавна, вже ж бо в 14., 15., 16 и т. д. століттю було про неї звісно, малі хоч и випадкові черти про неї внесені були в усякі свої и чужосторонні записки. Про все теє ні о чеськім ні о польськім племю нема ні згадки; а я все гадаю, що, коли б чеський народ в який єму сприяючий час розвив цикл народніх пісень епічних з одним

або кількома головними представителями народної слави, народнього лицарства, ми б про те скорше дещо дізналися, як отсе дещо про епіку (велико-)руську або сербську*), бо, як кажу, про Чехів писано далеко більше, як про (Велико-)Русів або Сербів.

Остається ще питане про часткові історичні пісні, що хоч и повстали в масі народній, але не дійшли до розвою епіки народної, а тільки случайно яка пісня появилася, в славу тої або сеї пригоди, та таки все без звязи, без довгого віку. Що такі пісні бували в Чехів, гадаю нема що й сумніватися, а на доказ можна навести отсих кілька історичних пісень з краледворського збірника. Коли б хто хотів з отсих пісень ~~виводити~~ доказ, що чеський народ мав свою народню епіку подібно як (Велико-)Руси або Серби, мусів би вперше доказати, що в краледворськім збірнику справді народні пісні. Але той доказ ще нікому не повівся, ба, що більше, тепер вже дається більше віри, що історичні пісні краледворського збірника мають книжний початок, що чеський народ їх ніколи не співав так, як на пр. співають Серби про свого Кралевича Марка або (Велико-) Руси про свого Иллю Муромця. Можна тільки тую гадку боронити, що автор (чи автори) отсих пісень добре знав народню поезию та глибоко в саму її душу вглянув. Але скільки в краледворськім

*) Не можна минати и южноруського народа, то ж яко особну одиницю народню, бо и він має свою народню епіку. (Прим. перекл.)

збірникови (я завжди розумію історичні пісні) єсть чисто народніх елементів, стілько можна знайти всюди в народній чеській поезії, на приклад ще й в нинішній.

З отсих моїх річей читатель може розібрати, що я з деякими головними мислями новішого діла посвященого критиці краледворської рукописи ніяк не годжуся. Після моєї думки, в книжці Іречків Іосипа и Герменелльда (*die Echtheit der Königinhofer Handschrift*, Prag 1862) означено не зовсім належито становище, з якого треба оціняти краледворський збірник. Правдоподібніше те, що каже Гануш в книжці: *das Schriftwesen und Schrifttum* (Prag 1867, 71 п слід.). Недавно И. Гебауер (*Filolog. a paedag. Listy* II, 103 и слід.) доказав, що стихи 40—60 пісні „Jaroslava“ вийняті з опису подорожі Марка Пола, и то з чеського *Milliona*, перекладу діла Марка Пола. Чеський переклад зроблений з латинського, якось в 14. столітю, на всякий спосіб після року 1320, коли було діло Марка Пола на латинське переложене, котре було первістно, як отсе тепер в загалі гадають, в старофранцузьким язичі споруджене (зр. *Le livre de Marco Polo* par M. G. Pauthier, Paris 1865 и *Jule: The book of ser Marco Polo*).

Проф. Гебауер наводить кілька аргументів таки з чеської стилізації, після котрої автор „Jaroslava“ не мав під рукою латинського перекладу але впрост чеський переклад латинського *Milliona*. Отся аргументация проф. Гебауера дуже важна та лишаю чеським літературним историкам, щоб оцінили велику її дося-

глість. Мені досить висвітити отсе, що автором „Jaroslava“ не був ніхто з народа в вузшій змислі того слова, але чоловік з ряду образованих людей, що читав сучасні книжки. Так и знов сходимо на тую мисль вже давно висказану покійним Палацьким, що автор „Jaroslava“ правдоподібно належав до людей висшого стану (Wiener Jahrbücher B. 48, s. 147 и слід.). Против Палацького повстав опісля Небеский (С. С. М. 1852, 3, 165 и слід.), але его аргумента, котрими обговорює простонародній початок пісні, не конечно докладні. Про Závěšu Vitkovice нині може вже й ніхто не гадає, та й покійний Палацький відрікався тої гипотези (зр. Dějiny Národa českého II, 1, 1874, стр. 236, прим. 266.).

Я не загадував отсими рядочками діткнутися тяжкого и запутаного питання про значене пісень краледворської рукописи в чеській літературі. Мені ходило тільки про теє, щоб усправедливитися, за про що я, говорячи про историчні свідoctва до чеської народної поезії, не ставлю краледворської рукописи на перше місце. Ся рукопись остає в моїх очах ще заєдно книгою таємничою, запечатаною сіма печатами, котра вже багато віків пережила, але ще завсіди визиває на нові слідження, яких би я бажав як найбільше, та щоб вони були подібні отсій розправі проф. Томка в Čas. Čes. Muz. 1849, 2, 21—44, котра після мого переконання єсть найдорогоціннішим дотеперішним додатком до обяснення отсеґо памятника.

И при так званій Далимиловій літописи нанеча-

тано кілька версифікацій в формі історичних пісень. Але ж то не суть пісні народні. Досить їх оден раз прочитати, а пересвідчишся про теє. Оттак могли співати тільки недовчені волокити, показуючи народови „schreckliche Mordthaten“ и инші позорища (театральні штуки). А сама літопись, з котрої несе духом чеської опозиції против Німців, розказуючи обширно народні оповіданя про славу чеського королівства, нігде й слівцем не згадує про чеські пісні, ні про лицарів, що повинні би бути славленими в отсих піснях, а згадує, що Німці одного чеського лицаря так боялися, аґ жеј *Berunským Děťřichom zověchu*“. (Dal. ed. H. 184.)

Я оттак відмовляю и чеському племю справдешню народню епiku в отсім значеню, в яким говоримо про сербські юнацькі пісні або про великоруські билини. Поодинокі історичні пісні, як н. пр. отсі в краледворськiм збірникови, всі хоч и назвемо їх окржовинами справдешніх народніх пісень, можуть скорше послужити доказом великої ріжниці між старочеськими історичними а сербськими юнацькими піснями, а ніж свояцтва або имітації, як отсе колись Копитар оспоряв. Теє впізнали добре и братя Іречки, та я зовсім годжуся з отсею їх припискою на стр. 54.: „Namentlich muss hervorgehoben werden, dass die Volksepik der Boehmen der kleinrussischen viel näher steht, als der südslavischen.“ Однакож несвояцтво ще не вадить, як и свояцтво ще нічого не доказувало б; але недостаток внутрішної звязи, затрата типичности, злишність описів и субективних рефлексій по при дуже слабо начеркне-

них ситуаціях, скупенькій діяльності епічній — то признаки досить виразні, за про котрі ми историчних пісень краледворського збірника в такім виді, в яким їх маємо, творами простого народа чеського вважати не можемо. Протів сѣму ще й зверхній вид пісень, він надзвичайно негладкий, неозначений. Коли чеська народня епіка, з котрої здається в Любушинім суді єсть єдиний свідок, вже виробила епічний десятислог — а Любушин суд нехай буде на тее доказом —, то годі поняти, за про що опісля историчні пісні краледворської рукописи зруйновали те, що вже раз народ виробив. Метрика краледворського збірника проти Любушиного суду стоїть подібно в такій несорозмірности, як метрика южноруських дум проти сербського десятислога, або як розмір наших старих „bugaršćica“ (стих з 15—16 слогів) проти теперішнього десятислога.

Як сказано, про минувшість чеську в порівнянню з иншими славянськими племенами відомо дещо більше. До сѣго треба додати, що сусідство з німецьким царством, стичність з німецькими державними правними и суспільними інституціями в чеську землю внесла багато такого, чого по инших Славянах або й зовсім не бувало або тільки дещо по трохи. До таких соціальних інституцій приналежать співаки — *ioculatores* *) — яко стан, котрого цілею було плекати му-

*) Про йокулаторів в загалі зр.: Léon Gautier, *Les Erreées françaises I.* Paris 1866 p. 346 и слід. В середновічю розріжнювано два роди йокулаторів, як

зику и спів. То було головню двірська служба, та з початку найправдоподібнійше займалися и в Чехах тим ділом тільки Німці. Багато чеських володарів були славлені за свою привітність проти німецьких йокуляторів (зр. про теє Nebeský и Č. Č. M. 1852, 3. 167. и Feifalik Ueber König Wenzel etc. p. 331. и слід.). Але час на часі не стоить, до сѣго звичаю, здається, опісля пристали и Чехи. Правда, про сей звичай, що до справдешніх Чехів, знаємо дуже мало, майже нічого, самі тільки имена. В 12. віці згадується про одного, міркуючи по имену, чеського йокулятора, на имя Dobrěta або Dobrata. Владислав II. даровав в р. 1167 якійсь церкві землю (terram illam), котрою его отець (Владислав I.) надарив одного свого співака Добрату (quam pater meus joculari suo, nomine Dobrietě

отсе видко з сѣго клясичного свідочтва одного тексту 13. віка: „Est tertium genus hominum, qui habent instrumenta musica ad delectandum homines. Sed talium duo sunt genera: quidam enim frequentant potationes publicas et lascivas congregationes, ut cantent ibi lascive cantilenas, et tales dampnabiles sunt sicut alii, qui movent homines ad lasciviam. Sunt autem alii, qui dicuntur joculatores, qui cantant gesta principum et vitas sanctorum et faciunt solacio hominibus in aegritudinibus suis vel in angustiis suis et non faciunt innumeras turpitudines, sicut faciunt saltatores et saltatrices... Si non faciunt talia, sed cantant gesta principum instrumentis suis, ut faciant solacia hominibus, sicut dictum est, bene possunt sustineri tales, sicut ait Alexander papa.“ Gautier n. n. т. I. 352. (Пр. авт.)

in villa Zalažas dederat. Erben Reg. 139, Jireček König. Handschr. 102.). Під роком 1176 згадується про якогось йокулатора Кояту, в постанові Собеслава II. Оба імена свідчать досить ясно, що оба йокулатори були людьми чеської народности, звідкіля поважаємося виводити, що в 12 століттю справді були в Чехах, а особливо при дворі а може и де инде чеські люде, що забавляли своїх „господів“ музикою а також співом, найправдоподібніше чеських пісень. Однакож я не годжуся з тими, що хотіли би отсих йокулаторів звести в звязь з народніми славянськими співами, як отсе не здається мені правдоподібним, щоб у Славян розвився коли співацький цех*), яко щось народнєго. На супротив, на доказ, як далеко засягла отся середнєвічна, а з становища славянських народів чужа т. є. німецька інституція, хочу покликатися на деякі місця в славянським перекладі Номоканона, про котрого отчину итд. зр. мою росправу в Starina ch VI, 60 и слід. Там

*) Козма (III. с. 21. ad an. 1107) згадує про одного цитаристу з ряду всяких станів, але на останнім місцю, навіть після кравців, мовби отсим хотів сказати, що цитаристи люде убори: certe non abbas non praepositus, non clericus non laicus, non Judaeus non mercator, non trapezéta non citarista fuit, qui non conferret invitus aliquid duci de sua apotheca. То в загалі вже тоді були сіромахи, що гудіням на гусях або виграванем на свистілках собі хліб зарабляли, та все таки зовсім инша кляса людеі а ніж дворянські, землями наділені йокулатори. (Пр. авт.)

кілька рази згадується слово: Шпильман (середнім. Spilman): о шпильманѣхъ и во глаумьцихъ и во плесцихъ з объясненем: шпильманъ казаетъ се нгрѣць, и знов аще єсть шпильманъ рекше глаумьць з объясненем: аще кто... шпильманить рекше глаумь дѣють (Starina ib. 81—82). Грецький текст не давав поводу славянському (по моїй гадці болгарсько-славянському) перекладці Номоканона уживати впрост слова Шпильман; а хоч отсе слово кілька рази навіть проти грецькому оригіналові яко объяснене в болгарсько-славянський и сербсько-славянський текст ввійшло, то доказує ясно, що німецькі волокити вже тоді (в 10—12 століттю) під німецьким імям але очевидно в найнижшій значеню того слова заходили аж до полудневих Славян. *) Співака Ветранич-Чавчиць співає також пісню „lanci Alemanı“, в котрій каже, як прийшли „tamo daleč“ з „Alamani“ з заходу якісь „lanci

*) Слово „Шпильман“ приходить ще в Златострую — а відтак ще в пам'ятникови полуднево славянських прозвищ (зр. Mikl. lex. s. v.), и в однім прологові під 17-тим цвітнем зветься мученик Ардемон „Шпильман“ (по грецьки ρίμος). Що Востоков колись гадав (Опись Рум. Муз. 456), якобы отсе слово було свідком західного прозвища отсего святителя, то тепер вже в тім не бачимо доказу, бо знаємо, що „Шпильман“ було слово добре відоме полудневославянським писателям X—XII столітя. За про те злишно було, що Петров (о происхождении и составѣ Пролога, Київ 1875, 102) поновив річ Востокова. (Прин. авт.)

trumbetari, dobri meštri, ki trubimo pod pifari“, а не бажають иншої заплати за те, що будуть Дубровчанам трумбетати та и їх навчать „u trumbune trumbetati“ а „da s vami potrinkamo kad svršimo pimfaratu“. И отсе були свого часу „Шпильмани“, що шукали щастя в гостиннім Дубровнику, обіцяючи їх похвалити перед своїми „limfram“-и (limfra = пумфра, дівчина двозначної слави), як вернуться до дому. В такім зміслі яко актори (glumci), шпильмани, були йокулатори відомі и в Польщі. Вже ж бо в 13. столітю (1235) згадує одно письмо про якогось йокулатора „(ioculator) Juricus“, що ціле село (villam) навернув до одной церкви (зр. Raczynski cod. dipl. p. 14.). В 14. віці постановив Казимир Великий: *insuper volumus, quod in ipsis nuptiis octo ioculatores habeantur et non plures, cantantibus et loquentibus conciones, qui rymarii dicuntur nec non vendentibus nuroch.*

Ще есть одна институция, котру Чехи від західніх сусідів отримали — а то були *vaganti žaci* (дяки), котрих задачею між иншим було укладати и співати латинські пісні, котрими єдино утримували свою екзистенцію. Звичайво займалися *vaganti* латинською поезию (зр. Giesebrecht, *Die Vaganten oder Geiarden und ihre Lieder*, *Allg. Monatschrift Kiel*, 1853), але про Чехів есть доказ и про теє, що чеські „*žaci*“ склали також чеські пісні. Про теє обширно говорив Файфалик (*Altčech. Leiche, Lieder u. Sprüche* 643 и слід.), котрий и деякі їх пісні наново напечатав. Докладно начертовує поведене такого дяка в коршмі одна

чеська сатира Vybör I. 943—956. Як отсі „бідні сіроми“ в тіснім відношеню з простим народом стояли, можна переконатися з Файфалика, де він говорить, що деякі народні співанки, а бодай зовсім на народній лад співані, від вічної загуби спасли жáку. Але ніхто и не гадає про тее, щоб отсі жáку займалися народнёю епикою, або її зберегли. То ще менше правдоподібно, як про йокуляторів повнеше згаданих.

(Конець буде.)

БИБЛІОГРАФІЯ.

Зібрав и уложив Василь Січовик.

Місяці: Марець, Цвітень, Май, Червень, Липець, Серпень, Вересень, Жовтень и Падолист 1878 р.*)

РУСЬКА БИБЛІОГРАФІЯ:

— Правда (часть літературно-наукова.) Рочник XI-ий. Том I. Під редакцією *Володимира Барвінського*. Грясть: I. Микола Джеря повість *Івана Нечуя* стор. 1—187. II. Бібліографія руська, російська и польська за місяць Листопад и Грудень 1877 та Січень и Лютий 1878 р. стор. 189—200. III. Про побит мужиків у Франції, написав після французьких жерел *М. Л. Ковшевич*. ст. 201—212. IV. Поезія Т. Шевченка а наше народне жите, бесіда *Володимира Барвінського* виголошена на літературно-музичнім вечорі дня 15. Марця 1878 в пам'ять XVII-их роковин смерті Т. Шевченка. стор. 213—230. V. Поезії: *Перебенді*: Марусі Ф., Кар-

*) Того самого спорудника бібліографія за місяць Падолист и Грудень 1877 р. а за місяць Січень и Лютий 1878 р. — поміщена в часті лит. „Правди“ Том I. Рік 1878. Ст. 189—200.

тина, Біля церкви. В... Ользі стор. 231—234. Накладом Товариства имени Шевченка у Львові. У Львові. З друкарні Товариства имени Шевченка, під зарядом Фр. Сарницького. 1878. — Стор. 234 в малу 8-ку. Ціна 1 зр. а. в. Друк. в 1000 прим. Дістати можна в редакції и в книгарні Ріхтера.

— **Руська история в житєписях її найголовнійших діятелів М. Костомарова.** (Переложив Ол. Барвінський.) Том III. Ціна 60 кр. а. в. У Львові. З друкарні товариства им. Шевченка під зарядом Фр. Сарницького. 1878. — Містить: Наслідники Хмельницького; Галатовський, Радивилівський и Лазар Баранович; Епифаний Славинецький, Симеон Полоцький и їх наслідники; Ростовський митрополит Дмитро Туптало; Гетьман Иван Степанович Мазєна. — Стор. 154 в 8-ку. Друков. в 500 прим. Дістати можна в редакції „Правди“, в тов. „Просвіта“ и в книгарні Ріхтера.

— **И. Онышкевича Руска бібліотека. Томъ II. Писаня Г. Ф. Квѣтки (Основяненка).** Львѣвъ, 1878. Зъ печатнѣ Института Ставроигійского, підъ управленьемъ Стеф. Гучковского. — Містить: Григорій Федоровичъ Квѣтка (Біографія). Маруся. Салдацькій патретъ. Сердешна Оксана. Мертвецькій великдень. Добре роби, добре и буде. Конотопська вѣдьма. Отъ тобѣ и скарбъ. Козырь-дѣвка. Перекотиполе. Парміомове снѣданья. Купований розумъ. Пѣдбредачъ. На пущанья якъ завязано. Щира любовъ. Сватанья на Ганчарѣвцѣ. Шельменко волостный писарь. Шельменко денщикъ. Листъ Основяненка до Шевченка. Поясненье менше зрозумѣлыхъ слѣвъ. Важйїшия поправки. — Сторін 613 + XXIV в 8-ку. Ціна 2 зол. 40 кр. а. в. Сю вельми важну публикацію можна дістати у видавці в Чернівцях.

— Нр. 1. За мїсяць Цвѣтень. Рїк I. **Громадський Друг** мїсячник літературнїй. Зміст: 1. Товаришам

с тюрми, *Мирона**** II. Патріотичні пориви I. *Ів. Франка*. III. Турко Куляків, *М. Павлика*. IV. Що таке соціалізм? *Дра А. Шефле*. V. Пригода д. Гло-вацького в Галичині, *К. В.* VI. Із Генріха Геґного I. Поступовий рак в Парижі. VII. Молитва попа з поль-ського *М. Родоцька*. VIII. Де шчо про релігійні секти на Україні, *Е. Б-ова*. IX. Хроніка: 1. „Zukunft“, socia- listische Revue, *Б. Л.*; 2. „Община“; 3. Наші просвітні починки. 4. Про життьє, *Шч. С.* 5. Де шчо про Сербію, *С. К.*; X. Словник. XI. Бібліографія и поклик (на окладці). — Львів. В „Першій Звязковій Друкарні“, під зарядом А. Маньковського. 1878. — Стор. 96 в вел. 8-ку. Ціна 50 кр. а. в.

— Нр. 2. За місяць Мај. Рік. I. **Громадський Друг** місячник літературний и політичний. Зміст: Думка в тюрмі. Невольники *Мирона****. Воа Constrictor I. *Ів. Франка*. Ребенщчукова Тетяна *М. Павлика*. Робуче читанье на тепер і на будуще, *Фридриха Альберта Лянке* I і II (с примітками). Војна Славјан с Турками в рр. 1875—1878, *Софрона Крутья*. Природа і церков, іс повісти *Еміля Золя* „La fante de l' abbé Mouret.“ *** Пісьня. Хроніка: Життьє сучасного мужика у Франції і на Україні (рецензія на першу книжку „Правди“ літерат. 1878), *І. Ф.*; Княжество Србія після книжки Мілчевича „Кнежевина Сорбія“, *С. К.*; Самодурство російського рјаду і дешчо про українські земства *Е. Б.* Значінье дејаких менше уживаних слів в II н-рі „Гром. Друга“. Патологічні пројави (на окладці). — Львів. 1878. Перша Звязкова друкарня під зарядом А. Маньковського. — Стор. 97—186 в вел. 8-ку. Ціна 50 кр. а. в.

— **Дзвін** галицько-українська збірка. Видав *М. Павлик*. Львів. „Перша Звязкова Друкарня“, під зарядом А. Маньковського. 1878. — Містить: Воа Constrictor. — Добровольні жертви *Ј. Древланець*. — Војна Славјан с Турками. *Софрон Крутья*. — Вісті з України.

І. Со. — П. Е. Б. — Каменьарі. *Мирон****. — Про-
пашчиї чоловік. *М. Павлик*. — Старе вино в новій посу-
дині. І. *Древлянець*. — Вісти з Галичини. А. — К. —
З. — А. — К. — Ол. *Корниї*. — Н. С. — Х.
Анна Павлик. — Як постелиш, так і ввспнишся. *І.*
Древлянець. — Моїа стріча з Олексоїу. (Оповіданье
Мирона Сторожа.) — Критика. С. К. — Стор. 187—
300 в вел. 8-ку. Ціна 80 кр. а. в.

— **Український гетьман Богдан Хмельницький і**
Козаччина *Ів. Лещицького*. Заходом *М. Павлика*. Львів.
В „Першій Звязковій Друкарні“, під зарядом *А. Мань-*
ковського. 1878. — Стор. 150 в 8 ку. Ціна 60 кр. а. в.

— **Чорнобровець** переспів *Любарта Горовського*.
У Львові 1878. З печатні Товариства имени Шевчен-
ка. — Стор. 48 в 16-ку. Ціна 15 кр. Друк. в 500 прим.
Гарно зладжений сей переспів мож дістати в книгарні
Ставропигийській.

— **Нова віра на Україні**. Видав *М. Ткаченко*.
Коштує 8 кр. Львів. „Перша Звязкова Друкарня“,
під зар. *А. Маньковського*. 1878. — Стор. 48 в 16-ку.

— **Відозва до свічнєго Виділу Товариства „име-**
ни Шевченка“! Накладом *Прокопа Гаврилюка*. Львів.
З друкарні *А. Вайдович*. 1878. — Стор. 15 в 8-ку.
Ціна 15 кр. Друк. в 200 прим. Дістати можна в кни-
гарні Ріхтера.

— **Дума про Маледикта Плєсколоба**. Іс старих
паперів випорпав *Джеджалик*. (Чотировірш Геїн-а).
Львів. „Перша Звязкова Друкарня“, під зарядом *А.*
Маньковського. 1878. — Стор. 16 в 16-ку. Ціна 10 кр.
а. в. Друк. в 500 прим. Дістати можна в книгарні
Ріхтера.

— **Старший народний турист**. Просвітне жаданє
до старшої нашої молодежи заносить *Будеволя*. Накла-
дом *Прокопа Гаврилюка*. Львів. З друкарні *А. Вайдо-*
вич. 1878. — Книжочка в 16-ку. Ціна 6 кр. а. в.

— **Громада** українська збірка впорядкована *Михаїлом Драгомановим* Н. 1. Переднє слово до „Громади“ (.) Genève (.) Н. Georg. Libraire editeur 1878 (.) Женева Печатня „Громади“ 1878 (.) — Стор. 101 в 8-ку. Ціна 2 фр. Можна здобути в Женеві у Georg, Corraterie.

— **Громада** українська збірка впорядкована *Михаїлом Драгомановим* Н. 2. Звістки про Україну 1876—1877 (.) Geneve (.) Н. Georg. Libraire. Editeur 1878 (.) Женева (.) Печатня „Громади“ 1878 (.) — Зміст: Од впорядчика. *М. Драгоманова*. — Вісті з України. Життя по селах І. Здиство. Багатирі і бідні. Поділ землі. У наймах. Мошенства панів и підпанків. Начальство (.) — Крестьянське начальство. Царське начальство. Земство. II. Темнота. Народні школи. *М. Драгоманова*. Що нового по газетах? I—V *С-ого*. Україна і центри (замість фелґетона і бібліографіі). I—III *М. Драгоманова*. Одповідь впорядчика. Прилога. — Стор. 586 + XIV в 8-ку. Ціна 8 фр. Можна здобути в Женеві у Georg, Corraterie.

— Nr. 1. 1878 г. **Листок громади**. Можна здобути в Женеві у Georg, Corraterie, в Букарешті у Graeve и через них у всіх книгарів в Европі. Prix 1 fr. — Містить: Од впорядчика. *М. Драгоманов*. — Коли битись, то не миритись! *М. Драгоманов*. — Справа Ковальського і товарищів в Одессі. — Новинки. — Лист д. Стефановича. — Стор. 24 в 8-ку.

— **Кобзарь Тараса Шевченка**. (.) Частина перша (.) Женева (.) Печатня „Громади“ 1878 (.) На титуловій стороні: Нашим землякам на Україні на роковини Шевченка 26. лютого 1878 року *Кузьма і Сирко* видавці (.) — Стор. 126 + XXI в 32-ку.

— **И. П. Котляревскій. Писання И. П. Котляревскаго съ его портретомъ**. 1. Виргиліева Енеида. 2. Наталка Полтавка. 3. Москаль Чаривникъ. Кіевъ.

1878. Тип. Фронцкевича. — Стор. 408 в 16-ку. Друк. в 4000 прим. Ціна 75 коп.

— **И. П. Котляревскій. Наталка Полтавка.** Украинская опера въ 2 д. — Стор. 66. Друк. в 2000 прим. Ціна 25 коп.

— **И. П. Котляревскій. Москаль-Чаривникъ.** Малороссійскій водевиль въ 1 д. — Стор. 350—408. Друк. в 2000 прим. Ціна 25 коп.

— **И. П. Котляревскій. Виргиліева Енеида,** на украинскую мову перелицевана. — Стор. 282. Друк. в 2000 прим. Ціна 50 коп.

— **В. О. Гоголь. Простаць або хитрощи жинки перехитрены москалемъ.** Кумедія въ одной діи. Соч. *В. О. Гоголя* (батько Н. В. Гоголя). Кіевъ. Тип. М. П. Фрица. 1878. — Стор. 28 в 8-ку. Друк. в 1200 прим. Ціна 15 коп.

— **Чорноморці.** Оперета в 3-хъ картинахъ, по Кухаренку. Скомпонувавъ *М. С.* Кіевъ. 1878. Тип. Давиденко. — Стор. 74 в 8-ку Друк. в 1200 прим.

— **Учебникъ католицкой религіѣ** для высшихъ класъ гимназіяльныхъ пѣсля Антонія Вапплера Дра св. Богословія, професора исторіѣ церковной на Вѣденскѣмъ Всеучилици, Княжеско-Архіепископского Совѣтника. Переложивъ на языкъ рускій *Юліанъ Пелешич* Др. св. Богословія, ректоръ руской духовной Семинаріѣ и парохъ при церквѣ св. Варвары въ Вѣднѣ. Три части. Часть II. Наука католицкой вѣры. Львѣвъ, 1878. Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка, пѣдъ зарядомъ Фр. Сарницкого. — Стор. 214 в 8-ку. Ціна 60 кр. Друковано в 1000 прим. Дістати можна в товар. „Просвіта“.

— **Зоря** читаночка для селянъ и мѣщанъ. (Зъ трема образками.) 1. Згадка про Ивана Снѣгурского. 2. Олекса Товкачъ, оповѣдане зъ житя жовнѣрского. 3. Звѣдки бере ся палѣрѣ? 4. Осторожно зъ мѣдею.

5. Про слоня. 6. Розговоръ о паши. 7. Памятайте о пташкахъ. 8. Народнй думы рускй: Про Марусю Богуславку. — Плачь братей-невольникѡвъ въ турецкѡй земли. — Про Олексѣя Поповича и про бурю на чорномъ мори. Цѣна 12 кр. а. в. У Львовѣ, 1878. Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка пѡдъ зарядомъ Фр. Сарницкого. Товариства „Просвѣта“ книжочка 49. Друковано въ 5000 прим. — Стор. 63 в 16-ку. Книжочка оздоблена 3. дереворитами.

— **Симптомы епидемичнй!** Дальша студія на нашѡмъ церковно-народнѡмъ поли призирана *О. Обачнымъ*. Львѡвъ. Накладомъ Кирила Балабана. 1878. Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка, пѡдъ зарядомъ Фр. Сарницкого. — Стор. 72 в 8-ку. Цѣна 40 кр. а. в. Друк. в 500 прим. Роздобути можна черезъ друкарню тов. имени Шевченка.

— **Публична продаж!** Додатокъ до третей части студіи на нашѡмъ церковно-народнѡмъ поли, призираной *О. Обачнымъ*. Накладомъ Кирила Балабана. Львѡвъ 1878. Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка пѡдъ зарядомъ Фр. Сарницкого. — Стор. 28 в 8-ку. Цѣна 22 кр. а. в. Друк. в 1200 прим.

— **Пожарнй слуги!** 1. Листъ народнй до руского священства. Изъ наглыхъ писемъ Рѡдного Брата комуниста, та: святой вѣры, братной любви и руско-народной долѣ. Передавъ *О. Обачнй*. Коломыя. Черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса. 1878. — Стор. 27 в 16-ку. Цѣна 25 кр. а. в.!!

— **Найлекшй задачи зъ народной економіи.** III. Листъ народнй до руского священства. Изъ наглыхъ писемъ Рѡдного Брата комуниста, та: святой вѣры, братной любви и руско-народной долѣ. Передавъ *О. Обачнй*. Коломыя. Черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса. 1878. — Стор. 22 в 16-ку. Цѣна 20 кр. а. в.!!

— **Дрѣбна бібліотека І. Повѣсти Еркмана-Шатріана** (.) Переклавъ *Романъ Розмаринъ*. 1. Передне слово. 2. Бесѣдники нашего села. 3. Добрий давній часъ. 4. Выхованье Феодала. У Львовѣ. Накладомъ перекладчика. Зъ друкарнѣ товариства им. Шевченка. 1878. — Стор. 61 в вел. 16-ку. Цѣна 15 кр. а. в. Друк. в 500 прим. Дістатн можна в книгарні Ріхтера.

— **Вѣйна за волю.** (.) Оповѣдане *Г. Иванова*. Цѣна 8 кр. Львовѣ 1878. Коштомъ и заходомъ львовскихъ академикѣвъ Русинѣвъ. Зъ печатнѣ Товариства им. Шевченка. — Стор. 31 в 16-ку. Друков. в 500 прим. Роздобути можна через книгарню Ріхтера.

— **Бібліографія малоруска за рѣкъ 1877.** Уложивъ *Александръ Стефановичъ*, гр. к. катехитъ при семинаріяхъ учительскихъ въ Львовѣ. У Празі. Друкарня Др. Ед. Грегра. — Стор. 11 в 8-ку. Се е відбитка (40 прим.) з катальогу славянського виданого помічниками книгарськими в Празі.

— **Наука рахункѣвъ въ школѣ народнѣй.** Пѣдручникъ для учителѣвъ. (Орел.) Цѣна зъ оправою 1 зр. 20 кр. У Львовѣ. Въ цѣс. кор. накладѣ шкѣльныхъ книжокъ Ставропигійского Института. 1878. — Съ печатнѣ Ставропигійского Института, пѣдъ зарядомъ Ст. Гучковского. — Стор. 434 в 8-ку.

— **Молоденькій народный туристъ.** Дещо для легенького народного труда вакаційного нашихъ школярѣвъ подае *Дядько Даннло*. Накладомъ Прокопа Гаврилюка. Львовѣ. Зъ друкарнѣ А. Вайдовичъ. 1878. — Цѣна 3 кр. а. в. Книжочка в 32-ку.

— **Справозданє дирекціѣ ц. к. Гимназіѣ Академичнои** во Львовѣ на рѣкъ шкѣльный 1877/8. Сoderжане: I. Физиографичный начеркъ повздовжнои долины горѣшнѣго Сяну. Подавъ *Анатоль Вахлянинъ*. II. Часть урядова — вѣдъ Дирекціѣ. Накладомъ ц. к. Рады шк. кр. Львовѣ. Зъ друкарнѣ товариства имени

Шевченка, підъ зарядомъ Фр. Сарницкого. — Стор. 44 в 8-ку. Друк. в 300 прим. Здобути можна через дирекцію руської гимназіі.

— **Народный рускій молитвенникъ.** (Хрест.)

Львѣвъ. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, підъ зар. Фр. Сарницкого. 1878. — Стор. 484 в 16-ку. Друк. в 6000 прим.

— **Народный рускій молитвенникъ для дѣтей.**

(Хрест.) Львѣвъ. Зъ друк. тов. имени Шевченка, підъ зар. Фр. Сарницкого. 1878. — Накладомъ Олександра Стефановича. Стор. 128 в 16-ку. Друк. в 2000 прим. Ціна 20 кр. Оба сі молитвенники дістати можна в тов. „Просвіта“.

— **Изд. Общ. им. М. Качк. Книжочка за мѣс.**

Лютый, 1878. Русско-турецкая вѣйна. Накладомъ Общ. им. Мих. Качк. Львовъ, 1878. Изъ печ. Став. Инст., підъ управл. Ст. Гучк. За ред. ѳповѣдае В. М. Площ., пр. Общ. — Стор. 48 в 16-ку. Друк. в 8000 прим. Ціна 10 кр. а. в.

— **Изд. Общ. им. М. Качк. Книжочка за мѣс. Мартъ**

и Апрель 1878. Нива. Накладомъ Общ. им. Мих. Качк. Львовъ, 1878. Изъ печ. Ставр. Инст., підъ управл. Ст. Гучк. За ред. ѳповѣдае В. М. Площ., пр. Общ. — Стор. 96 в 16-ку. Друк. в 8000 прим. Ціна 20 кр.

— **Изд. Общ. им. М. Качк. Книжочка за мѣс.**

Май 1878. Церковный братства на Руси. Накладомъ Общ. им. Мих. Качк. Цѣна 10 кр. Львѣвъ, 1878. Изъ печ. Став. Инст., підъ управл. Ст. Гучк. За ред. ѳповѣдае Евгений Згарскій. — Стор. 48 в 16-ку.

— **Изд. Общ. им. М. Качк. Книжочка за мѣс.**

Червень и Липень, 1878. Наука, трудъ и гроши. Накладомъ Общ. им. Мих. Качк. Цѣна 20 кр. Львѣвъ, 1878. Изъ печ. Став. Инст., підъ управл. Ст. Гучк. За ред. отвѣчае В. М. Площ. пр. Общ. — Стор. 96 в 16-ку.

— **Изд. Общ. им. М. Качк. Книжочка за мѣс.**

Серпень, 1878. Сади деревину! Накладомъ Общ. им.

Мих. Качк. Цѣна 10 кр. а. в. Львѣвъ, 1878. Изъ печ. Став. Инст., подѣ управл. Ст. Гучк. За ред. отвѣчае В. М. Площ., пр. Общ. — Стор. 48 в 16-ку.

— Изд. Общ. им. М. Качк. Книжочка за мѣс. Септембрій и Октобрій, 1878. О заразахъ скота. (Съ додаткомъ „Всякой-Всячины“.) Накладомъ Общ. им. Мих. Качк. Цѣна 20 кр. а. в. Львѣвъ, 1878. Изъ печ. Став. Инст., подѣ управл. Ст. Гучк. За ред. отвѣдае В. М. Площ., пр. Общ. — Стор. 95 в 8-ку.

— **Временникъ Института Ставропигійского** съ мѣсяцословомъ на годъ 1879 (имѣющей 365 дней). Годъ изданія шестнадцатый. Цѣна 50 кр. а. в. Львѣвъ. Изъ типографіи Ставропигійского Института, подѣ управленіемъ Стефана Гучковского. — На відворотній стороні дереворит представляющий церков волоську. Окрім звичайної часті календарської містить „часть поучительную и забавную“: О отвратительныхъ страданіяхъ и привычкахъ. (По Дру К. Боку.) — О дифтеріи. *Дръ К.* — Замѣчанія для домашняго хозяйства. — Народонаселеніе австрійско-угорской монархіи. — Статистическіи свѣдѣнія о Галици съ В. кн. Краковскимъ. — Народонаселеніе Буковины. — Розлучены I. П. (вірш) *Димитрій Вьнчковскій*. — Роза (вірш) *И. Г.* — Анекдоты. — Спасенная Болгарка. Повѣсть изъ послѣдней російско-турецкой войны. — Побратимство. — Человѣкъ яко невольникъ ростѣній. — Институтъ Ставропигійскій во Львѣвѣ. — Стор. XXVIII + 136 + анонси.

— **Монастырь чина св. Василія Великого** на ясной горѣ въ Гошевѣ съ иконою Пресвятой Богородицы, сливущою чудесами. Львѣвъ, 1878. Издано стараніемъ и накладомъ *Венед. М. Площанского*. — Изъ типографіи Ставропигійского Института, подѣ управленіемъ Стефана Гучковского. — Стор. 45 в 8-ку. Цѣна 10 кр. а. в.

— **Церкви русскія въ Галиціи и на Буковинѣ** въ сравненіи съ храмами и зданіями у инныхъ, преимущественно у древнихъ народовъ. Составилъ *Теодоръ Ив. Бѣлоусъ*, директоръ гимназіи бохенской, бывший дир. гор. гим. Колом., б. посолъ и секретарь Сойма галиц., б. заст. предсѣдателя повѣт. Рады колом., членъ основ. Дома нар., Матицы гал. русской, членъ общ. М. Качк., членъ б. ком. физ. въ Крак. и Дом. нар. въ Черновцахъ, б. предсѣдатель брат. св. Михаила въ Кол. и проч. — Стор. 184 в 8-ку. Сю книжку, списану мовою с часів Климента, дістати можна в Ставропигіи.

— Библіотека новыхъ драматическихъ сочиненій. Nr. 1. **Облога Плевны**, Образъ въ 3 актахъ съ прологомъ. Написалъ *Изидоръ Трембицкій*. Коломыя 1878. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса. Цѣна 25 кр. — Перепечатано зъ „Весны“. Накладомъ издавництва „Весны“. — Стор. 72 в 16-ку.

— **Гарная маміца Марѳа краснолица**. Повѣсть болгарска изъ временъ борбъ о независимость Болгаріи. Коломыя 1878. Черенками и иждивеніемъ Мих. Бѣлоуса. — Стор. 24 в 8-ку. До брошурки додано невдатний дереворит. Ціна 30 кр. а. в.!!

— **О горѣвцѣ** хемическое еи сложеніе со взглядомъ на еи примѣшки, слѣдствія нею спричиняеміи и всесторонно оказующаяся конечность, туюже непити. Написалъ *І. Д. Ф.* Черновцѣ 1878. Типографія вдовы Юсифы Петровской. — Стор. 14 в 8-ку.

— **Житіе** и чуда святого и славного пророка Іереміи. Коломыя. Зъ печатнѣ и накладомъ М. Бѣлоуса, 1878. — Стор. 43 в мал. 8-ку.

— **Зоря на русскомъ небосклонѣ**. Составилъ *Ө. И. В.* Коломыя. Коломыя. Черенками и накладомъ М. Бѣлоуса. 1878. — Стор. 14 в 16-ку. Ціна 10 кр. а. в. До брошурки додано 2 дереворити.

— **Наука о вытворюваню напоевъ изъ овочей краевыхъ.** Коломыя 1878. Зъ печатнѣ и накладомъ Мих. Бѣлоуса. — Стор. 16 в 16-ку. Цѣна 6 кр.

— **Дальшіи доказы ревности или нерадѣнія въ дѣлахъ церковныхъ.** Прибавленіе къ сочиненію о Церквахъ русскихъ въ Галиціи и Буковинѣ. Коломыя 1878. Черенками и иждивеніемъ Михайла Бѣлоуса. — Сі 4 карточки яко додаток до „Церкви русскія“ з 2 дореворитами стоять аж 10 кр. а. в.!!

РОССИЙСКА БИБЛИОГРАФІЯ:

— **Труды Этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край,** снаряж. Импер. рус. географ. общ. Югозападный Отдѣль. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя Д. чл. П. П. Чубинскимъ. Томъ седьмой. Вып. 2. (съ тремя картами.) Изд. подъ наблюденіемъ Д. чл. Э. Гильтебрандта. Спб. Тип. Балашева. 1877. — Стр. 2 нenum. + 343—608 + П и 3 карты в 8-ку.

— **Акты, относящіеся къ исторіи южной и западной Россіи,** собранные и изданные Археологическою Комиссіею. Томъ девятый. 1668—1672. Спб. Тип. М. Эгтингера. 1877. — Стор. П. нenum. + 2—26 + 988 (колюмн, по 2 на ст.) + 24 в 4-ку. Друк. в 600 прим. Цѣна 2 рубл.

— **П. Як. Литвинова. Русскіе народные узоры.** Выпускъ первый: малорусскіе узоры Черниговской и Полтавской губерній, собраны П. Як. Литвиновою. Изданіе редакціи Кіевского народнаго календаря. Кіевъ. Типо-литогр. В. Давиденко. (1877.) — Стор. 17. Друковано в 1407 примірн. Цѣна 1 руб. 25 коп.

— **Гоголь. Письма Гоголя къ Максимовичу**, по подлинникамъ исправленныя и дополненныя *С. И. Пономаревымъ*. (Изъ XVIII тома Сборника отдѣленія русскаго языка и словесности.) Спб. Тип. И. Ак. Наукъ. 1877. Стор. 23 в 8-ку. Друк. в 112 прим.

— **Сборникъ свѣдѣній о Полтавской губерніи**. Составилъ *А. В. Богдановичъ*. Съ картою губерніи и планомъ г. Полтавы. Полтава. Тип. Губернскаго Правленія. 1877 г. — Стор. 283 + 11 + II и I карта. Друк. в 650 прим.

Книжки висче наведені видані 1878 р., хоч на них означеній рік 1877.

— **Труды Этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край**, снаряженной Имп. Русс. Геогр. Общ. Юго-Западный Отдѣль. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д.чл. *П. П. Чубинскимъ*. Томъ второй, изданный подъ наблюденіемъ д.-чл. П. А. Гильтебрандта. Спб. 1878. Типо и хромо-литогр. А. Траншеля. — Стор. 688 в 8-ку. Друков. в 560 прим. Цѣна 3 руб.

— **Акты, относящіеся къ исторіи Южной и западной Россіи**, собранныя и изданныя Археологическою комиссіею. Томъ десятый. (Дополненіе къ III. тому). Спб. 1878 г. Тип. бр. Пантелеевыхъ. — Стор. 4 нenum. + 8 + 838 по 2 номер. на 1 стр. + 24. в 4-о. Друков. в 600 прим. Цѣна 2 руб.

— **Народы Россіи**. Живописный альбомъ. Выпускъ 1. Содержаніе: 1. Великоруссы. 2. Малоруссы. 3. Вѣлоруссы. 4. Поляки. Четыре хромо-литографіи и 12 гравюръ. Подписная цѣна 1 р. безъ пересылки. Въ отдѣльной продажѣ 1 р. 50 к. Спб. Тип. Тов. Общ. Польза. 1878. Форм. альбома. — Стр. 76 + 2.

— **Народы Россіи. Малороссы**. (Изд. „Досугъ и Дѣло“). Спб. 1878. Тип. тов. Общ. Польза. — Стор. 50 в 8-ку. Друков. в 1000 прим.

— **Н. Морковинъ. Очеркъ исторіи запорожскаго Казачества.** Спб. 1878. Тип. Ф. С. Сущинскаго. — Стор. 3 + 78 в 8-ку. Друк. в 620 прим. Ціна 60 коп.

— **На память** объ О. М. Бодянскомъ, В. И. Григоровичѣ и П. И. Прейсѣ, первыхъ преподавателяхъ славянской филологіи. Спб. 1868 г. Тип. Импер. Акад. Наукъ. — Стор. 47 в 8-ку. Друк. в 212 прим.

— **Потемкинъ на Дунаѣ.** 1790 годъ. Историческая повѣсть *Г. П. Данилевскаго.* Спб. 1878. — Ціна 75 коп., с перес. 1 рубл.

— **II. томъ Русской Военной Исторіи, отъ Іоанна III. до Петра I.** Сост. г. л. кн. Н. С. Голицинъ. — Зміст: Военное устройство, оружіе и строи. Современныя сосѣднія государства. Войны Іоанна III съ Новгородомъ, Ордою и Литвою. Войны Василя III и Іоанна IV: взятіе Казани, осада Пскова и завоеваніе Сибири. Войны при Теодорѣ и Борисѣ: съ татарами и самозванцемъ. Войны Донскихъ и Днѣпровскихъ козаковъ и ихъ устройство. Войны при Михаилѣ и Алексѣѣ: внутреннія, съ Швеціею и Польшею. Войны при Софіи до Петра I: съ Турціею, Крымомъ. Общій обзоръ воен. исторіи до Петра I-го, *карты, планы осадъ и лагерей.* — Ціна 5 рубл., с перес. 6 рубл. Дістати можна в книгарні Товариства „Общественная польза“ (С.-Петербургъ, Большая, Подъячская, домъ 39.)

— **Военная Исторія новыхъ временъ.** Часть 1. и 2. Войны XVII и полов. XVIII столѣт. въ Европѣ и Азіи (1613—1689 годы.) Сост. генер. лейт. кн. *Н. С. Голицинъ.* — Зміст: Русское Царство. Польша и Литва, казаки, татары и турки. Войны съ Швеціею, Польшею и татарами. Войны во время Гетманствъ. Войны съ Польшею за Малороссію. Война за заднѣпровскую Украйну. Походы кн. Василя Голицина.

Войны при Османѣ II, Мурадѣ IV, Ибрагимѣ, Мухамедѣ VI, Сулейманѣ II, Ахмедѣ II и Мустафѣ II. Съ картою Запад. Европы и Россіи, Малороссіи и Запорожья и планами. — Ціна 3 рубл. 50 коп., с пер. 3 рубл. 75 коп. Дістати можна в книгарні Товариства „Общественная польза“ (С.-Петербургъ, Большая, Подъяческая, домъ 39.)

— **Н. И. Павлицевъ. Польская анархія при Янѣ Казимірѣ и война за Украину.** (Сочиненія, Томъ I.) С.-Петербургъ, 1878. — Стор. VIII + 262 з портретом и одною картою — в 8-ку.

— **И. И. Срезневскій. Отчетъ о присужденіи Ломоносовской преміи профессору А. А. Потебнѣ и Записка о его трудахъ. И. И. Срезневскаго.** Спб. 1878. Тип. Имп. Академ. Наукъ. — Стор. 2 нен. + 44 в 8-ку. Друков. в 112 прим.

— **Полный русскій пѣсенникъ**, содержащій въ себѣ 700 русск., мало-россійск., цыганск., военн. пѣсенъ, романсовъ, шансонетокъ и куплетовъ. М. Тип. С. Орлова. 1878. — Стор. 524 и XVI в 18-ку. Друк. в 4800 прим.

— **Географическіе таблицы.** Составилъ Г. С. Лыткннъ IV. Обзорніе Россійской Имперіи. Спб. Тип. (бывш.) А. М. Котомина. 1878. — Стор. 14 в 2-ку. Друк. в 5000 прим. Ціна 50 коп.

— **Академикъ И. И. Срезневскій. Забѣчанія о книгѣ С. А. Гедеонова „Варяги“ и „Русь.“** Спб. 1878. Тип. И. Академ. Наукъ. — Стор. 35 в 8-ку. Друк. в 112 прим.

— **Д. Самоквасовъ. Значеніе кургановъ, какъ историческихъ источниковъ.** Спб. 1878. Тип. И. Ак. Наукъ. — Стор. 31 в 8-ку. Друк. в 110 прим.

— **И. И. Срезневскій. Энциклопедическое введеніе въ славянскую филологію.** Лекціи Проф. И. И. Срезневскаго. 1876—1877. г. Спб. Картограф.

зав. А. Ильина. (По способу Алисова). Стор. 59 в 8-ку. Друк. в 135 прим.

— **П. А. Соколовскій, Экономическій бытъ** земледѣльческаго населенія Россіи и колонизація юго-восточныхъ степей предъ крѣпостнымъ правомъ. Спб. 1878. Тип. Сущинскаго. — Стор. 5 нenum. + 266 в 8-ку. Друк. в 1500 прим.

— **Лѣтопись самовидца по новооткрытымъ спискамъ** съ приложен. трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, „краткаго описанія Малороссіи“ и „Собранія Историческаго“. Издана Кіевскою временною комиссіею для розбора древнихъ актовъ. Кіевъ. 1878. Тип. Милевскаго. — Стор. XVIII + 468 в 8-ку. Друков. в 600 прим.

— **П. Я. Литвинова, Южнорусскій орнаментъ**. Вып. I. Узоры вышиванья и рисованья. Черниг. губ. Глухов. уѣздъ. Кіевъ. 1878. Тип. Франца. — Стор. 13 + 13 рисунків в більшім форматі. Друковано в 400 прим.

— **В. Б. Антоновичъ, Очеркъ исторіи великаго княжества Литовскаго до половины XV ст.** Вып. I. Кіевъ. 1878. Тип. Универс. — Стор. 156 в 8-ку. Друк. в 600 прим.

— **Труды третьяго археологическаго съѣзда** въ Россіи, бывшаго въ Кіевѣ въ Августѣ 1874 г. Съ рисунками въ текстѣ и съ отдѣльнымъ атласомъ, заключ. въ себѣ 25 таблицъ. Т. I. Кіевъ. Тип. Унив. 1878. Стор. IV + LXXXV + 352. Друк. в 600 прим.

— **Труд. тр. арх. съѣз.** въ Рос., быв. въ Кіевѣ въ Авг. 1874. Съ рис. въ тек. и съ отд. атл., закл. въ себѣ 25 таб. Т. II. Кіевъ. Тип. Унив. 1878. — Стор. III + 330 + 361. Друк. в 600 прим.

— **Атласъ къ трудамъ III Археол. съѣзда.** Кіевъ. 1878. — 1 стор. текста и 25 таблицъ рисунків.

— **И. П. Новицкій.** **Опись актов** книги Кіевского Центрального Архива. Нр. 12. (Официальное изданіе архива). Кіевъ 1878. Тип. Унив. — Стор. 36 в 8-ку. Друк. в 400 прим.

— **Указатель къ изданіямъ временной Комиссіи для разбора древнихъ актовъ**, Высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ (отъ 1845 по 1877 годъ.) Томъ I. Имена личные. Составилъ *И. Н. Новицкій*. Кіевъ. Тип. К. Н. Милевского. 1878. г. — Стор. XXX + 832 в 4-о. Друк. в 600 прим. Ціна 4 руб.

— **Орестъ Левицкій.** **Афаназій Филиповичъ**, игумень Брестъ-Литовскій, и его дѣятельность въ защиту православія противъ Уніи. Кіевъ. 1878. Тип. Унив. — Стор. 30 в 8-ку. Друк. в 100 прим.

— **А. О. Кистяковскій.** **Программа** для собиранія и изученія юридическихъ обычаевъ и народн. воззрѣній по уголовному праву, съ предислов. о методѣ собиранія матеріяловъ по обычному праву. Кіевъ. Унив. Тип. — Стор. 51 в 8-ку. Друк. в 500 прим.

— **Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси**, собранныя *Я. О. Головацкимъ*. Часть I. Думы и думки. Часть II. Обрядныя пѣсни. Часть III. Отд. I. Разночтенія и дополненія. Думы и думки. Отд. II. Обрядовыя пѣсни. Изданіе И. Общества исторіи и древностей Россійскихъ при Московск. Универс. М. 1878. Тип. Универс. Часть I отъ 557 по 747 + 24 + 388 съ прилж. этнографической карты русскаго народонаселенія въ Галичинѣ, сѣверовосточной Угрии и Буковинѣ. — Друк. в 900 прим.

— Той сам. Ч. II. Стор. 841 в 8-ку.

— Той сам. Ч. III. Від. I. Стор. 532 в 8-ку.

— Той сам. Ч. IV. Від. II. Стор. 556 + 16 + LXXX в 8-ку.

— **Изданія Моск. комит. Грамотности** для народнаго чтенія *Н. В. Гоголь*. Майская ночь или утопленница. Изд. второе. М. Тип. А. Мамонтова и Ко. 1878. — Стор. 39 в 8-ку. Друк. в 6000 прим.

— **Изд. Моск. ком. Грам.** для народ. чт. *Н. В. Гоголь*. Ночь предъ рождествомъ. Изд. 2.— Стор. 60.

— **Казачка**. Комедія въ 1 д. съ пѣніемъ. Передѣланная изъ старинной оперетки *Н. И. Куликовымъ*. М. 1878. Тип. Смирнова. — Стор. 55 в 4-о. Друк. в 110 прим.

— **И не хочешь, да хочешь**. Сборн. сценъ и рассказовъ изъ народн. русск., малороссійск., еврейскаго, армянск., нѣмецкаго и французскаго бытовъ. Сост. для рассказовъ на театральн. сценѣ и семейныхъ вечерахъ. М. 1878. Тип. Смирнова. — Стор. 354 + 11 в 12-ку. Друк. в 2400 прим.

— **Леонтій Карповичъ** церковный витія православной Юго-Западной Руси въ XVII столѣтїи и два его слова. Посвящается православному воссоединившимся отъ Уніи въ 1875 году. Изданіе И. общества исторїи и Древностей Россійскихъ при Московск. Унив. М. 1878. Тип. Универс. — Стор. 16 + 118 в 8-ку. Друк. в 300 прим.

— **Мстиславъ удалой**, или сраженіе съ татарами при рѣкѣ Калкѣ. Историческій рассказъ *Н. С. Ильсина*. М. 1878. Тип. и изданіе П. А. Глушкова.— Стор. 32 в 16-ку. Друк. в 7000 прим.

— **А. Потебня**. Слово о полку Игоревѣ. Текстъ и примѣчанія. Воронежъ. 1878. — Тип. В. И. Исаева. — Стор. 158 + II в 8-ку. Друк. в 400 прим.

— **Свѣдѣнія о войскѣ донскомъ**: статистическія, историч., геогр., этногр., сельско-хоз. и проч. Изд. *Ф. Треймана*. Вып. 1. Новочеркасскъ. 1878. Тип.

изд. — Стор. 2 + 44 + 8 и 1 табл. в 16-ку. Друк. в 1200 прим.

— **Историко-юридическіе матеріалы**, извлеч. изъ акт. книгъ губ. Витебской и Могилевской, хранящихся въ центр. архивѣ въ Витебскѣ, и изданные подъ редакцію архивариуса Сазонова. Вып. 9. Витебскъ. 1878. Тип. Витебск. Губ. Правл. — Стор. 546 + VII в 4-ку. Друков. в 310 прим. Ціна 2 руб.

— **Акты, издаваемые Виленскою Археогр. Коммисіею**. Томъ IX. Акты Виленск. Земск. суда, магистрата, магдебургіи и конфедерации. Вильна. Тип. Сыркина. 1878. — Стор. XXI + 591 + 57 + 1 в 4-о. Друков. в 430 прим.

— **И. П. Сорока. Географія Бессарабской губ.** Учебное пособіе для среднихъ и низшихъ учебныхъ заведеній, съ прилож. 23 чертежей, плана города Кишинева. Карты Бессарабской губерніи. Кишиневъ. 1878 г. Тип. Попова. — Стор. IV + 173 в 8-ку. Друк. в 2020 прим.

— **А. Кочубинскій. Къ вопросу** о взаимныхъ отношеніяхъ славянскихъ нарѣчій. Основная вокализация плавныхъ сочетаній: конс. + л, р + ъ — ь + Конск. Изслѣдованіе — экстраорд. проф. И. Новоросс. Унив. Томъ II, выпускъ I. Одесса. Тип. Ульриха и Шульце. 1878. (Изъ XXV т. Зап. И. Новоросс. Унив.). — Стор. 90 + 1 ненум. в 8-ку. Друк. в 50 прим.

— **Договоръ** найма пастуховъ. *Н. Ефименко*. Спб. 1878. Тип. В. Киршбаума. Изъ Зап. И. Русск. Геогр. Общ. по отд. этн. Т. VIII. — Стор. 116 в 8-ку. Друк. в 110 прим.

— **А. О. Хойницкій. Очерки изъ исторіи** православной церкви и древняго благочестія на Волыни. Житомиръ. 1878. Тип. С. Бродовича. — Стор. 278 в 8-ку. Друк. в 1300 прим. Ціна 1 руб. 50 коп.

— **Мартовское движение** студентовъ Киевскаго Университета 1878 года. 1878. — У Львові. В Звязьковій друкарні. Стор. VI + 1 нenum. + 160 въ 16-ку.

— **Альбомъ рисунковъ къ соч. Н. В. Голяя.** Издание А. Н. Голяшкина. — Той альбомъ продается в 4 випусках в усіх книгарнях Москви.

ПОЛЬСКА БИБЛИОГРАФИЯ.

— **Józef Łaskownicki. Rusini** powieść w trzech częściach. Motto: Wo imia Oca i Syna, To nasza modłytwa — „Jako Trojca, tak jedyna, Polska, Ruś i Łytwa“! Platon Kostecki. We Lwowie. Wydanie wznowione. Nakład księgarni Polskiej. 1878. Z drukarni A. J. O. Rogosza. — Стор. 235 в 8-ку Ціна 1 зр. а. в.

— **Zwyczaj, obrzędy i pieśni weselne ludu ukraińskiego** z okolic Białej-cerkwi, opisała *Józefa Moszyńska*. (Odbitka ze Zbioru wiadomości do antropologii krajowej, tom II dział III). Kraków, nakł. Akademii umiej., druk. Uniw. Jag., 1878. — Стор. 26 в 8-ку.

— *P. Bykowski. Pieśni obrzędowe ludu ruskiego* z okolic Pińska. (Odbitka ze Zbioru wiadomości do antropologii krajowej, tom II dział III). Kraków, nakł. Akad. umiej., druk. Uniw. Jag., 1878. — Стор. 25 в 8-ку.

— **Zygmunt Milkowski. (T. J. Jez). Lech-Czech-Rus**, powieść historyczno-społeczna. Poznań, N. Kamiński i Sp., czcionkami H. Schmaedickiego, 1878. — Стор. 116 в 8-ку. Ціна 1 марка 50 фенік.

— **Iwan Neczuj. Przybłęda**, powieść ukraińska, przełożył St. Sz. Poznań, 1878. — Стор. 115 в 8-ку.

— **Żydzi w Polsce, na Rusi i Litwie**, czyli opowieść historyczna o przybyciu do pomienionych krajów dziatwy Izraela i o powodzeniu jej tamże w przestworze VIII—XVIII wieku, którą jako czwarty dodatek do Historii prawodawstw słowiańskich drukiem ogłosił *Wacław Alex. Maciejowski*. — Warszawa, druk K. Kowalewskiego, 1878. — Стр. VIII + 151 в 8-ку. Ціна 1 руб.

— **Roczny przyrost ciała** u ludności galicyjskiej między 20-tym a 23-cim rokiem życia, jako przyczynek do jej charakterystyki fizycznej oznaczony co do Rusinów. (Odb. ze Zbioru wiadomości do antropologii krajowej, tom II dział II). Kraków, nakł. Akad. umiej., druk. Uniw. Jag., 1878. — Стр. 34 в 8-ку.

— **Dr. prof. Stanisław Smolka. Urycz**, wycieczka w góry stryjskie. (Odbitka z III tomu Rocznika tatrzańskiego). Kraków, druk Wł. L. Ancyca i Sp., 1878. — Стр. 8 в 4-ку.

— **Dr. prof. E. Janota. Lud i jego zwyczaje**. 1. Zwyczaje świąteczne (Odbitka z „Przewodnika nauk. i lit.“) Lwów, nakł. autora, druk. Wł. Łozińskiego, 1878. — Стр. 2 нен. + 96 в 8-ку.

— **Gogol (Mikołaj). Martwe dusze**. Poemat. Poznań, 1878. — Стр. 363 в 8-ку.

— **Dr. Iz. Kopernicki. Poszukiwania archeologiczne** w Horodnicy nad Dniestrem wspólnie z p. Wład. Przybysławskim, człon. Kom. antrop. i arch. Akad. umiej., dokonane w r. 1877. (Odbitka ze Zbioru wiadomości do antropologii krajowej, tom II dział I). Kraków, nakł. Akad. umiej., druk. Uniw. Jag., 1878. — Стр. 56 в 8-ку. До книжки додано 3 таблиці.

— **Zygm. Luba Radziwiński. Wiadomość** o nowych wykopaliskach w powiecie ostrog-

skim na Wołyniu. (Nadbitka ze Zbioru wiadomości do antropologii krajowej, tom II. dział I). Kraków. nakł. Akad. umiej., druk. Uniw. Jag. 1878. — Стор. 73—94 и 1 таблиця в 8-ку.

— **O przyimkach w językach starosłowiańskim, ruskim i polskim** przez *Dra Emila Ogonowskiego*. Osobne odbicie z Rozpraw Akademii umiejęt. Wyd. filolog. T. V. — Стор. 206 и IV в 8-ку.

НІМЕЦЬКА БІБЛІОГРАФІЯ:

— **Francos, Karl Emil. Aus Halb-Asien**, Culturbilder aus der Bukowina, Galizien, Südrussland und Rumänien, 2te rev. Auflage, 2 Bände. Leipzig, Duncker et Humblot, 1878. — Стор. XVII + 365 в 8-ку. Ціна 10 марок. Дістати можна в книгарні Ріхтера у Львові.

— **Francos, Karl Emil. Vom Don zur Donau**. Neue Culturbilder aus Halb-Asien. Leipzig, 1878. 1 Bd. — Стор. XII + 333 в 8-ку.

— Той-сам. II. Bd. — Стор. 342 в 8-ку.

— **Ein weiterer Beitrag zur Betonung im Kleinerussischen**. (Aus dem Archiv für slavische Philologie. Bd. III.). *J. Verchratskij*. — Стор. 381—414 в 8-ку. Ціна 10 кр. а. в. Дістати можна в книгарні Ставропигийській.

— **Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom** von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart von *Dr. Julian Petesch*, Lemberger Metropolitan-Consistorial-Rathe, Pfarrer zur heil. Barbara und Rektor des griech. katholischen Central-Seminars in Wien. Mit oberhirtlicher Bewilligung. Erster Band. Von den ältesten Zeiten bis zur Wiederherstellung der Union der ruthenischen Kirche

mit Rom (1595). Wien. Druck und Verlag der Mechitaristen-Buchdruckerei. (W. Heinrich). 1878. — Стр. 638 в 8-ку.

— **Schupp (Ottokar). Der Tabuntschik.** Eine südrussische Geschichte. Wiesbaden, 1878. — Стр. 120 в 8-ку.

ФРАНЦУСКА БИБЛЮГРАФІЯ:

— **La littérature oukrainienne** proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté au congrès littéraire de Paris (1878), par *Michel Dragomanov*. Genève, Georg, libraire-éditeur. 1878. — Стр. 42 в 16-ку.

— **Rambaud (Alfred). Histoire de la Russie** depuis les origines jusqu'à l'année 1877. Paris, 1878. — Стр. 727 в 16-ку.

— **Rittich, A. Aperçu général des travaux ethnographiques** en Russie pendant les trente dernières années par *A. de Rittich*, Officier d'Etat-Major de l'armée russe. Exposition Universelle de Paris, 1878, Section anthropologique. Kharkoff. Typogr. de Silberberg. 1878. — Стр. 36 в 8-ку. Друк. в 300 прим.

ЧЕСКА БИБЛЮГРАФІЯ:

— **Slovansky katalog bibliograficky** za rok 1877 redakci *A. Michálka a Jar. Kloučka*, vydal Spolek českoslovanských knihkupeckých účetních v Praze. Ročník I. — Зміст: Bibliografia česká. Sestavil Gustav Francel v Praze. (Ст. 67). Bibliografia polska zestawil i podał Jerzy Kotula z Cieszyna. (Ст. 88.) —

Бібліографія малоруска. Уложивъ *Александръ Стефановичъ*, гр. к. катехитъ при учительскихъ семинаріяхъ въ Львовѣ. — *Bibliografija hrvatska. Sostavila Knjižava Lav. Hartmann u Zagrebu.* (Ст. 17.) — Библиографія Српска. Поподацима *Л. Хартмана* у Загребу и своје и звештају составно *К. Ивковит* из Сакуна (Банат). (Ст. 7.) — *Nakladem spolku. Tiskem dra Edv. Grégra v Praze 1878.* Ціна „2 zlate“. — Дістати можна в книгарні *Дра Grega* в Празі.

МУЗИКАЛІЯ:

— **Васильки.** Кадриль з українських пісень. — Дістати можна в Петербурзі: в музикальних магазинах *Бесселя*, *Лейброка* („въ Пассажѣ“) и *Фризе* („Сѣверная Лира“). Ціна 80 коп.

— **Пащенко.** „За Нѣманъ иду.“ Украинская пѣсня. — Ціна 40 коп. Дістати можна в муз. маг. *І. Юргенсона*.

— **Dubique: 20 малороссійскихъ пѣсень** съ легкими варіаціями. — Ціна 2 рубл. а в віддільних 25 зошитах кождий зошит по 20 коп. Дістати можна в муз. маг. *І. Юргенсона*.

— **Blumenthal: La petite Russie.** Mélo-
dies des bohêmes russes. — Ціна 50 коп. Дістати можна в музикальнім магазині *І. Юргенсона* в С-Петербурзі (*Большая Морская, Nr. 9*).

— **Pobudki narodowe** poświęcone młodzieży polskiej zebrane i ułożone na fortepian pr. *A. Gnatkowskiego*. — Ціна 2 марки. Окрім инших містить: *Hymn narodowy naszych braci Rusinów*. — *Kołomyjka Ukrainśka*. — *Kołomyjka Podolska*. — Сі музикалія можна сировадити через редакцію „*Leoh-a*“ (*Познань, ул. водна. Nr. 15*).

— **Wieniec Ulubionych Melodyj** Narodowych, w łatwym stylu ułożonych na fortepian p. Persa. Zeszytów 4. — Кождий зошит по 2 марки. Наво-
димо цікаві для нас мелодії, які знаходяться в кождім
зошиті:

Zeszyt I. містить окрім інших: Ко́ломуйка.

Zeszyt II. містить окрім інших: Dumka ruska.

Zeszyt III. містить окрім інших: Українська
pieśń: „Koły lubysz“.

Сю публикацію можна купити через книгарню
п. Хоцішевського в Познані.

— **Музыкальная азбука.** Сост. старший пре-
подаватель Спб. Консерваторіи, Смольн. и Патриот. ин-
ститутовъ, Учительскаго Института, *А. И. Рубецъ*.
Одобрено Совѣтомъ Профессоровъ Импер. Спб. Консер-
ваторіи. Второе исправленное издание. Собственность
К. Л. Яковлева. Спб. 1878 г. Тип. В. С. Балашева. —
Стор. 46 + II и 30 нот. в 8-ку. Друк. в 3400 прим.

— **Одноголосныя дѣтскія пѣсни** и подвиж-
ныя игры съ русскими народными мелодіями. Для на-
родныхъ школъ, дѣтскихъ садовъ и низшихъ классовъ
гимназій. Музыка *А. И. Рубца*. Составила *Е. Водово-
зова*. 3-е изд. Спб. 1878. Тип. В. С. Балашева. — Стор.
14 текста и 36 нот. Друк. в 2200 прим. Ціна 1 рубл.

— **Wszystkie — мене lyszy. Dumka,
kozak i kolomyjki** na fortepian napisał *Alojzy
Lipiński*. Dz. 77. Lwów. Nakładem księgarni Seyfarta
i Czajkowskiego. — Ціна 64 кр. а. в.

— **Zawadzki M.** Op. 319. **Doumka ukrai-
nienne.** Warszawa. — Ціна 75 коп. Op. 320 то са-
ме 45 коп., Op. 321 то саме 45 коп.

НОВІ ЗНАДОБИ

до номенклатури и терминології природописної, народної.

Подаю Шановним Читателям новий матеріал до номенклатури и терминології природописної, зібраний мною в ріжних Галичині и України сторонах, котрих не посилаю перед тим. Як так екскураював я р. 1876 в Гукудьщині, іменно в околиці Жаб'єго и Дори — а р. 1878 в Закардонській Русі іменно в околиці Кієра и Радейска и в Апаньовщині. В самому Києві посилаючи Лавру Печерську стрів я борецьких, мужиків з губернії Миньскої, котрих розпитав де-що про зв'язя ихніх сторон. Віста подаю тими Литваками записав тощо, я тут дословно посилаю. Мушу однак зашримітити, що Литваки наменені збибалити в мові дрібку на Києвську мову — може бути, що були из полудневих сторон Миньщини, де бесіда прокидає ся близша до Києвскої. Як би не було, я бесіду оттих литовских мужиків писав вірно так, як чув — и подав дословно их вираженя зовсім не уважаючи на неодно-

стайність граматичну. Тее однак не мішає: термини писані після вимови мужиків Миньскої губернії дадуть ся легко написати в южнорускім літературнім язичі пр. пещурічка = пещурічка, арёл = орёл и т. п.

Окрім згаданих місцевостій ділав я також слідження язикові в Стрийщині, коло Калуша (Красне), в Бродщині (Закомар, Підлисе), в Львівщині и инде.

Майже весь материял тут поданий єсть новий; кілька слів подаю тут в друге, именно такі, котрі рідко и малоуживані (розуміє ся, лише тогді, коли их учув єще и в иншій ніж передше поданій околиці). Поданя такі матимуть вагу при будушнім, спеціальнім розборі номенклатури и терминології природописної, народнєй и можуть навести на поміченя дуже цікаві хоть и трудні до розтолкованя. Находим бо нераз такі самі або дуже подібні назви якого плоду природного в місцевостях значно від себе віддалених, тим часом коли на промежині — не раз обшарі дуже просторім — уживають ся назви зовсім одмінні.

И так пр. *Talpa europaea* зове ся в Жовківщині „Крут“; так називають те звіря також жителі губернії Миньскої! Плиску білу *Motacilla alba* зовуть в Бережанщині: „Сірватка“; тую назву стрів я також в Мидошовичах коло Наварі під Львовом. На Буковині зовуть плиску чи пастушка „Чобанік“ — в Ананьєвщині також: „Чабан“, „Чабанік“ (в обоих сторонах народ южноруский стикає ся з Румунами!). Дятел *picus* — або як говорять в декотрих околицях Галичини и в многих України ятель (від яти, имати кор. им) — зове ся в Стрийщині коло Синевідска: „Клюйдерезо“ тоже и в Коломийщині (Серафинці). Борозняки т. є, ларви звичайного хруща (*Mololontha vulgaris*) зовуть в Биткові коло Делятина и коло Надвірні: „Салід“ „Салєнік“ — в околиці Радомисля (Городище) на

Полісню: „Сальник“. Нашого звичайного слимака зовуть в Коломиїщині, рівно як и в Києвщині: „Павлик“ и пр. пр.

Рівно трудно єсть одвітати на питанє, чому декотрі звірята або рослини мають такь розличні и численні назви, тим часом инші скрізь по цілій южній Русі однако именують ся. Соловія зовуть скрізь соловієм, дрозда дроздом, коса косом, чижа чижем и т. п. Як богатою однакож єсть людова номенклатура малесенької птички *Troglodytes parvulus*! Більш сорока названій найшов я доселі межі людом на того чепурненького втиркуна, о котрім наш селянин сміючись каже, що „то не птах, от лишень зазнака“. Дуже численні назви дає наш люд також птицям: *Motacilla alba* и *Vanellus cristatus*. З гадів найчисленніші назви мають ропавка *Bufo* (більше тридцять назв) и веретільниця *Anguis fragilis* (двадцять кілька н.). О рибах загалом дасть ся сказати, що менші мають найбільше назв по околицям ріжних. Звірята ссучі мають більшою частію одностайні назви. З помежи комах найбільше многи-менні наш звичайний жук *Scarabaeus stercorarius* (звиш 40) и зазулька *Coccinella septempunctata* (звиш 20). Рослини управні, подібно як и домашні звірята, звичайно мають одностайні назви пр. пшениця, жито, овес, капуста, цибуля. Виямку становить бульба *Solanum tuberosum*, котру — як до околиць — зовуть дуже одмінно (доселі узбирав я більше тридцяти людских назв). Не завсїгди мають назви у люду звірята або рослини по часті лучаючі ся. И так пр. *Cypselus arus* окрім не конче удатної назви: „Чорна Ластівка“ не має имени у Галицького люду; тим часом на Полісню (в околиці Радомисла) люд називає того пташка хорошими назвами: „Серпорізка“ „Сєрпик“, а коло Каменця Подільського: „Серпокрїл“ „Серпокрїлик“ від косих, серповатих крил и витятого вилокато хвоста.

Anas acuta, хоть и лучає ся в Галичині, не має тут назви; коло Києва же зовуть єї дуже удатно: „Шилохвóстиця“. — *Otis tetrah* має в Херсонщині окрім назви: „Стрѣпет“ також и прехороше прозване: „Перкóша“. — Замітно, що рóпавка (*Bufo*, рóпуха) має на Україні так мало назв, називають її там найчастійше: „жаба“ з придавкою: „земляна“ — тим часом в Галичині иноді що село, то и инша назва ропавці. — Деякотрі назви суть дуже місцеві. И так пр. в Покровці, коло Ананьєва зовуть хрущика *Coccinella septempunctata* то „Татáрка“ то „Чѣчір“ — обі ті назви рідкі! — звичайно же, так як в Галичині „Зазулька“. Справді тут вірно мож приложити пословицю: „що сторона, то новина“ — „що хатка, то инша гадка“ — а для слідителя язика дійсно: „що хатка, то инша понáдка“.

Иноді тая самая назва переходить в устах люду многоракі зміни и одміни и так пр. як дуже змінє ся назва *Ивола* (озн. *Oriolus galbula*) після околиць: *Ива*, *Ева*, *Ивиль*, *Илова*, *Игова*, *Елень*, *Гівинь*, *Гівир*, *Ивўла*, *Ивова*, *Евник*, *Гівило*, *Ивол*, *Ивила*, *Еволá*, *Вольгá*, *Филігон*, *Филіога*, *Филіга*! Хоч на перший гляд тая неоднотайність форм може видатись безладом — так навіть и тая неоднотайність має свою ціну для физиолога - язикознавця — и загалом для слідителя говорів людових ріжних місцевостей. — Чи також и номенклятура ботанична у нашого люду єсть так ріжноцвітна, як номенклятура зоологична — я ще тепер рішити не можу. Здає ся однакож мені, судячи по знадобах, які у мене під рукою, що она о много одностайнійша (з малими лише виимками пр. *Paraver rhoeas* 20 назв).

При кінци терминології уміщаю назви овець, кіз, коров, волів, коней, які водять ся у южноруских овчарей, козярей, скотарей и конюхів. Тіі назви — хоть

и не належать прямо до описової історії природної — суть однак из згляду язикового вельми важні, тим більше, що доселі на ту частъ народної терминології (именно що до овецъ и кіз) мало або и зовсім не звернено уваги.

Яко додаток слідуєть: наслідованя голосів звірячих бесідою людскою, повірки людові и пр.

Хоть и не всі назви тут подані пригодні для наукової терминології, та все годить ся пізнати, як називає наш люд богаті шлони природні рідного краю. Через тоє зробимо один крєк дальше в познаню нашого люду — а пізнанє свого люду то великий и чесний обовязок кожного просвіщеного народолубця. Тільки познавши своє рідне, своє питомєне добро зуміємо єго полюбити и оцінити!

У Львові 7. Вересня 1878.

И. Верхратский.

I. Часть зоологичня.

а) до номенклатури териологичнїї.

Cavia sobaya Pall. Meerschweinchen. Мурчак, Мірчак (Ж. держат в хатах.)

Cervus capreolus L. Reh (mas) Серн. Цап — (femina) Серна. Серниця. Кізлиця (Ж.) Серна маєт кізличку и цапка. — (Кізлиця також Сернуля, молода сернуля = Сернулька.)

Cricetus frumentarius Pall. Hamster. Хомяк (Бар.)

Dipus jaculus. Alagtaga, Springmaus. Земляній заяць (коло Одесси.)

Equus asinus L. Esel. Сомар (угорско руск.) dem. Сома́рик. молодий осел=сомаря. plur. сомаряга. (Також часто сомаряга=сомари, подїбно як кажуть „шкапята“ на старі коні; зрив. старосл. самаръ opus; мад. szamar asinus.)

Eginaceus europaeus L. Igel. Яріч (Крс. „запраще но́ги и пісок під себе а потім протягне ся. Єст яріч свїнський (зрив. нім. Schweinigel) и пєсїй. Свїнський ість ся; має сало, як годіваний вєприк“) Гиж. (Стр.) Ђжук (Лях.)

Foetorius putorius L. Iltis. Хір (Ж.)

Lepus timidus L. Gemeiner Hase, Трусник. Хрусник (Кол.)

Lepus sylviculus L. Kaninchen Трусь. Трусак (Кол. Стан.) Трусик (Город.) femina: Труся. Крїлиця (Кол.)

Mus agrarius L. Brandmaus. Миш пільскá (Шед.)
Миш рудá (К. Льв.)

Mus musculus L. Hausmaus. Миш сільська або рўска (Шеп.) Миш хатна (Ж.)

Mus decumanus Pall. Wanderratte. Пацўок (Укр.)

Mus silvaticus L. Waldmaus. Миш лісова (К. Льв.)

Myoxus avellanarius L. Haselmaus. Лускоорішок (Ков.)

Myoxus nitela Schreb. Grosse Haselmaus. (Чертец (Ж.) Черўн (Ж.) Чертежник (Ж.) Чертиж (Ж.) Лупиж (Ж.) Лупей (Ж. „він ч'ре гаджуги тай орихи ість; рідко ся злучает“.)

Myoxus glis L. Siebenschläfer. Пацкан (Пчн.) Кашавок (Ж.) Кашавец (Д.) Лускооріх (Стр. „Лускогоріхами“ „Луског'ріхами“ зовуть також *Corvus corax* *corax* L.) Луско'ріх (Стрч.)

Sciurus vulgaris L. Eichhörnchen. Цўбірка (Крс. Угр.) Кацабўрка (Д.) Кацабірка (Шеп.) Коцобўрка. (Кн.-Д.) Вівериця (Трост.) Вївїрка (Борщ. Стрч. Бл. — чорна одміна, яка в околици Бліха в Бродскім повіті лучає ся, зовуть: „Галка“.

Sorex vulgaris L. Waldspitzmaus. Мідянка (Остр.)

Spermophilus guttatus F. Geperlter Ziesel. Єврах (Киевш.).

Sus scrofa L. Wildschwein, Eber. Дикўн (Мик.) Дїкий кабан (Укр.) молодий дикий кабанчик = Вахлїок Вахлїк (Укр.)

Sus (scrofa domestica) L. Schwein. Острововна (коло Єблониці).

Talpa europaea L. Maulwurf. Крут (Миньск.).

Ursus arctos L. Brauner Bär. Медвїдь бурий. Розріжняють: медведі кїнські, товарачі и свїнські (Ланч.).

Vespertilio. Fledermaus. Лелїк (Зак.) Лігўца миш. (Крс.). Лелїк (Крс.). Гац (Борщ. зрїв. польск. gasek). Кажан (Бл.). Карганець (Радам.) Казанок (Подольск. губ.).

б) до номенклатури орнитологічної.

Assendor modularis Cuv. Heckenbraunelle. Бурі́ник (Пн.) Бурі́нниця (Зарч. Бурі́нницями зовуть також много з родів *Sylvia* (підкропивниці) а декуда *Troglodytes parvulus*).

Alauda arborea Gm. Baumlerche. Dulllerche. Велегурка (Рудня в Радом.).

Alauda arvensis L. Feldlerche. Джеворонок (Ж.). Підборозня (Стр. plur. підборознята). Зайворонок (Києв.). Жайворонка (Миньск.). Жайворошок (в Конотопщині).

Alauda cristata L. Haubenlerche. Підці́рка (коло Комарна). Чукурді́ль. Чикирдей. Чупудрій. Чупринді́й (Крс. остатні дві назви місто чубодрій, чуподрій, чуприндір від „чуб“ Haube и др. дерти. — Чукурделями“ зовуть впрочім и *Al. arborea* від співу терлі-лі-лій!) Чукурлі́й (Ланч.) Чорні́тка (Ксс.) Ци́бібе́нька (Рознів.) Черні́та. Черні́тиха (Бук.) Кочубе́й. Кочубе́йка (Город.) Смі́тюха́ (Рад.) Посмі́тюха (Рад.) Чорто́полох (Брацлавський уїзд).

Anas (mas.) Enterich. Селик (С. В. cf. uкр. селех).

Anas acuta L. Spiessente. Шилохвóстиця (Києвщ. „ся утка має хвіст як шило, а плоский ніс“). Дері́хвіст (Херс.).

Anas boschas L. Stockente. Крижа́нка (Зак. plur. крижанкі) Грех (Ж.) Крижа́на утка (Києвщ.)

Anas ferina L. Tafelente, Rothhals. Красногóлова (Херс.).

Anas (Oedemia) fusca L. Sammetente. Вугла (Луч.)

Anas querquedula L. Schnärrente и *Anas crecca* L. Krickente. Череня́ (коло Комарна plur. череня́та) Чиря́ (Києвщ. plur. чиря́та). Чирóчка (К. Брод.) Чирі́ца (Миньск.).

Anthus. Pieper. Піку́лик (Києвщ.)

Anthus spinoletta L. (aquaticus Bechst.) Wasserpieper. Полоня́нка (Д.)

Aquila albicilla L. Weisschwänziger Seeadler. Білас (коло Комарна).

Ardea cinerea L. Grauer Fischreiher. Цяпля (Минск.)
Волюваха (Город.) Волювака (Город.) Волювак (Город.)

Ardea minuta L. Kleine Rohrdommel. Бугайк (Рудня в Радом.)

Ardea stellaris L. Rohrdommel, Moorochse. Бугай водняний (Киевщ.) Вóлік (Мяньск. волъ + икъ = волик, малий вiл.)

Astur palumbarius L. Hühnerhabicht. Ёструб. (Ж.) Рабець (Чаниж. Ёл. рабець нагабає птахи. — В Бродщині подiбно як и декуда в Киевщині зовуть *A. palumbarius* „рабець“ = рябець, а *A. nisus* шуляк, шуляк, шуліка, шульіка.) Шуляк голубячий (Киевщ. руске „шуляк“ одвічає німецькому: „Stossvogel.“)

Astur nisus L. Sperber. Підстришник (Стр. він з під стріхи зловит воробця або и куретко) Шуляк (Брод.) Кóршак (Минск.)

Bombus garrula L. Seidenschwanz. Краснокрилець (Брод. южноруск. красний = хороший, pulcher.)

Carpimulgus europaeus L. Ziegenmelker. Гоготало (Стр.) Флєкер (к. Льв. „кричит в ночи ав! ав! — хмари розганяє“) Бóжий фірман (Вслб.) Нічня (Киевщ.) Дрімлюга (Киевщ.) Леляк (Киевщ.) Силюха (Конотiнщ.) Дрімєць (Херс.)

Charadrius. Regenpfeifer. Журавка (Стр. свище „журится“ перед дощем.)

Cinclus aquaticus Bechst. Wasserschwätzer, Щурик (коло Белзця.)

Columba oenas L. Holztaube. Голуб лсовий (Гал.) Трєпетєнь (коло Каменця Подiльського.)

Columba palumbus L. Ringeltaube. Принутєнь (Радом.) Вiтютєнь (Укр.) Гóлуб підлiсий. (Херс.) Крижóвник (plur. крижóвники в Брацлавскiм уiзді.)

Columba turtur L. Turteltaube. Туркiн (Радом.)

'Орлиця. Орличка (Радам. коло Каменця Подільського)
Турутка. Турка (Вузьня в Радам.)

Coracias garrula L. Blaugaske, Mandelkrähe. Під-
кіпка (Стр.) Красіворон (Бл.) Сиворакша (Киевщ.) Си-
вокрак. Сивограк (Миньск.) Сиводракша (Лях.) Сиво-
драка (Каменець Подільск.) Ключниця або Сиворакша
(Вузьня в Радам.)

Corvus caucatactes L. Nusshäher. Кедруне (Дел.)
Матіяшок (Дел. ість насіне кедри (*pinus sembra*).

Corvus corax L. Kolkrahe, Rabe. Кракун. (Угр.
Кал.) Крумкач (Город.)

Corvus frugilegus L. Saatkrähe. Гайвор (Киевщ.)

Corvus glandarius L. Eichelhäher. Джоя (Д.) Джой-
ка (Зарч.) Джеджора (Евірн.) Джой (Евірн.) Згой
(Ксе. Ж.)

Corvus monedula L. Dohle. Галка (Бистр.) Гали-
ця або Кавка (Бл.) Галка (Киевщ.)

Crex pratensis Bechst. Wachtelkönig. Деркач и
Московска зазуля (Зак. він кричить: дері! бері!) Дер-
чак (Зарч.)

Cuculus canorus L. Kuckuck. Зезуля (коло Ка-
менця Подільського.)

Cypselus arus L. Mauersegler, Thurmschwalbe.
Чорна ластівка (к. Льв.) Серпорізка (Город.) Серпо-
крил. Серпокрилик (коло Каменця Подільського). Сёрник
(Вузьня в Радам.) Ластуна (староруск.)

Emberiza citrinella L. Goldammer. Смаровіз (Воля
Добрестанська „Як він співає, тоді смаруй віз — вже
возом мож їхати!“) Жовторуз (Крех.) Жовтушка (Пич.)
Жовторудна (Ланч.) Жовтобруха (Бл.) Цёнка (Киевщ.)
Жовтобурка (Васильків коло Києва). Жовтобрушка
(Миньск.)

Emberiza miliaria L. Gerstenammer. Потюк (Стр.)
Утробушка (Брод.) Подорожник (Киевщ.)

* *Emberiza (Plectrophanes) nivalis* L. Schneeammer. Снігоруз (Бук. так зовуть також и *Fr. pyrrhula.*)

Falco subbuteo L. Baumfalke, Lerchenfalke. Кй-бець (Конотопц.)

Fringilla cannabina L. Bluthänfling. Колопéник (Крс. Ясен.) Красулька (к. Льв.) Макогряс (Стр.) Макогрус (Киевщ.) Сіменник (Стр.) Чóвник (Пчн.) Коноплик (к. Льв.) Конопляник (Миньск.) Коноплянка (Город в Радом.) Макодзёб (Херс.)

Fringilla carduelis L. Stieglitz, Distelfink. Бодащник (к. Льв. в осени сідає по бодаках и ість их насінок.)

Fringilla chloris L. Grünling. Дзвóник (Кол. Дзвониками зовуть декуда також жайворонка *Alauda arborea.*)

Fringilla coccothraustes Temm. Kernbeisser. Костарь (Стр.) Грубодзёб (СВ. м'яса вéшні не ість, лиш кістку кусає.)

Fringilla coelebs L. Blutfink. Зяблиця (Бук.) Зяблик (к. Льв.) Пінькавка (Брод.) Пінькало (Брод.) Берестянка (Радом. Берестяночка гніздо робить з бересту. „Берест“ в Радом. означає березову кору.)

Fringilla domestica L. Haussperling. Церкóвник (Крс. виводиться на даху церков, в дзінницях и пр.) Банéник (Крс. буває в банях церков). Воробей (Миньск.)

Fringilla linaria L. Leinfink, Zwitscherling. Чверéка (Стр.)

Fringilla montana L. Ringelsperling, Feldsperling. Сухарник (Крс.) Завиток (Зак. plur. завитки — по боках шиї білий, мов завитий). Воробець грівий (Пчн.) Жятник (Киевщ.) Циганчук. Цыган (Стр.)

Fringilla pyrrhula Gm. Gimpel. Снігир (Миньск.)
Fulica atra L. Schwarzes Wasserhuhn, Blässe. Лисіця. Лисічка. Лисуха (Херс.)

Gallinula porzana L. Punktirtes Rohrhuhn. Курочка сімената (коло Комарна). Сіменатка.

Gecinus. Grünspecht. Кéдла (Красне коло Дел.

зрівняй *Gégлик* = *picus* гл. Початки до уд. ном. II. 13.)
Джонва (Дел.) Жонва зелена (Ж.)

Hirundo. *Schwalbe*. Ласточка. Ластичка. Ластіца.
(Миньск.)

Hirundo riparia L. *Uferschwalbe*. Бережник (Стр.)
Щурик (к. Брод. Херс.) Ямкур (Бл. plur. ямкурі; сидять в березі в ямках). Щур (Херс. Киевщ. в старосл. **штоґръ**). Печурічка (Миньск. „виконає собі у гарі в березі печеру аршинов два и там несєт собі яйца.“)

Hirundo urbica L. *Hausschwalbe*. Мурівка (Шол.)
Мурик (Вдн.)

Larus. *Möve*. Морська ворона (Шол.)

Limosa. *Pfuhschnepfe*. Болотіник (к. Льв.) Поболотіниця (к. Льв.) Підболотіник (Шол.)

Loxia (*curvirostra* L.) *Kreuzschnabel*. Криводзіб (Верхобуж.)

Lusciola phoenicurus Lath. *Rothsterzchen*. Пастушок червонофостий (к. Льв.) Рудофостик (к. Льв.) Чопик (Шол.)

Lusciola tithys Lath. *Hausrothschwänzchen*. Ковальчук (Зак.) Дрижіфіст (Ж.).

Lusciola suesica Lath. *Blaukehlchen*. Біломуха. Біломушка (к. Льв.)

Meleagris gallopavo L. *Puter*, *Truthahn*. Гіндик (Брод. молоді: гиндинята). Трухан (Ж.)

Merops apiaster L. *Bienenfresser*. Юрок (Херс.) Шпак бжильний (Херс.) Хлюрок (Херс. юркотять або хлюрають хлюркі: хлюр-хлюр! хлюр-хлюр!) Красіворонок (Херс.) Фюркот (Бужинка в Ананьєвськім уїзді.)

Milvus regalis (*Falco milvus* L.) *Gabelweihe*. Розсохане (Д. має хвіст розсохатий). Ганя права (Д.)

Motacilla. *Bachstelze*. Трифостик (Гриб.) Плісква (Єсенів.) Чобаник (Бук.) Флістка (Розвадів.) Чабан, Чабаник (Херс.)

Motacilla alba L. *Weisse Bachstelze*. Ласичка (Остр. к. Брод.) Блискалка (Зак.) Сірватка (Мил.)

Сйтка. Сйтовка. Сйточка. Сйтовочка (Радам.). Гайка (Киевщ.). Сусідка (Нехворощ коло Бердичева).

Motacilla flava L. Gelbe Bachstelze. Пастушечка. (Зак.). Божий пастушок (Кол.).

Motacilla boarula L. (sulphurea Bechst.). Gebirgsbachstelze Пліска полонінєка (Мик.).

Numenius arquatus L. Brachvogel, Keilhaken, Doppelschnepfe. Кулюк (Зак.).

Numida meleagris L. Perlhuhn. Цісарька (Херс.). Пантарка (Гал.).

Oriolus galbula L. Goldamsel. Філіга (Сян.). 'Єва (Крех.) (в Руді Магеровській кажуть: „Ива кричит: кобилу ссав!“) Філігон (коло Пітрича). Філіга (коло Пітрича в Брод.). 'Єлень (Зак. р. ит. єлені). Гівинь (Ожд.). Ивула (Верхобуж). 'Ивова (Пчн.). 'Євник (Вдн.). Гівир (Чаниж). Гівило (Бл. gen. neutr.). 'Ивол (Киевщ.). 'Ивола. 'Ивила (Киевщ.). Вольга (Шиніжевичи в Радам.). Євола (коло Каменця Подільського).

Otis tetrah L. Zwergtrappe. Стрепет (Херс.). Стрепетка (Херс.). Стрепетень (Бужинка в Ананьєвск. уїзді). Перкоша (Покровка в Ананьєвскім уїзді. „Самець, як токує, кричить: перк! перк!“)

Pandion haliaetos L. (Aquila haliaetos) Flussfischadler. Скаба. Шкаба (Миньск. „великий орел; рибу ловит“; confer cum кобєць, купєць, ковпєць = falso subbito гл. Початки II. 10. V. 19.) Мартін (Макалевици в Киевщ. Декогрі селяне називали також роди *Lanius* „мартином“, а в Херсонщині, в селі Покровці, коло Ананьєва, уживали *Numenius arquatus* „Мартинчук“).

Parus caudatus L. Schwarzmeise. Білоголова. Білоголівка. (Ожд.) Коцобєст (Чаниж; місто кофобєст — бо хвіст має довгий, наче у кофа єрив. кїт гл. Початки до ул. ном. II. 13.).

Parus pendulinus Gessn. Beutelmeise. Ремєза (Брод.). Ремєн (Ков.). Ремєзєк (Миньск.). Ремєзєк (Радам.).

Pavo cristatus L. Gemeiner Pfau, Pagelune. Павун
(Ж.) Павук (Миньск. Радом.)

Perdix sinerea Lath. Rebhuhn. Крипка (Ж. plur.
Крипки).

Perdix dactylisonans M. Wachtel. Підколонник. Коло-
лонник (Стр.)

Picus. Specht. Дзюмбал (Верхобуж. Дзюмбал шка-
лубає в дереві). Ятел. Ягіль (Чаниж коло Топорова
и Ожидова. Киевщ.) Ятель (Бл. Киевщ.) Дзюбак (Рима-
нів) Дюбало (Вслб.) Дюлобало (Вслб.) Дюбач (Зак.)
Клюйдерево (Серафинці коло Кол.) Жонва (Ж.)

Picus. Buntspecht. Жонва писана. (Ж.) Дютел (Ж.)
Дзюбак теркагий (Кол.)

Picus minor L. Kleiner Buntspecht. Сухлячок (коло
Каменця Подільського).

Parus coeruleus L. Blaumeise. Синючок (Лях.).

Regulus flavicapillus Will. (cristatus Brehm) Gelb-
köpfiges Goldhähnchen. Золотоголовка. (К. Льв.) Золото-
крилець (к. Брод. назва неодвітна). Сичик (Радом.).

Saxicola. Steinschätzer. Чикайло (Д.). Чокнітка
(Євірн.). Підкаміничик (Вдн.).

Saxicola rubetra Bechst. Braunkehlchen. Глиняник
(Шол.). Щікор (Шол.). Млинок. Млинец (Бл.). Землян-
ка. Земляночка (Радом. Гніздо має в землі. Молодих
землею чути.).

Saxicola oenanthe Bechst. Steinpicker. Білогузець.
Білодунец. (Сян. так називають впрочім и *S. rubetra*.)

Scolorax gallinula L. Moorschnepfe. Баранчик
(к. Брод.).

Scolorax major L. Doppelschnepfe. Диплик. (Киевщ.)
Бекасик (Киевщ.).

Scolorax rusticola L. Waldschnepfe. Словка. (Зак.
в інших сторонах називають „слуквою“ *Numenius ar-
quatus*. гл. Поч. до ул. номенкл. II. 13.) — подібно в
нім. Doppelschnepfe означає як по місцевостям то *Sco-*

лорах major то Numenius arquatus). Шнепа (Євпрн.). Со-
луква (Єблониця). Падалиця (в Конотопц.).

Sitta europaea L. Kleiber, Spechtmeise. Долобавка.
(Крех.) Товкáč (Ков.). Повзун (Бл. „Повзуном“ мож би
назвати и *Certhia familiaris* L. Baumläufer). Липарь
(Киевщ. він глиною виділює дупло, де мостить гніздо).
Смовж. Смóвжик (Радом.) Чмовж. Чмóвжик (Пиніжевичи
коло Малина в Радом. губ. Киевск.).

Sterna. Seeschwalbe. Рибарь. (Ж.) Білогрудик
(Криве поле). Крїчка (Киевщ. „у вирей летить зимою“).
Рибачок (Радом.).

Strix bubo L. Улу. Пугак. (Мик.). Пугало (Чортк.).

Sturnus vulgaris L. Стаг. Шпаркос (Ожд. „Шпар-
кос літає веретами“).

Sylvia. Grasmücke. Травінка. (Мик. Травянка plur.
травянки). Травяничка (Миньск.).

Sylvia fitis Bechst. Fitislaubvogel. Фічик (Крех.).

Sylvia (Salicaria) palustris Bechst. Sumpfrohrsänger
и много інших з родини „Salicaria“. Верболозєць (Брод.).

Sylvia rufa Lath. kleiner Weidenzeisig. Чинджирь
(plur. чинджирі). Чинджерушка (plur. чинджерушки —
коло Каменця Подільського).

Sylvia (Ficedula) sibilatrix Bechst. Weidenzeisig.
Вербляник (Зак.).

Tringa minuta Leisl. Zwergstrandläufer. Щя-
блик (Стр.).

Totanus. Wasserläufer. Куліковець (Гриб.). Коло-
водічник (Євпрн.). Коловодник (Ж.). Коловодяк (Ж.).

Totanus calidris Bechst. Rothfüssiger Wasserläufer.
Коник (к. Льв.).

Tetrao bonasia L. Haselhuhn. Горобка (Радом).
'Оробка (Макалевичи в Киевщ.).

Tetrao tetrix L. Birkhahn. Дикий півень (Зак. він
в місяці Марти „баламутить“). Ціцьвір (Зак.) Катервак
(Д.) Тетервак (Катервак крильми волочит по землі, від-

так дудніт и пёрхає — то до гори, то до долу, — и цоркотїт и шїпкає. — Звичайно кричит: хїв хїв!).

Troglodytes parvulus L. Zaunkönig. Плòтник (Воля Добростаньска коло Янова під Львовом). Крїлик (Шол.). Чїчка (коло Чижикова). Пецушòк (Велб. Гриб. „гніздо викрутит, нїби в грубку“). Пецұх (Борщ. пецұх). Шну-рòчок (Верхобуж). Дурилюдок (к. Льв.). Дурилюдка (к. Льв.). Мїшка (Острівчик коло Ожд.). Заведїсвітòк (Новосїлка к. Льв.). Воловїк (коло Битькова, в пов. Богородчанськїм). Корòльчик або Земляник (Дел.). Бурїн-нїк (Шеп.). Волòве вїчко (Серафїнці). Волòве очкò (Киевщ.). Трїщұк. Трїщучòк (Кес. Євїр. Ж. бувáє по лóмáх). Мишачий корòлик (Бук.). Дуриллюдник (Вдн.). Калабұдничка (Киевщ.). Курєник (Город.). Янчик (в Бу-зовї в Киевщ.). Попáдик (Бужинка в Ананьєвск. уїзді). Сáмчик (Дережня).

Turdus viscivorus L. Schnarre. Misteldrossel. Пер-кáч (Вдн.).

Urupa eops L. Wiedehopf. Тїтко (Стл.). Удул (Ж.). Бұбник (Ж. він бубкаєт: бу-бу!). Вонєчка (Ж.). Бубòкало (Бистр.). Тїток (Розвадов.). Вұдвудок (Борщ.)

Vanellus cristatus M. Kiebitz. Чáйбис (Брод.). Ця́ ганка (Брод.). Тїгель (коло Ж.). Кєбис (Борщ. gen. ке-биса). Кїбис (Борщ.). Турєцка птáха (Бл.) Пигїця (За-болотова коло Жидачева). Пїголиця (Херс.).

Yupx torquilla L. Wendehals. Мудроголòвець (Стр.). Крутиголòва (СВ.). Крутоголòвїк (Миньск.).

в) до номенклятури герпетолєгичнєї.

Anguis fragilis L. Blindschleiche. Пáданка (Сян.). Мідянка (Киевщ.). Гладїш (Радом.). Веретїюнїчка (Радом.). Пáдацьниця (коло Каменця Подільск.).

Bombinator igneus Mestr. Feuerunke. Кұмкало (Стрч.)

Bufo. Kröte. Жидівська жаба (Гриб.). Черепуха (Зак.). Коропавка (Крс.). Короставка (Д.). Ропухане (Майдан.). Карапавка (Мик. Дел.). Рацавка (Бистр.). Шкарапанс або Карапанс (Д.). Погана жаба. Поганка (Розвадів). Черепкани (Либ.). Землянка. Земляника (Киевщ.). Жаба земляна (Киевщ.). Желізна жаба (Херс.).

Hyla arborea L. Laubfrosch. Зеленячка (Стр.). Крахавка (Д.). Зеленка (Розвадів plur. зеленкі). Траванка (Киевщ. зелена мов трава). Скакалка (Город.). Зелюнка (Город.).

Lacerta. Eidechse. Щурка (Пчн. Ж.).

Pelias berus L. Kreuzotter. Гарчє (Д.). Фужела (Євирн.). Черв'як лихий або Гадина (Дел.). Софія (Ж.). Gogá (Ж.). Галиця (Ж.). Галюга (Ж.). Довга (Ж.). Фіскавка (Криворівня). Гадюк (gen. masc. коло Кут). Шипотінник. Шипотінниця (Укр.) Змий (Радом. мала змий = змиюлька).

Pelias cherssea L. Kupferschlange. Козачка (Мик.). Козулька (Радом.).

Pelias praester L. Höllennatter. Гарч (Євирн.).

Pseudopus serpentinus L. Merr. Scheltopusik. Жовтобрюх (Покровка в Ананьєвск. уїзді).

Rana. Frosch. Скакавка або Жаба (Ксс.). Скока. Скічка (Терн. Кол.). Радолка (к. Каменця Подільського). Скакелюха (Херс.). — Larva. Kaulquarpe. П'уголоватиця (Остр. Хотинь. Мик.). Аполонік (Миньск.).

Salamandra maculosa. Schinz. Gefleckter Salamander. Feuersalamander. Щур (Ж.).

Triton. Wassermolch. Ящериця водяна. (Город.)

г) до номенклатури ихтиологічної.

Abramis sapa Poll. Кляпець (Миньск. plur. кляпці).
Acerina rossica. Сув. Russ. Kaulbarsch. Носир (Киевщ.). Вобрик (Радом.).

Acerina vulgaris Cur. (*Perca vulgaris* L.) Kaulbarsch. 'єрчик. 'єршик (Киевщ.).

Acipenser ruthenus Poll. Sterlet. Стєрлик. (Миньск.)

Alburnus lucidus Heck. Laube. Гонина (Дмитре); гонится верхом по воді). Блискунка (Остр.).

Cobitis barbatula L. Schmerle. Schmerling. Пічкур (Город.). Пєкур (Макалевици в Киевщ.).

Cobitis taenia L. Steinbeisser. Dorngrundel. Варатиниця (Сян.). Авдюшка (Киевщ.). Авдоточка (Миньск.).

Крутєлка (Радом.). Петюшка (Макалевици в Киевщ.),

Esox lucius L. Necht. Щупиль (к. Комарна). Щука (Радом.). — Grashecht, молодá щучка = Жулявка. Жилявка. Жаглявка (Рудня в Радом.).

Gasterosteus aculeatus Bl. Stichling. Сяник (в Дубровицях, в Сяніччині; буває в Золотій ріці.).

Leuciscus idus L. (jeses) Giesen. Язіця (Білка). Вяз (Киевщ.).

Leuciscus erythrophthalmus L. Rothauge. Красноперіца. Краснопірочка (Миньск.) Краснохвостка.

Leuciscus (Gardonus) rutilus L. Rothauge. Плетіця (Ж.)

Lota vulgaris Cur. (*Gadus lota* L.) Aalrutte. Налим (Радом.)

Rhodeus sericeus Pall. (*Cyprinus amarus* L.) Bitterling, Platteln. Жеруха (Стл.) Пукавець (Остр.)

Salmo hucho. Huch. Головічъ (Ж.) Головиця (Ж.)

Silurus glanis L. Wels. Сім (Розвадів над Дністром plur. сомї. Сомї бувають в Ністрі).

д) до номенклатури ентомологічній.

Anisoplia (fruticola) Getraide-Laubkäfer. Гречаник. (Стр.)

Anobium. Klopfkäfer. Шашель. Шашлик. (Киевщ.)

Acanthia lectularia L. Bettwanze. Клап (Миньск. plur. Клапі ef. russ. Клопъ).

Aromia moschata L. Moschusbock. Табáчник (Передміщане Львівські сушать того хруща, відтак розтирають и сиплють порошок до табаки для запаху.)

Blaps. Trauerkäfer. Смердáчка (Сян.) Вонючка (Укр.)

Blatta orientalis L. (*Periplaneta orient.*) or. Küchen-schabe. Клямер (Сян. sic! plur. Клямери). Шторгáн (Дел.) Кургáн (Ксс.) Торгáн (Д.) Гардáн (Розвадів).

Blatta germanica L. deutsche Schabe. Прус (Пщ.) Прусáк (Киевщ.)

Bombus. Hummel. Биндюк (Ж.) Биндюг (Ж.) Биндék (Ж.)

Bombus terrestris F. Erdhummel. Жміль земляний (Бл.)

Calliphora vomitoria L. Brummer. Schmeissfliege. Бóндарь (Херс.)

Cantharis vesicatoria L. Pflasterkäfer. Маівка (К. Ль.)

Cephalomyia ovis L. Schafbiesfliege. Рупниця (Лопатин в Брод.)

Chrysops caecutiens L. Gemeine Blindbreme. Сліпа муха (Гал.) Сліпцунка (Гал.) Слѣпетень (Миньск. „сліпими овадами“ и „сліпими мухами“ зовуть тежъ

Anthomyia meteorica L.)

Coccinella septempunctata K. Marienkäfer. Парáска, Парасуле (Криве Поле). Пѣтрик (Киевщ.) Сóнце (Киевщ.) Сóнечко (Киевщ.) Бѣдрик (Радом.) Татáрка (Херс. діти приговорюють: Татáрко, Татáрко! я тебе заріжу!) Дудень (Херс. приговор.: Дудень, дудень коли полудень?) Чѣчір. Чечір (Покровка в Херс. приговор.: чечір! чечір! чи далéко вѣчір?)

Culex ripiens. Stechmücke. Кумар (Ж. plur. Кумарі). Кумлик (Ж. plur. Кумлики. „Кумликами“ зовуть теж и роди *Simulia*). Горбáч (plur. Горбачі. В околици Бліха, в Бродщині зовуть комарі, Stechmücken, culices —

горбачами, а муравлі, Ameisen, formicas „комарами“. В декотрих селах Херсонщини и Киевщини зовуть муравлі (formicas — ко́ма́хами — а комахи (insecta) кузя́вками.)

Dorcadion holosericeum Küst. Musickkäfer. Диду́нь (Зак. цепає до пальця: скрип!)

Ephemera. Eintagsfliege. Мухариця. Мухари́чка (Ж.)

Eristalis tenax L. Zähre Schlammfliege. Гудиме́ць. (Бузьня в Радом.)

Egusa. Raure. Усі́ль (Крс.) Усі́лка (Крс.) Усі́лниця (Крс.) Гусе́нь (Киевщ.) Вусе́нь (Миньск.) Осе́льня (Херс.)

Eurgeria (egusa). Bärens Spinnergaure. Паску́дник (к. Льв. „ко́лі ко́ні его спаса́т, діста́ют „паску́дника“). Вовк. (Стр.) При́трут (коло Д.) Підбі́й (Бл.) Підбі́йник (Борщ.) Медведю́х (коло Д.) Медве́дик (Ж.) Во́лох (Бузьня в Радом.)

Forficula auricularia L. Ohrwurm. Щіпа́лка (Зак.) Щіпа́вка (к. Льв.) Щіпа́к (Стр.) Щіпе́ц (Самб.) Ко́ре́ц (Ж.) Ко́рчик (Ж.) Ко́ре́к (Д. Дел.) Ухо́верт (Киев.) Ухо́вертка (Киев.) Баламу́тка (Лях.)

Formica. Ameise. Мура́ха (Стр.) Кома́р (Бл.)

Formica hecuculanea L. Rossameise. Мураве́ль ведме́жий. Ведмедчу́к (Стр. також и formica rufa. Розека-зують, що медві́дь розгри́бши мурашкови́ну ляже в ню; муравлі вилазя́ть на него, а він залюбки „слухає“.) Мурашо́к медвежий. (Євірн.)

Gastus equi F. Pferdebremsfliege. Водко́е (Бл.) Муха спаса́вана (Киевщ.)

Geocoris. Landwanze. Смердю́х. Смердю́ха. Вздю́ха. Вздюх. Вздюшка.

Grylotalpa vulgaris Latr. Maulwurfsgrille. Ді́дик (Вслб.) Ведмедчу́к (Стр.) Ба́бин пе́сик (Зак.) Медведю́х (коло Д. Так також и усі́льницю eurgeria!) Перма́к (Майдан) Медведе́ц (Ж.) Кру́лак (Ж. він туркоти́т

або куркотят *confer cum lat. gryllus*). Кручок (Старе-місто) Земляна сучка (Киевщ.) Вовчок (Киевщ.)

Gryllus. Grille. Свіршун (Зак.) Крекач (Ч. П.) Циркун (Миньск.)

Gyrinus. Taumelkäfer. Гоніця (Ж.)

Hippobosca equina L. Pferdelausfliege. Песяча муха (Мим.) Соба́ча муха (Укр.) Песя му́ха (Кол.) Дубівка (коло Комарна, мабуть від того, що тверда, ликовата) Кінська му́ха (Стр.) Коляк (Шол.) Підхвостник (Брод.) Дріт (Зак. гер. дротá) Дроти́к (Зак.) Плоска́вка Ланч. *flug. плоскаві́*) Здрок (Миньск.) Песече́ка (Стрч.)

Insectum. Insekt. Кузя́вка (Киевщ.) Казю́ка (Ра-дом.) Ку́зка (Херс.) Ку́зочка (Херс.)

Lampryis noctiluca L. Johanniswürmchen (а також и *Lamprohiza splendidula*) Світя́ча Гедзу́ля (Сян. „Гедзу́лями називають много хрущів пр. жу́ків). Срі́бна му́ха (Стр.) Сві́тлу́шка (Стрч.) Блі́скавка (Чи́жиків). Блі́щія́ (Борщ.) Мйшачий о́гнь (Стр.) Сві́тілець (Брод.) Сві́тілка (коло Пітрича; Мик.) Мйшечий о́гник (К. Н.) Во́гник (Зарч.) Червачо́к блискучий (С.) Сві́тлячо́к (Киевщ.)

Locusta viridissima L. Laubheuschrecke. Гідні́чка (коло Малатина, за Яновом в окол. Львівській).

Lucanus cervus L. Hirschkäfer. (Мил. — мов би з одностайного рога). Олінь. Олінець (Зарч. коло Дел.) Бо́жий буга́й (Серафинці). Рогáчик (Ра-дом.)

Melolontha vulgaris L. (larva) Engerling, Glime. Ру́па (Мил.) Лежух (Білка к. Льв. „бо ле́жить в землі“) Бульбо́йд (Стр.) Понур (Шол. ну́рит по під землею) Па́ндрак (Стрч.) Повх, Поух. [С. в інших сторонах по́вх = *Nuridaeus (Wühlmaus Arvicola)*] Борозе́ник (Бар.) Борозню́к (Зак. „Як хрущів багато, то будуть врожа́ї на просо, як борознюків багато, зле на барабо́ні“) Сале́ник або Салі́й (Бтк.) Повх (Кн.-Д. „манди-

бурку поїдає, буракі то що) Борозенник (Киевщ.) Борозелник (Васильків коло Києва) Сальник (Город.) Пóборознюк (Херс.)

Oestrus bovis L. (*Hypoderma bovis*) Rinderbremse. Бідзъкавка (Ж. Небилів в Стр. так зовуть також *Hirrobosca equina*) Бидзівка (Мик.) Дрік (Киевщ.) Гедзень (Херс.)

Papilio. Schmetterling. Мотіль (Бл. plur. мотілі) Моталька (Либ.)

Perla. Uferfliege. Жировиця (Ж. „Жировицу намокне ся на ўдку и ловит пстругі“).

Phalaena. Nachtfalter. Оперіце (Старе місто) Відьма (Город. „відьмами“ зовуть в Город. багато мотилів нічних и вечірних пр. *Macroglossa stellatarum* и др.)

Phryganea (larva) Köcherfliegenlarve (in aus Sandkörnern, Schilfstückchen, Conchylien u. s. w. zusammengesponnener Röhre lebend, sogenannter Hülse wurm) Кубра́к (Бистр. Ж. „На кубракі ловлят пстругі“). Оші́ток (Город. „на ошітки ловлять рибу“ die Röhre oder Hülse selbst: скалу́бка).

Porphyrophora polonica L. (*Coccus polonicus*) Poln. Cochenille, Johannisblut. Чёрвецъ (Город. gen. чёрвцю).

Scarabaeus stercorarius L. (*Geotrupes stercorarius*) Rosskäfer. Кінський хрущ (к. Льв.) Гівнорі́га (Мил.) Коню́х (Татарів коло Комарна). Бунéк (Стл. він бунит, як летит). Гно́івка (Гриб.) Гноя́чка (Гриб.) Бринéнка (Ч. П. plur. бриненкі; бо бринит). Гівнéнка (Шеп.) Ляйнéнка (Шеп.) Гужелій (Ж.) Гуджула́й чо́рний (Ж.) Гуджуле́й чо́рний (Ж.) Гуджуле́я. Гуджу́лька. Гуджуле́йка. Гуджула́йка (Ж.) Кобилéк (Ж.) Гуджуле́й коби́лечий (Ж.) Гадзу́ля. Гедзу́ля (Бистр.) Гівня́га (Розвадов) Коваль (Старе місто) Бринда́к (Либ.) Коза́чка (Рознів) Говня́ник (Киевщ.) Оленка (Киевщ.)

Sciara militaris. Heerwurmmücke (Larven) Полóн або жиркі (С. nom. sing. жірка).

- Tabanus. Viehbreme.* Говад. (Бл.)
Tettix. Grashüpfer. Кобиліця. Кобилічка (Ж.)
Скачок (Миньск.)
Vespa crabro C. Hornisse. Гершун (Вл. plur.
Гершуні.).

е) до номенклатури декотрих інших звірят низших.

Anodonta cygnea L. Teichmuschel. Жабак (коло
Комарна) Жубернице (Розвадов). Жібечи мисчѣта (Стр.)
'Ящики жабячі (Остр.) Жеберіна (Стрч.)

*Arion empiricorum. Feg. (Limax empir.) Grosse
Wegschnecke.* Грибак (Стр.) Слотавець (Стр. ість гриб;
як слота, вилізає) Масляк (Гал.) Слизак (Радом.) Сли-
зюк (Радом.)

Belemnites. Donnerkeil. Громовиця (Ж.) Чортів
палець (Укр.) Громовий камінь (Стр.)

*Cysticercus cellulosae R. Finne, Blasenschwanz,
Wasserblase.* Решетіна (Крс. кажуть, як з решета да-
вати корм безрозі, то дістане „решетину“.)

Helix. Schnirkelschnecke. Слимак або Півлик
(Пчн.) Півлик (Києвщ.) Ліврик (Конотонщ. зрівняй:
равлик).

Lithobius forficatus L. Brauner Steinkriecher. Мо-
криця (Крс.) Біндереве (Ж. sic!)

Lumbricus. Regenwurm. Хробак (к. Льв.) Хорбак
або Чербак (Ж.) Грабак. Рабак. Робак. Гробак. (Укр.)
Хроб (Бл.)

Lycosa singoriensis. Покулець (коло Пдл.)

Oniscus. Assel. Стонга (коло Комарна plur. стон-
ги). Стоніг (Пчн.) Стоніга (к. Льв.)

*Thomisus viaticus. Herumschweifende Krabbenspin-
ne* и кілька інших родів пауків з родин Силіака (*Tho-
misus*), Вовчуги (*Lycosa*) и Паутиняка (*Theridium*),
котрі в осени на довгих нитках паутін вя ввоздусі лі-

тають (так зване бабске або бабине літо Weibersommer) Погóденка. Погóденик (Стр. літає на погóду. — Як летїт погóденка, бабї надїют ся, що буде літо тай кажут: маєм ще час колóпні терти!)

Unio (також Anodonta) Flussmuschel (und Teichmusschel) Карабулькї (Пчн. sing. Карабулька confer cum Коробка). Скражка (Киевщ. Миньск. plur. скражки) Скражка.

Spongilla fluviatilis. Blainv. Flussschwamm. Бадяга (Укр.) Надóшник (Конотопщ.)

Звірята тільки по имени мені звісні:

Ночниця (Макалевичи в Киевщ.) „звірок як миш; виїдає мед пчолам.“

Гóтка (Херс.) „качка, плодить ся по скотах.“

Иванчик (Бужинка в Ананьевск. уїзд.) рід птиці.

Носогриз (Радам.) рід птиці.

Чéчит (Конотопщина) рід птиці.

Окос (Конотопщина) рід птиці.

Фіялка (Киевщ.) має бути мала птичка.

Тóвт (на граници Угорск.) птах по описаню *Ruticilla tithys*.)

Слімень (Миньск.) = „гадина як урúбок, кїдаєт ся за чоловіком.“ „Урúбок“ у Білорусцїв значить: поліно“.

Жидок (Город.) рід риби.

Цáрик (Пинїжевичи в Радомищині) риба; після описаня *Aserina*.

Синява. Синявка. Синявочка (Пинїжевичи) рід риби.

Пищáлка (Под. губ.) по описаню *Sobitis taenia*.

Красу́лечки (Киевщ.) = „хрущі жовтовáтенькі. Як жїто красу́етця, красу́лечка виліта на жито“.

Горбáчка (Ков.) = блощиця лісова (cf. горбáч = *Culex ripiens*, *Stechmücke*).

150 -
3/2 819 8.7.03

Мóшка (Укр.) „дрібненька мушечка та збóрокусá.“ Деко́трі розказували мені, що „мóшки“ тоє сáме що и комарі (Stechmücken, Stechsnacken.)

Житні́вка або Жі́тник (Мик.) під комах (insectum)

Букви в скобках означають місцевости, де дѣтчи назви рускі уживають ся. И так :

Бар. = Барилів коло Бродів. — Бистр. = Бистрець в Кол.
— Бл. = Блїх, в Бродскім повіті. — Борщ. = Борщевичи.
Льв. — Брод. = Бродщина. — Бтк. = Битків к. Делятина.
Бук. = Буковина. — Вдн. = Відники к. Льв. — Вслб. = Вислбоки к. Льв. — Город. = Городище, коло Радомисля в Киевск. губернії. — Гриб. = Грибовичи к. Льв. — Д. = Дора в Стан.
Дел. = Делятин. — Ж. = Жабе, коло Кут. — Зак. = Закома коло Бродів. — Зарч. = Заріче коло Д. — Кал. = Калужци.
— Киевщ. = Киевщина. — к. Льв. = коло Львова. — Ки.-Д. = Княж-Двір коло Кол. — Ков. = Ковалівка в Кол. — Кол. = Коломищчина. — Крех. = Крехів. — Крс. = Красне коло Кал.
Ксс. = Коссів. — Ланч. = Ланчин в Кол. — Либ. = Либогор в Самб. — Луч. = Лучани. — Лях. = Ляхова коло Радомисля.
Киевщ. — Мик. = Микуличин. — Мил. = Милошовичи коло Нарварні. — Миньск. = Миньска губернія. — Н. = Надвірна.
Ожд. = Ожидів коло Бродів. — Остр. = Острівчик. — Пдл. = Підлисє к. Брод. — Пн. = Пніве коло Н. — Подільск. губ. = Подільска губернія — Покр. = Покровка в Ананьевскім уїзді.
губ. Херс. — Пчн. = Печенижн. — Радом. = Радомищина (Киевск. губ.) — С. = Синевідско. — С. Б. = Сілець Бенків.
Стан. = Станіславщина. — Стл. = Стільско коло Николаєва.
Стр. = Стрийщина. — Стрч. = Страч к. Льв. — Сян. = Сянщина. — Трост. = Тростянець. — Угр. = Угринів в Кал.
Укр. = Украина. — Євірн. = Євірник коло Микуличина. — Ясе. = Ясенів (Єсейів). — Ч. П. = Чорний Потік, коло Дел. — Ше. = Шепарівці в Кол. — Шол. = Шоломия. к. Льв. — Херс. Херсонщина.

З М І С Т.

- I. Сьогочасне літературне прямовання. Стор. 1—41.
- II. Мої давні знаємі. (Етюдн з жнтя.) Написав *О. Я. К-ий*. Стор. 42—115.
- III. „Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti“, її почнн и діяльність. Подав *І. Григорович*. Стор. 116—127.
- IV. Историчні свідоттва про співане и пісні славянських народів. Стор. 128—202.
- V. Библиографня руська, російська, польська, німецька, французька, чеська и музикалія. Місяці: Марець, Цвітень, Май, Червець, Липець, Серпень, Бересень, Жовтень и Падолист 1878 р. Зібрав и уложив *Василь Січовик*. Стор. 203—227.
- VI. Нові знадобн до номенклатури и термінологні природописної народної. Написав *И. Верхратский*. Стор. 228—252.

